

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЖУРКО ДАНІІЛ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 343.615.1

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УМИСНЕ ТЯЖКЕ
ТІЛЕСНЕ УШКОДЖЕННЯ ЗА ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИН

08 Право

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Даніїл Журко

Науковий керівник: Бабанін Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент

Дніпро – 2026

АНОТАЦІЯ

Журко Д.О. Кримінальна відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене питанням кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин. У роботі досліджений генезис та сучасний кримінально – правової заборони умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин, що дозволило виділити етапи криміналізації цього суспільно небезпечного діяння: I етап – відсутність у кримінальному законодавстві, чинному на території України, окремої кримінально-правової норми за умисне тяжке тілесне ушкодження (до 1903 р.); II етап – криміналізація умисного тяжкого тілесного ушкодження з виділенням обтяжуючих це діяння обставин у різних кримінально-правових нормах (1903-1922 р.); III етап – криміналізація умисного тяжкого тілесного ушкодження з обтяжуючими обставинами у одній кримінально-правовій нормі (1922 р. – теперішній час).

На сьогоднішній день відбувається реформування кримінального законодавства України. У проєкті КК України пропонується дещо відмінна від чинної класифікації тяжких тілесних ушкоджень класифікація тяжкої шкоди здоров'ю людини, зокрема, додаються такі види як стерилізація, повна втрата професійної працездатності, зараження особливо небезпечною інфекційною хворобою або інфікування її збудником, непоправне спотворення тіла.

Додавання зазначених видів тяжкого тілесного ушкодження враховує зарубіжний досвід криміналізації досліджуваного діяння, зокрема, Узбекистану, Польщі та Іспанії. Разом з тим замість пропонованого виду тяжкого тілесного ушкодження – каліцтва статевого органу та стерилізації

вбачається доцільним закріпити такий його вид як втрата людиною репродуктивної функції.

У КК України, порівняно з кримінальним законодавством країн – колишніх радянських республік, більш точно сформульоване визначення тяжкого тілесного ушкодження, що дозволяє розглядати переривання вагітності й непоправне знівечення обличчя як самостійні ознаки такого ушкодження. Розміри покарання за умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю) без обтяжуючих обставин відрізняються незначно – у межах 1-3 років. Більш суттєво різняться санкції за вчинення розглянутого злочину з обтяжуючими обставинами – у межах 1-5 років.

Розміри покарань, передбачених за спричинення умисних тяжких тілесних ушкоджень (тяжкої шкоди здоров'ю) без обтяжуючих обставин у кримінальному законодавстві Європи, Латинської Америки й Арабських країн варіюються від 1 до 20 років позбавлення волі. При цьому найбільш м'яка санкція встановлена у КК Іспанії – від 3 до 6 років позбавлення волі, найбільш сувора – у КК Марокко – від 10 до 20 років позбавлення волі.

У ряді зарубіжних кримінальних кодексів встановлюється підвищена кримінальна відповідальність за умисні тяжкі тілесні ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю) з мотивів соціальної нетерпимості. Обґрунтована доцільність включення такої ознаки до ч. 2 ст. 121 КК України.

Основним безпосереднім об'єктом умисного тяжкого тілесного ушкодження без обтяжуючих обставин виступає здоров'я особи. Додатковими безпосередніми об'єктами, залежно від виду тяжкого тілесного ушкодження або наявності обтяжуючих обставин, можуть виступати нормальний розвиток плоду (при перериванні вагітності), нормальний психічний розвиток особи (при спричиненні психічної хвороби), естетичний вигляд обличчя (при непоправному знівеченні), громадська безпека, моральність (при вчиненні способом особливого мучення), рівність осіб (при вчиненні з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості), життя (при спричиненні смерті потерпілого). Додатковими безпосередніми об'єктами, залежно від виду

тяжкого тілесного ушкодження або наявності обтяжуючих обставин, можуть виступати нормальний розвиток плоду (при перериванні вагітності), нормальний психічний розвиток особи (при спричиненні психічної хвороби), естетичний вигляд обличчя (при непоправному знівеченні), громадська безпека, моральність (при вчиненні способом особливого мучення), рівність осіб (при вчиненні з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості).

Об'єктивна сторона умисного тяжкого тілесного ушкодження без обтяжуючих обставин відбувається як насильство у формі дії або бездіяльності. Суспільно небезпечним наслідком кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України, є тяжке тілесне ушкодження, спричинення якого повинно перебувати у причинно-наслідковому зв'язку з діянням.

Обґрунтована доцільність закріплення у ч. 1 ст. 121 КК України такого виду тяжкого тілесного ушкодження як втрата людиною репродуктивної функції замість каліцтва статевого органу.

Крім того, наведені аргументи щодо недоцільності розмежування непоправного знівечення обличчя та інших частин тіла людини при визначенні видів тяжкого тілесного ушкодження, оскільки обличчя є частиною тіла людини.

Суб'єктивна сторона умисного тяжкого тілесного ушкодження характеризується прямим або непрямим умислом. При цьому він може бути визначеним (конкретизованим) або невизначеним (неконкретизованим), заздалегідь обдуманим та раптово виниклим.

Закон не визначає додаткових (спеціальних) ознак суб'єкта злочину, передбаченого ст. 121 КК України, тому суб'єкт умисного тяжкого тілесного ушкодження – загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла на момент вчинення суспільно небезпечного діяння 14-ти річного віку.

Порівняння обтяжуючих обставин, передбачених статтями, які передбачають відповідальність за умисні посягання на життя чи здоров'я особи, дозволяє стверджувати, що ознаки особливого мучення, особливої

жорстокості, мордування і катування є оціночними, перетинаються й, відповідно, частково дублюють одне одного. Доцільною вбачається уніфікація термінології у цій сфері і використання у кримінальному законодавстві єдиного терміну, який характеризує особливі фізичні, психологічні чи моральні страждання – особлива жорстокість.

Наведене підтверджує необхідність розробки та впровадження у кримінальне законодавство України уніфікованої системи обтяжуючих обставин для умисних кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.

Умисне тяжке тілесне ушкодження може вчинятись з усіма формами співучасті і видами співучасників, але кваліфікується за ознакою вчинення групою осіб лише за умови, що всі винні особи одночасно є співвиконавцями цього кримінального правопорушення.

У роботі наведена аргументація щодо доцільності виділення у ст. 121 КК України не тільки обтяжуючих, а й особливо обтяжуючих обставин, зокрема, таких як вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження зі складною формою співучасті.

Крім того, обґрунтована доцільність більш чіткого формулювання мети як обтяжуючої ознаки, передбаченої ч. 2 ст. 121 КК України – залякування потерпілого або інших осіб, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення погроз.

Запропоновано доповнити перелік обтяжуючих умисне тяжке тілесне ушкодження ознак мотивом соціальної ненависті – самостійним мотивом кримінального правопорушення, що існує поряд з мотивами національної, расової, релігійної нетерпимості.

При вчиненні умисного тяжкого тілесного ушкодження на замовлення має місце наявність спеціального суб'єктного складу – замовника (наймача) і виконавця (найманця). Мотиви замовника не мають значення для кваліфікації вчиненого за ч. 2 ст. 121 КК України.

Існують непоодинокі випадки вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження з корисливих мотивів. Проте така ознака не передбачена у ч. 2 ст.

121 КК України. Наведені аргументи на користь включення цього мотиву до переліку обтяжуючих досліджуване кримінальне правопорушення ознак.

До об'єктивних ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, належать наступні: 1) чи мало місце заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (первинний наслідок); 2) чи обумовило воно настання смерті (вторинний наслідок); 3) чи є причинний зв'язок між діями особи й настанням тяжкого тілесного ушкодження; 4) чи є причинний зв'язок між умисним тяжким тілесним ушкодженням й настанням смерті потерпілого.

Умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин слід відмежовувати від воєнних злочинів (ст. 438 КК України). Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням за певних умов може співпадати з ознаками умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого способом, що має характер особливого мучення. Мета залякування потерпілого або інших осіб, мотиви расової, національної або релігійної нетерпимості як ознаки умисного тяжкого тілесного ушкодження у діях представників країни-окупанта можуть свідчити про інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У вищенаведених випадках у разі спричинення потерпілому тяжкого тілесного ушкодження дії винного кваліфікуються за відповідною частиною ст. 438 КК України.

Відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства (ст. 115 КК України) проводиться, перш за все, за ознаками суб'єктивної сторони.

У роботі запропоновано у спеціальних нормах, що передбачають кримінальну відповідальність за заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження спеціальному потерпілому, передбачити такі обтяжуючі обставини як вчинення цього діяння способом, що має характер особливого мучення, вчинення групою осіб, на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого.

Також у роботі обґрунтована доцільність передбачити у ст. 121 КК України частини другу та третю, які б містили обтяжуючі та особливо обтяжуючі обставини відповідно. До обтяжуючих обставин доцільно віднести вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження групою осіб чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, а до особливо обтяжуючих – вчинення способом, що має характер особливого мучення, з метою залякування потерпілого або інших осіб, вчинення на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого. У санкціях передбачити такі види та розміри покарання у виді позбавлення волі: частина перша ст. 121 – позбавлення волі на строк від чотирьох до шести років, частина друга ст. 121 – позбавлення волі на строк від шести до восьми років, частина третя ст. 121 – позбавлення волі на строк від восьми до десяти років.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, умисел, тяжке тілесне ушкодження, умисне вбивство, насильство, обтяжуючі обставини, кваліфікуючі ознаки, ступінь тяжкості, загальна норма, спеціальна норма, расова, національна або релігійна нетерпимість, злочин на ґрунті ненависті, особливе мучення, вчинення групою осіб, залякування потерпілого або інших осіб, вчинення на замовлення, смерть потерпілого, закони та звичаї війни, зброя, покарання.

SUMMARY

Zhurko D.O. Criminal liability for intentional grievous bodily harm under aggravating circumstances. – *Qualification scientific work in the form of a manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law». – Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, 2026.

The dissertation research is devoted to the issues of criminal liability for intentional grievous bodily harm under aggravating circumstances. The work examines the genesis and modern criminal law prohibition of intentional grievous bodily harm under aggravating circumstances, which allowed us to identify the stages of criminalization of this socially dangerous act: Stage I - the absence of a separate criminal law norm for intentional grievous bodily harm in the criminal legislation in force on the territory of Ukraine (until 1903); Stage II – criminalization of intentional grievous bodily harm with the allocation of aggravating circumstances in different criminal law norms (1903-1922); Stage III – criminalization of intentional grievous bodily harm with aggravating circumstances in one criminal law norm (1922 – present).

Today, the criminal legislation of Ukraine is being reformed. The draft Criminal Code of Ukraine proposes a classification of serious harm to human health that is somewhat different from the current classification of serious bodily harm, in particular, such types as sterilization, complete loss of professional capacity, infection with a particularly dangerous infectious disease or infection with its pathogen, and irreparable disfigurement of the body are added.

The addition of the specified types of grievous bodily harm takes into account the foreign experience of criminalizing the act under study, in particular, Uzbekistan, Poland and Spain. However, instead of the proposed type of grievous bodily harm - mutilation of the genital organ and sterilization, it seems appropriate to establish such a type as the loss of a person's reproductive function.

The Criminal Code of Ukraine, compared to the criminal legislation of the former Soviet republics, has a more precisely formulated definition of grievous bodily harm, which allows considering abortion and irreparable facial disfigurement as independent signs of such harm. The penalties for intentional grievous bodily harm (serious harm to health) without aggravating circumstances differ slightly - within 1-3 years. The sanctions for committing the crime under consideration with aggravating circumstances differ more significantly - within 1-5 years.

The penalties for intentional infliction of grievous bodily harm (serious harm to health) without aggravating circumstances in the criminal legislation of Europe, Latin America and Arab countries vary from 1 to 20 years of imprisonment. The mildest sanction is established in the Criminal Code of Spain - from 3 to 6 years of imprisonment, the most severe - in the Criminal Code of Morocco - from 10 to 20 years of imprisonment.

A number of foreign criminal codes establish increased criminal liability for intentional grievous bodily harm (grave harm to health) for reasons of social intolerance. The expediency of including such a feature in Part 2 of Article 121 of the Criminal Code of Ukraine is justified.

The main direct object of intentional grievous bodily harm without aggravating circumstances is the health of the person. Additional direct objects, depending on the type of grievous bodily harm or the presence of aggravating circumstances, may be the normal development of the fetus (in the event of termination of pregnancy), the normal mental development of the person (in the event of causing mental illness), the aesthetic appearance of the face (in the event of irreparable disfigurement), public safety, morality (in the event of committing a particular act of torture), equality of persons (in the event of committing a crime motivated by racial, national or religious intolerance), and life (in the event of causing the death of the victim). Additional direct objects, depending on the type of serious bodily injury or the presence of aggravating circumstances, may be the normal development of the fetus (in the event of termination of pregnancy), the normal mental development of the person (in the event of causing mental illness),

the aesthetic appearance of the face (in the event of irreparable disfigurement), public safety, morality (in the event of committing a particular form of torture), and the equality of persons (in the event of committing a crime motivated by racial, national, or religious intolerance).

The objective side of intentional grievous bodily harm without aggravating circumstances occurs as violence in the form of action or inaction. The socially dangerous consequence of a criminal offense, provided for in Part 1 of Article 121 of the Criminal Code of Ukraine, is grievous bodily harm, the infliction of which must be in a causal relationship with the act.

The expediency of enshrining in Part 1 of Article 121 of the Criminal Code of Ukraine such a type of grievous bodily harm as the loss of a person's reproductive function instead of mutilation of a sexual organ is substantiated.

In addition, arguments are given regarding the inexpediency of distinguishing between irreparable disfigurement of the face and other parts of the human body when determining the types of grievous bodily harm, since the face is a part of the human body.

The subjective side of intentional grievous bodily harm is characterized by direct or indirect intent. In this case, it can be specific (specified) or indefinite (unspecified), premeditated and suddenly arising.

The law does not define additional (special) signs of the subject of the crime provided for in Article 121 of the Criminal Code of Ukraine, therefore, the subject of intentional grievous bodily harm is a general one, that is, a physically sane person who has reached the age of 14 at the time of committing a socially dangerous act.

A comparison of the aggravating circumstances provided for in the articles that provide for liability for intentional encroachments on the life or health of a person allows us to assert that the signs of special torment, special cruelty, torture and ill-treatment are evaluative, overlap and, accordingly, partially duplicate each other. It is considered expedient to unify the terminology in this area and use a single term in criminal legislation that characterizes special physical, psychological or moral suffering - special cruelty.

The above confirms the need to develop and implement in the criminal legislation of Ukraine a unified system of aggravating circumstances for intentional criminal offenses against the life and health of a person. Intentional grievous bodily harm can be committed with all forms of complicity and types of accomplices, but is qualified as being committed by a group of persons only on the condition that all guilty persons are simultaneously co-perpetrators of this criminal offense.

The paper presents arguments regarding the expediency of allocating not only aggravating, but also especially aggravating circumstances in Article 121 of the Criminal Code of Ukraine, in particular, such as intentional infliction of grievous bodily harm with a complex form of complicity.

In addition, the expediency of a clearer formulation of the purpose as an aggravating feature, provided for in Part 2 of Article 121 of the Criminal Code of Ukraine - intimidation of the victim or other persons, if there were real grounds to fear the implementation of threats, is substantiated.

It is proposed to supplement the list of aggravating factors for intentional grievous bodily harm with the motive of social hatred – an independent motive for a criminal offense, which exists alongside the motives of national, racial, and religious intolerance.

When committing intentional grievous bodily harm on order, there is a special subject composition – the customer (employer) and the executor (mercenary). The customer's motives are irrelevant for the qualification of the act under Part 2 of Article 121 of the Criminal Code of Ukraine.

There are frequent cases of intentional serious bodily harm committed for selfish motives. However, such a sign is not provided for in Part 2 of Article 121 of the Criminal Code of Ukraine. Arguments are given in favor of including this motive in the list of signs aggravating the criminal offense under investigation.

The objective signs of intentional grievous bodily harm that caused the victim's death include the following: 1) whether grievous bodily harm was inflicted (primary consequence); 2) whether it caused death (secondary consequence); 3) whether there is a causal connection between the person's actions and the occurrence

of grievous bodily harm; 4) whether there is a causal connection between the intentional grievous bodily harm and the occurrence of the victim's death.

Intentional grievous bodily harm under aggravating circumstances should be distinguished from war crimes (Article 438 of the Criminal Code of Ukraine). Cruel treatment of prisoners of war or civilians under certain conditions may coincide with the signs of intentional grievous bodily harm committed in a manner that is of a particularly tortuous nature. The purpose of intimidating the victim or other persons, the motives of racial, national or religious intolerance as signs of intentional grievous bodily harm in the actions of representatives of the occupying country may indicate other violations of the laws and customs of war provided for by international treaties, the consent to which has been given by the Verkhovna Rada of Ukraine.

In the above cases, in case of causing serious bodily harm to the victim, the actions of the perpetrator are qualified under the relevant part of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine.

The distinction between intentional serious bodily harm that caused the death of the victim and intentional murder (Article 115 of the Criminal Code of Ukraine) is made, first of all, based on the characteristics of the subjective side.

The paper proposes that special norms providing for criminal liability for intentional infliction of grievous bodily harm to a special victim should provide for such aggravating circumstances as the commission of this act in a manner that is of a special torture nature, the commission of which by a group of persons, on order, or such as caused the death of the victim.

The paper also substantiates the expediency of providing for parts two and three of Article 121 of the Criminal Code of Ukraine, which would contain aggravating and especially aggravating circumstances, respectively. Aggravating circumstances include the commission of intentional grievous bodily harm by a group of persons or for reasons of racial, national or religious intolerance, and especially aggravating circumstances include the commission of a crime in a manner that is of a particularly tortuous nature, with the aim of intimidating the victim or

other persons, commission of a crime on order, or such that caused the death of the victim.

The sanctions shall provide for the following types and amounts of imprisonment: part one of article 121 – imprisonment for a term of four to six years, part two of article 121 – imprisonment for a term of six to eight years, part three of article 121 – imprisonment for a term of eight to ten years.

Keywords: criminal offenses against the life and health of a person, intent, grievous bodily harm, intentional murder, violence, aggravating circumstances, qualifying features, degree of severity, general norm, special norm, racial, national or religious intolerance, hate crime, special torture, commission by a group of persons, intimidation of the victim or other persons, commission on order, death of the victim, laws and customs of war, weapons, punishment.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Журко Д.О. Вплив обтяжуючих обставин на ступінь тяжкості умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4. С. 212-218.

2. Журко Д.О. Кримінальна відповідальність за тяжку шкоду здоров'ю за проектом Кримінального кодексу України. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 2 (14). С. 67-71.

3. Журко Д.О. Покарання за кваліфіковані види умисного тяжкого тілесного ушкодження. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2025. Випуск 18. С. 75-85.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

4. Журко Д.О. Відмежування кваліфікованого умисного тяжкого тілесного ушкодження від порушення законів та звичаїв війни. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. 740 с. С. 576-578.

5. Журко Д.О. Спричинення смерті потерпілого як обтяжуюча ознака умисного тяжкого тілесного ушкодження. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 бер. 2025 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. I. 820 с. С. 640-641.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	17
ВСТУП	18
Розділ 1. ІСТОРИКО – ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ ТЯЖКЕ ТІЛЕСНЕ УШКОДЖЕННЯ ЗА ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИН	25
1.1. Витоки та сучасний стан кримінально – правової заборони умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин	25
1.2. Досвід встановлення кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин за законодавством окремих країн	48
Висновки до розділу 1	59
Розділ 2. КРИМІНАЛЬНО – ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНОГО ТЯЖКОГО ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ ЗА ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИН.....	62
2.1. Загальні об’єктивні та суб’єктивні ознаки умисного тяжкого тілесного ушкодження	62
2.2. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення	76
2.3. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене групою осіб	87
2.4. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб	96
2.5. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості	106
2.6. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене на замовлення	113
2.7. Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого	120
Висновки до розділу 2	148

Розділ 3. СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ ТЯЖКЕ ТІЛЕСНЕ УШКОДЖЕННЯ ЗА ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИН	152
3.1. Відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин від суміжних складів кримінальних правопорушень.....	152
3.2. Покарання за умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин	166
Висновки до розділу 3	182
ВИСНОВКИ	186
Список використаних джерел	193
Додатки	222

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

КК	Кримінальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я
МОН	Міністерство освіти і науки
ОГП	Офіс Генерального прокурора
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПВСУ	Пленум Верховного Суду України
ПК	Пенітенціарний кодекс
р.	рік
РНК	Рада Народних Комісарів
рр.	роки
СБУ	Служба безпеки України
СМЕ	судово-медична експертиза
СНД	Співдружність незалежних держав
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст.	стаття
ст. ст.	статті
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина
ч.	частина
ч. ч.	частини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Життя і здоров'я людини є конституційно закріпленими найвищими соціальними цінностями в Україні (ст. 3 Конституції України [109]). Саме тому держава покладає на себе обов'язок забезпечувати найвищий рівень їх захисту. Одним із фундаментальних і невід'ємних прав людини є право на життя та здоров'я, яке має абсолютний характер. При цьому протиправне позбавлення життя людини суперечить самій сутності конституційного ладу та гуманістичним засадам українського суспільства.

Підвищений ступінь суспільної небезпечності умисного тяжкого тілесного ушкодження з обтяжуючими обставинами полягає у спричиненні непоправної, часто незворотної шкоди найціннішому благу людини – її здоров'ю, а в багатьох випадках у створенні безпосередньої загрози або спричиненні смерті людини. Такі злочини нерідко вчиняються особливо небезпечними способами, що суттєво підвищує їх суспільну небезпеку та відрізняє від інших форм насильницьких посягань на здоров'я людини.

Умисні посягання на життя та здоров'я існують з моменту появи людства, а тому проблемні питання встановлення відповідальності за їх вчинення, кваліфікації та відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень були і залишаються предметом дослідження вчених-правників. При цьому науковцями аналізувались як окремі прояви кримінальної протиправної поведінки (діяння однієї особи чи групи осіб), так і злочинність проти здоров'я особи у цілому як стійке соціальне явище, що являє собою систему деструктивної поведінки.

Обтяжуючі обставини суттєво підвищують ступінь суспільної небезпеки умисного тяжкого тілесного ушкодження і вимагають особливо ретельного юридичного оцінювання.

Кримінально-правовий захист здоров'я людини не залежить від будь-яких особистих характеристик потерпілого – його віку, статі, стану здоров'я,

соціального чи будь-якого іншого становища, матеріального добробуту чи попередньої поведінки. Закон про кримінальну відповідальність однаково захищає життя і здоров'я як законослухняного, сумлінного громадянина, так і особи, яка раніше вчиняла кримінальні правопорушення або має негативну соціальну характеристику.

Такий універсальний підхід впливає з конституційного принципу рівності всіх людей перед законом і судом та підтверджує гуманістичну спрямованість сучасного кримінального права України.

Умисне тяжке тілесне ушкодження є одним з поширених кримінальних правопорушень проти здоров'я особи. Проте, не дивлячись на достатню слідчу та судову практику застосування норми, передбаченої ч. 2 ст. 121 КК України, і на даний час існують недоліки її застосування, що пояснюються передусім тим, що положення цієї норми містять чимало оціночних понять, є описовими та досить широкими за змістом, можуть видозмінюватись протягом часу.

Тому дослідження питання кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого, на фоні латентності окремих із зазначених обтяжуючих умисне тяжке тілесне ушкодження обставин та в умовах воєнного стану в нашій державі є актуальним, має значення для науки кримінального права та практичної діяльності правоохоронних та судових органів.

Проблеми кримінальної відповідальності за посягання на життя та здоров'я особи досліджувались багатьма вченими, зокрема, у працях відомих вітчизняних та зарубіжних вчених А.В. Байлова, О.М. Бандурки, В.І. Борисова, В.В. Голіни, О.А. Гритенко, Н.О. Гуторової, І.М. Даньшина, О.М. Джужи, О.О. Дудорова, Я.О. Дякіна, А.П. Закалюка, К.В. Катеринчук, І.В. Козича, В.Ю. Коломійця, М.Й. Коржанського, О.В. Лахової, О.М. Литвинова, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, Л.А. Наконечної, О.В. Сибалю,

Н.В. Уварової, О.М. Храмцова, В.В. Шаблистою, С.І. Шевченка, Н.М. Ярмиш, О.Н. Ярмиша, А.М. Яценка та інших вчених.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до: пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.04.2024 № 476; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021; основних напрямів наукових досліджень Науково-дослідного інституту публічного права на 2020–2025 рр., теми наукового дослідження кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ «Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення протидії злочинності» (реєстраційний номер 0123U105015); тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022–2026 роки, затвердженої наказом МОН України від 03.02.2022 № 109.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (протокол від 30 листопада 2022 року № 3).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексне дослідження питань кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 121 КК України, та внесення на його основі пропозицій щодо удосконалення закону про кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

– розглянутий генезис кримінально-правових норм щодо відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин;

– проаналізоване кримінальне законодавство зарубіжних країн щодо кримінально-правової заборони умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин;

– визначений об'єкт умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин;

– охарактеризована об'єктивна сторона умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин;

– визначені ознаки суб'єкта умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин;

– досліджено суб'єктивну сторону умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин;

– надано кримінально-правову характеристику обтяжуючих умисне тяжке тілесне ушкодження обставин;

– проаналізовано критерії встановлення покарання за умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин;

– розроблені пропозиції щодо удосконалення конструкції ст. 121 КК України та практики її застосування.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони здоров'я особи.

Предмет дослідження – кримінальна відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у роботі використані такі методи: *діалектичний метод наукового пізнання* – при аналізі законодавства та практики його застосування щодо кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин (підрозділи 2.1-2.7); *історико-правовий* – при дослідженні генезису норми про кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження

за обтяжуючих обставин (підрозділ 1.1); *порівняльно-правовий метод* – під час вивчення досвіду зарубіжних держав щодо кримінально-правового забезпечення охорони суспільних відносин, на які посягає кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 121 КК України (підрозділ 1.2); *системно-структурний* – під час проведення комплексного дослідження проблем кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 121 КК України (підрозділи 2.1-3.2); *формально-догматичного аналізу* – при здійсненні доктринального тлумачення окремих положень ч. 2 ст. 121 КК України (підрозділи 2.1-3.2); *статистичний та соціологічний* – при анкетуванні практичних працівників Національної поліції, узагальненні практики застосування ст. ч. 2 ст. 121 КК України (підрозділи 2.1-2.7, 3.2); *правового моделювання* – при удосконаленні ст. 121 КК України (підрозділи 2.1-3.2).

Емпіричну базу дослідження склали: статистичні данні МВС України, Національної поліції України, Генеральної Прокуратури України за 2020-2025 рр., результати анкетування 143 працівників правоохоронних органів з питань предмета дослідження, дані вибіркового вивчення матеріалів 157 кримінальних проваджень за ст. 121 КК України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших комплексних монографічних досліджень, у якому розглянуто питання кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин. Зокрема:

вперше:

– виділені етапи криміналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин: I етап – відсутність у кримінальному законодавстві, чинному на території України, окремої кримінально-правової норми за умисне тяжке тілесне ушкодження (до 1903 р.); II етап – криміналізація умисного тяжкого тілесного ушкодження з виділенням обтяжуючих це діяння обставин у різних кримінально-правових нормах (1903-1922 р.); III етап – криміналізація умисного тяжкого тілесного ушкодження з

обтяжуючими обставинами у одній кримінально-правовій нормі (1922 р. – теперішній час);

- запропоновано включити до обтяжуючих умисне тяжке тілесне ушкодження обставин його спричинення з мотивів соціальної нетерпимості;

- запропоновано розробка та впровадження у кримінальне законодавство України уніфікованої системи обтяжуючих обставин для умисних кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи;

удосконалено:

- обґрунтування доцільності закріплення у відповідній кримінально-правовій нормі такого виду тяжкого тілесного ушкодження як втрата людиною репродуктивної здатності замість каліцтва статевих органів;

- аргументацію щодо недоцільності розмежування непоправного знівечення обличчя та інших частин тіла людини при визначенні видів тяжкого тілесного ушкодження, оскільки обличчя є частиною тіла людини;

дістали подальшого розвитку:

- уніфікація термінології у сфері охорони життя та здоров'я особи і використання у кримінальному законодавстві єдиного терміну, який характеризує особливі фізичні, психологічні чи моральні страждання – особлива жорстокість;

- пропозиція виділення у ст. 121 КК України не тільки обтяжуючих, а й особливо обтяжуючих обставин, зокрема, таких як вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження зі складною формою співучасті.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у:

- *правотворчості* – для удосконалення кримінального та іншого законодавства у сфері охорони життя та здоров'я особи;

- *правозастосовній діяльності* – для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у частині запобігання кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи;

- *освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисциплін

«Кримінальне право», «Актуальні проблеми кримінального законодавства», «Кримінально-правова кваліфікація» та відповідних їм спецкурсів;

– *науково-дослідній роботі* – при дослідженні питань ефективності кримінально-правових засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, розробці напрямів удосконалення чинного кримінального законодавства у цій сфері.

Апробація результатів дисертації. Положення дисертації, що становлять наукову новизну, та висновки практичного характеру апробовано на міжнародних науково-практичних конференціях: Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.); Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 бер. 2025 р.)

Публікації. За темою дисертації опубліковано п'ять одноособових праць: три статті у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; дві тези доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, трьох розділів, що містять одинадцять підрозділів, висновків), списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 226 сторінок, із яких: основний текст – 178 сторінок, список використаних джерел (293 найменування) – 29 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО – ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ ТЯЖКЕ ТІЛЕСНЕ УШКОДЖЕННЯ ЗА ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИН

1.1. Витоки та сучасний стан кримінально – правової заборони умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин

Застосування історико-порівняльного методу дослідження надає можливості дослідити глибинне походження певного соціального правового явища, ефективність функціонування тих чи інших його ознак у різні часові проміжки часу і, відповідно, у різних історичних умовах. На необхідність використання цього методу з метою уникнення історичних помилок побудови та застосування кримінально-правових норм звертають увагу провідні українські вчені [89, с. 40; 237, с. 115].

Кримінально-правова охорона здоров'я завжди була одним з пріоритетних напрямків законотворчої діяльності держави. Однак виокремлення здоров'я як окремого об'єкта, захист якого передбачений окремою структурною частиною кримінального законодавства, чинного на території сучасної України, розпочався на початку ХІХ століття. До цього подібні діяння не виділялися у самостійну групу посягань, а розглядалися як один з різновидів образи. Така ситуація склалася починаючи з Руської Правди, яка вперше закріпила спеціальні заходи кримінально-правового впливу, щодо осіб, які спричинили шкоду здоров'ю людини, і продовжилась в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. [260], чинному на території України.

Зміст Руської Правди базувався на звичаях, які існували на період створення цього нормативного акту [245, с. 256]. Руська Правда вирішувала за допомогою встановлення відповідальності такі завдання як задоволення

потерпілого й відшкодування збитків, чим, фактично, зводила відповідальність до грошової компенсації. Спричинення тілесних ушкоджень каралося «виною» (сплатою так званої компенсації потерпілій стороні й винагороди князеві), несплата якого ставала приводом для фізичного впливу на винного [236].

Руська Правда містила два родових об'єкти злочинів – особу та майно. Разом з тим кожний з цих об'єктів захищався від різних видів злочинів. Злочинами проти особи визнавалися вбивство, нанесення каліцтв, побоїв, образа дією. Князівські устами визнавали злочином й образу словом, де об'єктом виступала честь жінки. До злочинів проти здоров'я Руська Правда відносила, зокрема, легкі каліцтва (нанесення рани оголеним мечем, побої й удари, що не мали на меті образити честь особи).

Крім Руської Правди на території України діяли Судебники 1497 і 1550 рр., які зберегли тенденції законодавчої регламентації насильницьких діянь, визначених у Руській Правді. Наприклад, стаття 26 Судебника 1550 р., яка визначала розміри відшкодування за безчестя, нанесене представникам панівного класу (боярським дітям, купцям, деяким боярським людям), доповнювалася порядком відшкодування моральної шкоди та нанесеного при цьому при цьому каліцтва.

Судебник 1497 р. розглядав поняття злочину відмінно від Руської Правди. Під злочином розумілися будь-які дії, що так чи інакше загрожують державі або панівному класу у цілому й тому забороняються законом. Судебник містив термін для позначення злочину – «лиха справа» [93].

Ще одним нормативно-правовим актом, чинним свого часу на території України, у якому містились окремі склади злочинів проти здоров'я, є Соборне Уложення 1649 р. У ст. 10 Уложення зазначалось: «А буде хто не боючись Бога й государськія опали й страти, учинити над будь-ким мученицьку наругу, відітне руку або ногу, або ніс, або вухо, або губи обріже, або око виколе....». Відмінною рисою Уложення в частині регулювання відповідальності за насильницькі злочини було те, що в ньому виділялась група двооб'єктних

насильницьких злочинів. Наприклад, як державний злочин розглядалось заподіяння шкоди здоров'ю, вчинене на державному дворі. Кримінальне законодавство того періоду, розглядаючи питання про відповідальність за суспільно небезпечні посягання, все більше значення надавало захисту так званих загальнолюдських цінностей (життю, здоров'ю, честі та гідності громадян) [244].

У Військовому статуті 1715 р. була збережена тенденція щодо виділення двооб'єктних насильницьких злочинів: державних, проти порядку управління тощо. У цей період у кримінальному праві вперше виникло питання про встановлення причинного зв'язку. В статутах Військового статуту зазначалось: «Але слід справді відати, що смерть від биття приключилася. А коли вийде, що вбитий був побитий, але не від тих побоїв, а від інших випадків, які до того додалися, помер, то слід убивцю не животом карати, але за розглядом суддівським тюрмою або грошовим штрафом» (ст. 154). Якщо смерть сталась не одразу, а після збігу певного часу, потрібно було визначати, чи не спричинена вона через хворобливий стан організму. У цьому випадку наявність причинного зв'язку заперечувалась.

У Морському статуті Петра I зазначалось: «Хто кого вб'є так, що він не одразу, а через деякий час помре, то слід при цьому свідчити, що він від тих побоїв помер, або інша яка хвороба сталась, і для того по смерті лікарем розрізати мертве тіло й оглянути, від чого смерть трапилась» (ст. 108). Військовий статут також розділяв поранення на безумовно смертельні (п'ятнадцять видів ран) та виліковні. Ці правила були чинними до 1828 р., після чого їх замінили «Наставленнями лікарям при судових оглядах і розтинах тіл», які вже визначали смертельні ушкодження залежно від особливостей конкретного випадку, внаслідок чого смертельними почали вважатися тільки ті ушкодження, які за даних обставин спричинили смерть [288, с. 31-32].

Прийняте 1845 р. Уложення про покарання кримінальні та виправні закріпило перелік злочинів проти здоров'я особи. У розділі X «Про злочини

проти життя, здоров'я, волі й честі окремих осіб» була передбачена спеціальна глава «Про нанесення ударів, ран та інших ушкоджень здоров'ю» [260]. Крім традиційних видів заподіяння шкоди здоров'ю Уложення включало склади двооб'єктних насильницьких злочинів, у яких фізичне насильство було обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, наприклад,: злочинна дія проти здоров'я Государя Імператора.

Проте підхід зі встановленням значної кількості спеціальних норм викликав сумніви щодо його ефективності. Наприклад, згідно ст. 988 Уложення за умисне травлення людини собакою або іншими тваринами з умислом заподіяти шкоду (злочин проти загального благоустрою й благочиння) винний піддавався покаранням, встановленим за умисне нанесення ран і каліцтва та передбаченим ст. ст. 1477, 1478, 1481 і 1482 Уложення.

Особливістю цього законодавчого акту є виділення глави з назвою «Про залишення людини в небезпеці й ненадання допомоги гинучій особі» (підрозділ 5 розділу X «Про злочини проти життя, здоров'я, волі й честі окремих осіб»). В Уложенні була започаткована спроба провести розмежування між видами залишення в небезпеці і ненаданням допомоги.

До першої групи належали залишення людини (дитини у віці до трьох або від трьох до семи років; особи, не здатної з якихось причин вжити заходів до самозбереження; інших осіб) у такому місці або стані, за якого їх життя піддавалось небезпеці з умислом або без умислу позбавити життя таку особу.

Також Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. криміналізувало невиконання особою обов'язку щодо надання допомоги іншій людині, якщо це спричинило її смерть. Крім того встановлювалась відповідальність медиків, які не надали допомоги хворій людині чи вагітній жінці під час пологів.

Ще одним кримінально-правовим актом, чинним на території України на початку ХХ століття, було Кримінальне уложення 1903 р., у якому містилось 687 статей, що сприяло існуванню колізій окремих кримінально-

правових норм. Не становили виключення і норми про тілесні ушкодження та інші види фізичного насильства над особою. Глава 23 цього нормативно-правового акту мала назву «Про тілесне ушкодження та насильство над особою» [154].

Зазначена глава передбачала відповідальність за спричинення вельми тяжких, тяжких та легких тілесних ушкоджень.

Так, ст. 467 Кримінального уложення встановлювала відповідальність за спричинення розладу здоров'я, небезпечного для життя, душевну хворобу, втрату зору, слуху, язика, руки, ноги чи працездатності, непоправне знівечення обличчя. Каралось таке діяння каторгою не більше восьми років. У разі ж спричинення внаслідок такого діяння смерті потерпілого, передбачалось покарання до десяти років каторги [154].

Спричинення розладу здоров'я, яке не було небезпечним для життя, але постійного, або хоча б і тимчасового, але такого, що порушило функції органу тіла, визнавалось тяжким ушкодженням та каралось триманням у виправному домі, а у разі спричинення вельми тяжкого тілесного ушкодження чи смерті – триманням у виправному домі не менше трьох років. Окремо зазначалось, що замах на цей злочин є кримінально караним (ст. 468 Кримінального уложення) [154].

У ст. 469 Кримінального уложення зазначалось, що спричинення іншого, ніж перебачено ст.ст. 467, 468, розладу здоров'я, а саме легкого тілесного ушкодження, каралось триманням у тюрмі. А у разі спричинення таким діянням вельми тяжкого тілесного ушкодження або смерті потерпілої особи чи загибелі плоду у завідомо для винного вагітної жінки внаслідок виклику передчасних пологів, таке діяння каралось триманням у виправному домі до трьох років. Замах на цей злочин також був кримінально караним [154].

Стаття 471 Кримінального уложення містила перелік обтяжуючих спричинення будь-якого тілесного ушкодження, зокрема вельми тяжкого, обставин. До них були віднесені 1) обставини, пов'язані з родинними стосунками (спричинення ушкоджень матері, батькові чи іншому родичу по

висхідній лінії); 2) обставини, пов'язані з богослужінням (спричинення ушкоджень священникові); 3) обставини, пов'язані з виконанням службових обов'язків (спричинення ушкоджень під час виконання таких обов'язків чи у зв'язку з їх виконанням); 4) обставини, пов'язані з несенням вартової служби (спричинення ушкоджень будь-кому з караульної служби царя або вартовому військового караулу); 5) обставини, пов'язані зі способом спричинення тілесних ушкоджень (особливо болісним для потерпілого способом). Карались такі діяння у разі спричинення вельми тяжкого тілесного ушкодження каторгою до десяти років, у разі спричинення тяжкого тілесного ушкодження – триманням у виправному домі від трьох років, у разі спричинення легкого тілесного ушкодження – триманням у виправному домі. Замах на такі діяння також був кримінально караним [154].

Таким чином Кримінальне уложення 1903 р. мало схожу з КК України 2001 р. класифікацію видів тілесних ушкоджень, а саме три види. Аналогом наявних нині у кримінальному законодавстві тяжких тілесних ушкоджень були вельми тяжкі тілесні ушкодження, які переважною більшістю охоплювали ті ж види шкоди здоров'ю людини, які зараз охоплюють тяжкі тілесні ушкодження.

Що стосується обтяжуючих обставин, то до тотожних з наявними у чинному кримінальному законодавстві України обставин слід віднести спричинення тілесних ушкоджень особливо болісним для потерпілого способом та спричинення внаслідок такого діяння смерті потерпілого.

Першим радянським кримінальним кодексом, чинним на території України, став КК УРСР 1922 р., який був прийнятий ВУЦВК 23.08.1922 р. та набув чинності 15.09.1922 р. Цей нормативно-правовий акт передбачав кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я у главі 5 «Злочини проти життя, здоров'я, волі та гідності особи». При цьому розділ 2 глави 5 встановлював відповідальність за спричинення тілесних ушкоджень [256].

У КК УРСР 1922 р. була використана схожа з Кримінальним уложенням 1903 р. класифікація тілесних ушкоджень, яка поділяла їх на тяжкі, менш тяжкі

та легкі. Кримінальна відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження встановлювалась у ст. 149, частина перша якої містила ознаки тяжкого тілесного ушкодження (небезпечний для життя розлад здоров'я, психічна хвороба, втрата зору, слуху або будь-якого іншого органу чи непоправне знівечення обличчя) [256].

Частина 2 ст. 149 КК УРСР 1922 р. вже передбачала кваліфікований вид тяжкого тілесного ушкодження наслідком якого була смерть потерпілого, або воно було вчинене шляхом катувань чи мучень, або було наслідком нанесення систематичних, хоча б і легких, тілесних ушкоджень. Кваліфікованого виду менш тяжкого тілесного ушкодження КК УРСР 1922 р. не виділяв [256].

За ступенем суспільної небезпечності КК УРСР 1922 р. поряд із вищезазначеними складами злочинів виділяв і менш небезпечні види спричинення тілесних ушкоджень: умисне тяжке або менш тяжке тілесне ушкодження у стані сильного душевного хвилювання; тяжке тілесне ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони.

За формою вини КК УРСР 1922 р. встановлював відповідальність не лише за умисне спричинення тілесних ушкоджень, а й за необережне.

У розділі 1 «Убивство» глави 5 КК УРСР 1922 р. передбачалась відповідальність за переривання вагітності особами, що не мають належної медичної підготовки, вчинене за згодою матері або за ті ж самі дії, вчинені особами зі спеціальною медичною підготовкою, але у неналежних умовах, або у виді промислу, або без згоди матері, або якщо була спричинена смерть потерпілого [256].

Законодавець цей злочин за ступенем суспільної небезпечності дорівнював до злочинів, що посягають на життя людини.

Крім того КК УРСР 1922 р. встановлював відповідальність за зараження іншої особи венеричною хворобою, за незаконне позбавлення волі, за поміщення до психіатричної лікарні завідомо здорової людини з корисливих або інших особистих мотивів, за викрадення, приховування або підміну чужої дитини з корисливою метою, з помсти або інших особистих мотивів, за

ненадання допомоги хворому та за відмову медичного персоналу у наданні медичної допомоги [256].

Наступний чинний на території України КК був прийнятий 08 червня 1927 р., набув чинності з 1 липня 1927 р.

Законодавець у КК УРСР 1927 р. по іншому підійшов до систематизації кримінально-правових норм, які передбачали відповідальність за спричинення тілесних ушкоджень. Ці злочини були включені до розділу VI Особливої частини, який мав назву «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи». Розділ включав статті зі 138 по 169 і не виокремлював структурних підрозділів залежно від видових об'єктів цих злочинів. У цьому розділі, крім статей, які передбачали відповідальність за злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи, також були розміщені кримінально-правові норми про відповідальність за посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи, нормальний психофізіологічний розвиток неповнолітніх осіб, а також на моральність (згвалтування, мужолозтво, розбещення малолітніх або неповнолітніх, ухилення від сплати аліментів на утримання дитини, примушування до проституції, звідництва, утримання будинків розпусти тощо) [179].

Тілесні ушкодження як злочини, що посягають на здоров'я особи, за КК УРСР 1927 р. також поділялись на три види: тяжкі, менш тяжкі й легкі.

Тяжким тілесним ушкодженням, згідно ст. 146 КК УРСР 1927 р., визнавалось пошкодження на тілі, що спричинило собою втрату зору, слуху, мови або цілковите порушення функцій будь-якого іншого органу, непоправне знівечення обличчя, психічну хворобу або іншу втрату здоров'я.

При цьому менш тяжким тілесним ушкодженням визнавалось пошкодження на тілі безпечно для життя, але яке на довгий час порушило функції будь-якого органу або спричинило тривалу втрату здоров'я менш тяжкого характеру.

Кваліфікованим умисним тяжким тілесним ушкодженням визнавались випадки спричинення смерті, вчинення способом, що мав характер

мордування чи катування, або внаслідок систематичних, хоч би і не тяжких пошкоджень (ч. 2 ст. 146 КК). Покарання за ч. 1 передбачалось у виді позбавлення волі на строк до 6 років, а за ч. 2 – до 8 років.

Легке тілесне ушкодження за КК УРСР 1927 р. не поділялось на види (ст. 150).

Також КК УРСР 1927 р. встановлював відповідальність за привілейовані види умисного тяжкого тілесного ушкодження – вчиненого у стані сильного душевного хвилювання, викликаного протизаконним насильством або тяжкою образою зі сторони потерпілого (ст. 148), спричиненого при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 149) [179].

На зміну КК УРСР 1927 р. на території України набув чинності КК УРСР (а з 1991 р. – України) від 28.12.1960 р. Кримінальну відповідальність за посягання на здоров'я особи законодавець передбачив у главі III «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи» КК України 1960 р. До цих злочинів належали: умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 101 КК), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 102 КК), умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст. 103), заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 104), необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 105), умисне легке тілесне ушкодження (ст. 106), побої і мордування (ст. 107), зараження венеричною хворобою (ст. 108), ухилення від лікування венеричної хвороби (ст. 108-1), зараження вірусом імунодефіциту людини (ст. 108-2), зараження вірусом імунодефіциту людини медичними, фармацевтичними працівниками та працівниками інших сфер (ст. 108-3), розголошення відомостей про проведення медичного огляду на зараження вірусом імунодефіциту людини та його результатів (ст. 108-4), незаконне проведення аборту (ст. 109), примушування жінки до вчинення аборту (ст. 110) [177].

Поняття тяжкого тілесного ушкодження, яке містилось у ч. 1 ст. 101 КК УРСР 1960 р., порівняно із ч. 1 ст. 142 КК УРСР 1927 р., розширилось.

Додались ознаки небезпеки для життя в момент заподіяння та переривання вагітності.

Зміни відбулись і у підходах до криміналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження з обтяжуючими обставинами (ч.ч. 2, 3 ст. 101 КК УРСР 1960 р.). Законодавець диференціював відповідальність за це діяння. У ч. 2 ст. 101 КК передбачалась відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер мучення або мордування, або коли воно сталося внаслідок систематичних, хоч би й не тяжких тілесних ушкоджень.

У ч. 3 ст. 101 КК передбачалась відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, а так само вчинене особливо небезпечним рецидивістом.

Санкції ст. 101 КК УРСР встановлювали такі види та розміри покарання: за ч. 1 – позбавлення волі на строк від двох до восьми років, за ч. 2 – позбавлення волі на строк від трьох до десяти років, за ч. 3 – позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Отже, покарання за спричинення тяжких тілесних ушкоджень при обтяжуючих обставинах значно посилювалося (від максимальних 8 років позбавлення волі за КК УРСР 1927 р. до 12 – за КК УРСР 1960 р.) [177].

З суб'єктивної сторони тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження могли бути заподіяні як умисно (ст.ст. 101, 102 КК УРСР 1960 р.), так і з необережності (ст. 105 КК УРСР 1960 р.). Відповідальність же за заподіяння легких тілесних ушкоджень наставала лише у разі їхнього умисного спричинення.

Кримінальна відповідальність за побої та мордування передбачалась у ст. 107 КК УРСР 1960 р. При цьому поняття мордування не розкривалось у законодавстві.

Крім обтяжуючих обставин КК УРСР 1960 р. містив і пом'якшуючі умисне тяжке тілесне ушкодження обставини. Так, ст. 103 передбачала відповідальність за умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання, а ст. 104 – за заподіяння

тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони.

Поряд з відповідальністю за зараження венеричною хворобою (ст. 108 КК), у 1971 р. КК УРСР 1960 р. доповнений новим складом – «Ухилення від лікування венеричної хвороби» (ст. 108-1). Крім того, у ст. 108 КК УРСР були включені такі кваліфікуючі ознаки як: зараження особи венеричною хворобою особою, яка знала про наявність у неї цієї хвороби (ч. 2), особою, яка раніше судилася за зараження іншої особи венеричною хворобою, а так само зараження двох або більше осіб, або неповнолітнього (ч. 3) [177].

Інші злочини проти здоров'я особи у КК УРСР 1960 р. принципово нових положень, порівняно з попереднім кримінальним законодавством, чинним на території України, не мали.

Слід також зазначити, що нормативно-правові акти СРСР по різному визначали класифікацію тілесних ушкоджень. Так, наказ МОЗ СРСР від 11 грудня 1978 р. № 1208 «Про введення в практику загальносоюзних правил судового-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень» закріплював, зокрема, такі положення. Відповідно до кримінального законодавства більшості союзних республік тілесні ушкодження поділялись на 3 ступені: тяжке тілесне ушкодження, менш тяжке тілесне ушкодження, легке тілесне ушкодження (Азербайджанська РСР, Вірменська РСР, Білоруська РСР, Грузинська РСР, Киргизька РСР, Литовська РСР, Молдавська РСР, РСФСР, Таджикицька РСР, Туркменська РСР, Узбецька РСР). У Казахській РСР, Латвійській РСР та Українській РСР тілесні ушкодження поділялись на тяжке, середньої тяжкості та легке, в Естонській РСР – на особливо тяжке, тяжке і легке. Легке тілесне ушкодження поділялось в Азербайджанській РСР, Вірменській РСР, Білоруській РСР, Киргизькій РСР, Латвійській РСР, РСФСР, Таджикицькій РСР, Туркменській РСР на: 1) таке, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності; 2) таке, що не спричинило вказаних наслідків; у Грузинській РСР на: 1) таке, що спричинило короточасний розлад здоров'я, не пов'язаний з втратою працездатності або таке, що спричинило незначну або нестійку втрату

працездатності і 2) не спричинило розлад здоров'я; у Литовській РСР на: 1) таке, що спричинило розлад здоров'я, і 2) спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності; у Молдавській РСР на: 1) легке тілесне ушкодження і 2) таке, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності; в Узбецькій РСР на: 1) легке тілесне ушкодження і 2) таке, що спричинило розлад здоров'я; у УРСР на: 1) таке, що спричинило короточасний розлад здоров'я або короточасну втрату працездатності і 2) таке, що не що не спричинило вказаних наслідків; в Естонській РСР на: 1) такі, що не спричинили розладу здоров'я і 2) такі, що спричинили короточасний розлад здоров'я, не пов'язані зі стійкою втратою працездатності або поєднані з незначною стійкою втратою працездатності. КК Казахської РСР передбачав легке тілесне ушкодження без поділу його на два ступені, як це було зроблено у кримінальних кодексах інших союзних республік [220].

Ознаками тяжкого тілесного ушкодження за КК УРСР визнавались небезпека для життя; втрата зору, слуху чи будь-якого органу чи втрата органом його функцій; душевна хвороба; розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності щонайменше ніж на одну третину; переривання вагітності; непоправне спотворення обличчя.

5 квітня 2001 р. був прийнятий новий КК України, у якому кримінальна відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження встановлювалась у ст. 121 [178].

У першій редакції ч. 1 цієї статті до тілесних ушкоджень відносила: небезпечно для життя в момент заподіяння, таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і

домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06 грудня 2017 р. до переліку видів тяжких тілесних ушкоджень, зазначених у диспозиції ч. 1 ст. 121 КК України, включене каліцтво статевих органів [65].

Обумовлене таке рішення було тим, що за останні три десятиліття насильство щодо жінок, включаючи домашнє насильство, привертало підвищену увагу з боку міжнародної спільноти, що знаходило своє відображення у міжнародному праві. Протягом цього періоду було здійснено кілька вирішальних кроків, серед яких: ухвалення Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок в 1979 р., а також загальних рекомендацій та висновків, затверджених Комітетом з ліквідації дискримінації щодо жінок; Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок в 1993 р.; Міжамериканської конвенції про запобігання, покарання і викорінення насильства щодо жінок в 1994 р.; Пекінської декларації в 1995 р.; Протоколу про права жінок в Африці до Африканської хартії прав людини і народів в 2003 р. Рада Європи також ухвалила низку рішень і дій, спрямованих на вирішення проблеми насильства щодо жінок, в першу чергу, План дій від 1995 р., Рекомендацію Rec (2002) Комітету міністрів державам-членам Ради Європи про захист жінок від насильства від 2002 р. і, нарешті, Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, також відому як Стамбульська конвенція. Фактично, Стамбульська конвенція є найбільш повним і далекосяжним документом у цій галузі, оскільки у ній поєднано кращі світові стандарти та практики. Вона також відтворює сучасний погляд на права людини, який передбачає розуміння того, що боротьба з насильством стосовно жінок є обов'язком держави. Стамбульська конвенція набула чинності 1 серпня 2014 р. після її ратифікації 10 державами. Стаття 38 цієї Конвенції встановлює необхідність криміналізації каліцтва жіночих геніталій [108].

Частина 2 ст. 121 КК України у редакції 2001 року містила такі обтяжуючі обставини: 1) вчинене способом, що має характер особливого мучення; 2) вчинене групою осіб; 3) з метою залякування потерпілого або

інших осіб; 4) вчинене на замовлення; 5) таке, що спричинило смерть потерпілого.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» від 5 листопада 2009 р. ч. 2 ст. 121 КК України доповнена такою обтяжуючою умисне тяжке тілесне ушкодження обставиною як вчинення з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості [64].

Обумовлена доцільність доповнення ч. 2 ст. 121 КК України ще однією обтяжуючою обставиною була тим, що з початку 2008 р. в Україні було зафіксовано 29 інцидентів з учиненням насильства над іноземцями, що на думку міжнародних експертів могли кваліфікуватися як расова нетерпимість чи ксенофобія. Кількість подібних проявів перевищила аналогічну статистику за весь 2007 рік. При цьому абсолютна більшість випадків не фіксувалась правоохоронними структурами або ж жертви не звертались до органів МВС у зв'язку з відсутністю надії на реагування [206].

Окрім того, в Україні відкрито почали діяти так звані скінхедські групи, які сповідували расистські принципи. На відміну від попередніх років абсолютна більшість злочинів проти іноземців почала скоюватись членами подібних організованих груп, які спонукались мотивами расової ненависті [183].

Тоді ж прозвучали заяви представників міжнародних організацій, дипломатичного корпусу, громадських об'єднань зі звинуваченнями української влади у неспроможності або небажанні поборювати расизм як явище. Подальше ігнорування цього факту могло призвести до застосування міжнародних санкцій проти України ззовні та розростанням організованих злочинних структур всередині країни [231, с. 173].

На сьогоднішній день, відповідно п. 9 Положення про Комісію з питань правової реформи, затвердженого указом Президента України від 07 серпня 2019 р. № 584/2019, у складі Комісії з питань правової реформи, яка є консультативно-дорадчим органом при Президентові України, утворено

робочу групу з питань розвитку кримінального права [209]. Цією робочою групою розроблений проєкт Кримінального кодексу України [249] (далі – Проєкт КК). Структура та зміст пропонованої цим проєктом редакції КК України суттєво відрізняється від чинного КК України 2001 р. [178]. Проєкт КК містить Загальну та Спеціальну частини до складу яких входять дванадцять книг (перші три – до Загальної частини, з четвертої по дванадцятую – до Спеціальної), які, своєю чергою, складаються з розділів та статей. Книга четверта «Кримінальні правопорушення проти людини» включає, зокрема, розділи 4.1. «Злочини проти життя людини» та 4.2. «Кримінальні правопорушення проти здоров'я людини», які містять норми, що встановлюють відповідальність за спричинення смерті людини та шкоди її здоров'ю різного ступеня тяжкості.

Розробники Проєкту КК відійшли від класифікації шкоди здоров'ю людини, яка міститься у чинному КК України (насильницькі дії, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, легкі, середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження).

Запропонована Проєктом КК класифікація шкоди здоров'ю людини, яка, серед іншого, включає спричинення тяжкої шкоди здоров'ю людини, не набула на сьогоднішній день широкого теоретичного обговорення.

Концептуальні засади Проєкту КК загалом та класифікацію шкоди здоров'ю людини за цим Проєктом, зокрема, досліджували такі вчені як П.П. Андрушко, О.С. Бакумов, Ю.В. Баулін, В.М. Бурдін, І.А. Вишневська, О.П. Горох, Н.О. Гуторова, Н.О. Марчук, В.О. Навроцький, Ю.А. Пономаренко, Є.Л. Стрельцов, М.І. Хавронюк [228].

Проєкт КК, як вже зазначалось, містить відмінну від чинного КК України класифікацію шкоди здоров'ю людини. До кримінальних правопорушень, передбачених розділами 4.1. «Злочини проти життя людини» та 4.2. «Кримінальні правопорушення проти здоров'я людини» Проєкту КК, основним безпосереднім або додатковим безпосереднім об'єктом яких є здоров'я людини слід віднести: спричинення загибелі плоду людини (ст.

4.1.11), спричинення загибелі плоду людини з необережності (ст. 4.1.12), спричинення тяжкої шкоди здоров'ю (ст. 4.2.6), спричинення значної шкоди здоров'ю (ст. 4.2.7), спричинення суттєвої шкоди здоров'ю (ст. 4.2.8), спричинення тяжкої шкоди здоров'ю з необережності (ст. 4.2.9), тяжке ушкодження плоду людини (ст. 4.2.10), тяжке ушкодження плоду людини з необережності (ст. 4.2.11), штучне переривання вагітності (ст. 4.2.12), примушення або обман з метою штучного переривання вагітності (ст. 4.2.13), статева стерилізація людини внаслідок примушування або обману (ст. 4.2.14), насильство, яке завдало фізичного болю (ст. 4.2.15), спричинення значної шкоди здоров'ю з необережності (ст. 4.2.16) [249].

Як зазначає Гуторова Н., шкода здоров'ю людини, відповідно Проекту КК, може бути суттєвою, значною і тяжкою. Такі розміри шкоди здоров'ю переважно відповідають передбаченим чинним КК видам тілесних ушкоджень: легким, середньої тяжкості й тяжким. Робоча група дійшла висновку щодо необхідності змінити термін «тілесні ушкодження» терміном «шкода здоров'ю» з урахуванням того, що останній є більш широким і охоплює також шкоду здоров'ю, яка не є пошкодженням тіла людини. Окрім зміни термінології, у Проекті КК передбачено ознаки кожного з видів спричинення шкоди здоров'ю, а також внесено окремі уточнення й доповнення [228, с. 189].

Зміст тяжкої шкоди здоров'ю за Проектом КК розкритий у п. 3 ч. 1 ст. 1.1.4 «Розміри шкоди здоров'ю»: а) втрата органу тіла чи його функції, б) каліцтво статевого органу чи стерилізація, в) стійкий розлад психіки, г) розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою загальної працездатності понад 33 відсотки чи повною втратою професійної працездатності, д) зараження особливо небезпечною інфекційною хворобою або інфікування її збудником, е) переривання вагітності, є) непоправне спотворення обличчя чи тіла або ж) реальна небезпека для життя людини в момент спричинення шкоди здоров'ю [249].

Наведений перелік видів тяжкої шкоди здоров'ю є ширшим за існуючий

перелік тяжких тілесних ушкоджень, закріплений ч. 1 ст. 121 КК України. Так, Проект КК, на відміну від чинного КК України, закріплює такі її види як стерилізація, повна втрата професійної працездатності, зараження особливо небезпечною інфекційною хворобою або інфікування її збудником, непоправне спотворення тіла.

Вбачається, що таке розширення є лише частково виправданим. Так, стерилізація (позбавлення людини репродуктивної функції) розширює такий закріплений чинним КК України вид тяжкого тілесного ушкодження як каліцтво статевих органів, яке також призводить до втрати людиною репродуктивної функції. Цей вид тяжкого тілесного ушкодження був включений до диспозиції ст. 121 КК України Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. [221].

Пункт «g» ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду до злочинів проти людяності відносить, зокрема, примусову стерилізацію [230].

Як зазначає Олійник І., законодавець продовжує шукати оптимальні форми визначення тяжких тілесних ушкоджень, про що свідчать зміни до ст. 121 КК України, пов'язані з віднесенням до тяжких тілесних ушкоджень такого зовнішнього впливу на тіло потерпілого, яке супроводжується каліцтвом статевих органів [200, с. 213].

Разом з тим, формулювання вищезазначеного виду тяжкої шкоди здоров'ю (каліцтво статевого органу чи стерилізація), на наш погляд, доцільно сформулювати у більш загальній формі. Так, наприклад, КК Республіки Польща у § 1 ст. 156, яка передбачає відповідальність за спричинення тяжких тілесних ушкоджень, зазначає: «Хто спричиняє тяжке тілесне ушкодження у виді: 1) позбавлення людини зору, слуху, мови, репродуктивної функції; 2) іншого тяжкого каліцтва, тяжкої невиліковної чи тривалої хвороби, хвороби,

що реально загрожує життю, хронічного психічного захворювання, постійної повної або значної професійної непрацездатності або постійного, істотного спотворення чи деформації тіла, – карається позбавленням волі на строк не менше трьох років» [289, с. 367]. Тобто законодавець Польщі для визначення одного з видів тяжкого тілесного ушкодження використовує таке широке поняття як позбавлення людини репродуктивної функції.

Підпункт «д» пункту 2.1.4 Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ України від 17.01.95 р. № 6 (далі – Правила), втрату репродуктивної здатності визначає як втрату здатності до злягання чи втрату здатності до запліднення, зачаття та дітородіння (розродження) [219].

На наш погляд, каліцтво статевого органу та стерилізація – види шкоди здоров'ю людини, які охоплюються поняттям «втрата репродуктивної функції» та не потребують окремого закріплення у відповідній статті КК України.

Повна втрата професійної працездатності як вид тяжкого тілесного ушкодження не закріплений чинним КК України. Не визначається цей вид і Правилами, у яких міститься тільки зміст такого поняття як розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину. На сьогоднішній день визначення ступеня втрати професійної працездатності врегульоване Порядком встановлення ступеня стійкої втрати професійної працездатності в рамках проведення оцінювання повсякденного функціонування особи, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05 червня 2012 р. № 420 (в редакції наказу Міністерства охорони здоров'я України від 10 грудня 2024 р. № 2067) [211].

Як вже зазначалось, кримінальна відповідальність за повну втрату професійної працездатності чинною редакцією ст. 121 КК України не передбачена. У навчальній літературі висловлювалась думка, що втрата професійної працездатності як вид тяжкого тілесного ушкодження може братися до уваги, якщо умисел винного був спрямований спеціально на

позбавлення її потерпілого [152, с. 50].

На наш погляд, зазначена точка зору відповідає ступеню суспільної небезпечності такого діяння, проте не узгоджується зі змістом диспозиції ч. 1 ст. 121 КК України. Виходячи з диспозиції ст. 4.2.6 Проекту КК форма вини у виді умислу (як прямого так і непрямого) стосується всіх видів тяжкої шкоди здоров'ю, визначених Проектом КК. Тобто у разі, коли одна особа умисно спричиняє іншій особі тілесні ушкодження і при цьому не обізнана про наявну у потерпілого професію чи спеціальність, то спричинення тяжкої шкоди здоров'ю не може визначатись за ознакою повної втрати професійної працездатності. Такий же підхід стосується і спричинення тяжкої шкоди здоров'ю з необережності, відповідальність за яке передбачається ст. 4.2.9 Проекту КК. За відсутності обізнаності винної особи щодо професії та спеціальності потерпілого відповідальність за спричинення тяжкої шкоди здоров'ю за ознакою повної втрати професійної працездатності виключається.

З приводу визнання тяжкою шкодою здоров'ю потерпілого зараження особливо небезпечною інфекційною хворобою або інфікування її збудником ми погоджуємось з позицією Гуторової Н., яка зазначає, що таке формулювання усуває дискримінацію людини з певним захворюванням залежно від стану здоров'я. З тих самих причин розробники Проекту КК відмовились і від караності зараження венеричною хворобою, тим більше, що чинний класифікатор хвороб не містить такого поняття, використовуючи термін «хвороба, що передається переважно статевим шляхом». Переважна більшість цих хвороб в сучасних умовах не потребують тривалого або складного лікування, у разі ж інфікування хворобою, яка є особливо небезпечною для людини, діяння особи кваліфікуватимуться залежно від суб'єктивної сторони за ст. 4.2.6 або 4.2.9 Проекту КК [228, с. 190-191].

Непоправне спотворення тіла – ще один з видів тяжкої шкоди здоров'ю людини, визначений п. 3 ч. 1 ст. 1.1.4 Проекту КК, який не охоплюється чинним поняттям тяжкого тілесного ушкодження. За своїм змістом цей вид тяжкої шкоди здоров'ю людини є розширеною версією непоправного

знівечення обличчя – виду тяжкого тілесного ушкодження, визначеного ч. 1 ст. 121 КК України.

Згідно п. 2.1.8 Правил судово-медичний експерт не кваліфікує ушкодження обличчя як знівечення, оскільки це поняття не є медичним. Він визначає вид ушкодження, його особливості і механізм утворення, встановлює, чи є це ушкодження виправним або невиправним. Під виправністю ушкодження належить розуміти значне зменшення вираженості патологічних змін (рубця, деформації, порушення міміки тощо), з часом чи під дією нехірургічних засобів. Коли ж для усунення необхідне оперативне втручання (косметична операція), то ушкодження обличчя вважається невиправним [219].

Касаційний кримінальний суд Верховного Суду України зазначив, що згідно із загальноприйнятими уявленнями про вигляд людини обличчям є передня частина голови людини, яка виражає її зовнішність, індивідуальність, що за допомогою міміки (руху м'язів обличчя) відображає внутрішній душевний стан, настрої, переживання людини. Знівеченим обличчя вважається тоді, коли воно має неприємний, огидливий вигляд, не властивий нормальному людському обличчю [128].

Отже, непоправне спотворення тіла також не є медичним поняттям. Для визнання цієї шкоди здоров'ю людини тяжкою слід використовувати етичні критерії, тобто визначати, чи мають спричинені тілу ушкодження неприємний, огидливий вигляд, не властивий нормальному людському тілу.

У зв'язку з цим виникає питання, чи має значення, яка частина тіла людини була спотворена – обличчя, рука, нога, спина чи якась інша. Тому вбачається зайвим розмежування обличчя та інших частин тіла людини при визначенні тяжкої шкоди здоров'ю.

Згідно ст.ст. 4.2.4 та 4.2.5 Проекту КК до ознак, що підвищують тяжкість злочинів проти здоров'я людини загалом і спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, зокрема, належать: 1) вчинення щодо особливо уразливої людини (підвищують на два ступеня); 2) щодо уразливої людини; 3) близької людини

або колишнього подружжя; 4) людини (чи близької їй людини) у зв'язку зі здійсненням нею службових повноважень чи виконанням професійних обов'язків, виконанням нею юридичного обов'язку або використанням її суб'єктивного права в публічних інтересах; 5) у складі простої групи; 6) з використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей; 7) із застосуванням зброї або небезпечного предмета; 8) загальнонебезпечним способом; 9) шляхом застосування до людини жорстокого, нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження; 10) у присутності малолітньої дитини, яка розуміла обставини та значення вчиненого діяння; 11) з метою приховати інший злочин чи полегшити його вчинення; 12) з мотиву належності до певної соціальної групи (підвищують на один ступінь) [249].

Чинний КК України у ч. 2 ст. 121 передбачає такі обставини, що обтяжують вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження: 1) способом, що має характер особливого мучення; 2) групою осіб; 3) з метою залякування потерпілого або інших осіб; 4) з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості; 5) на замовлення; 6) таке, що спричинило смерть потерпілого [178].

Порівняння наведених обтяжуючих умисне тяжке тілесне ушкодження обставин з Проектом КК дозволяє сформулювати наступні висновки. Перша з цих обставин за змістом охоплюється такою ознакою, передбаченою Проектом КК, як шляхом застосування до людини жорстокого, нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження. Ознаки, що передбачають вчинення аналізованих кримінальних правопорушень групою осіб, є, фактично, тотожними. Мотиви расової, національної або релігійної нетерпимості охоплюються поняттям мотиву належності до певної соціальної групи.

З чинних обставин, що обтяжують умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК України), у Проекті КК відсутні такі як вчинення з метою залякування потерпілого або інших осіб, на замовлення, та таке, що спричинило смерть потерпілого.

Що стосується спричинення тяжкої шкоди здоров'ю з метою залякування потерпілого або інших осіб, то така ознака, на наш погляд, може виступати складовою готування до іншого кримінального правопорушення або ж бути ознакою кримінальних правопорушень проти власності, передбачених ст.ст. 6.1.4–6.1.9, 6.1.11–6.1.16 Проєкту КК, а тому визнання її обтяжуючою спричинення тяжкої шкоди здоров'ю обставиною є недоцільним.

Спричинення смерті з необережності унаслідок спричинення умисної тяжкої шкоди здоров'ю також обґрунтовано не визнається ознакою, що підвищує тяжкість злочинів проти здоров'я людини загалом і тяжкої шкоди здоров'ю, зокрема, оскільки кваліфікується за ст. 4.1.6 «Спричинення смерті з необережності» Проєкту КК.

Окремої уваги заслуговує питання доцільності визнання ознакою, що підвищує тяжкість спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, вчинення такого діяння на замовлення. На наш погляд, ця ознака суттєво збільшує ступінь суспільної небезпечності умисного спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, оскільки сприяє розвиткові професійної насильницької злочинності, виступає однією з її детермінант.

Проведене дослідження витоків та сучасного стану кримінально – правової заборони умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин дозволяє виділити етапи криміналізації цього суспільно небезпечного діяння: I етап – відсутність у кримінальному законодавстві, чинному на території України, окремої кримінально-правової норми за умисне тяжке тілесне ушкодження (до 1903 р.); II етап – криміналізація умисного тяжкого тілесного ушкодження з виділенням обтяжуючих це діяння обставин у різних кримінально-правових нормах (1903-1922 р.); III етап – криміналізація умисного тяжкого тілесного ушкодження з обтяжуючими обставинами у одній кримінально-правовій нормі (1922 р. – теперішній час).

На сьогоднішній день відбувається реформування кримінального законодавства України. У Проєкті КК пропонується дещо відмінна від чинної класифікації тяжких тілесних ушкоджень класифікація тяжкої шкоди

здоров'ю людини, зокрема, додаються такі види як стерилізація, повна втрата професійної працездатності, зараження особливо небезпечною інфекційною хворобою або інфікування її збудником, непоправне спотворення тіла.

Вбачається доцільним закріплення у відповідній кримінально-правовій нормі такого виду тяжкої шкоди здоров'ю як втрата людиною репродуктивної функції замість каліцтва статевого органу та стерилізації.

Крім того, вбачається зайвим розмежування непоправного спотворення обличчя та інших частин тіла людини при визначенні видів тяжкої шкоди здоров'ю, оскільки обличчя є частиною тіла людини.

Замовне спричинення тяжкої шкоди здоров'ю суттєво збільшує ступінь суспільної небезпечності цього діяння, оскільки сприяє розвитку професійної насильницької злочинності, виступає однією з її детермінант, а тому доцільним вбачається виокремлення ознаки «вчинення на замовлення» як такої, що підвищує тяжкість досліджуваного кримінального правопорушення.

1.2. Досвід встановлення кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин за законодавством окремих країн

Чинний КК України 2001 р. багато у чому увібрав у себе напрацювання теорії кримінального права, сформованої у другій половині ХХ століття на території колишнього СРСР, які були реалізовані у кримінальному законодавстві країн – колишніх радянських республік.

Основою для розробки кримінального законодавства багатьох пострадянських країн став Модельний кримінальний кодекс, прийнятий на сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав – учасниць СНД (постанова № 75 від 17 лютого 1996 р.).

Стаття 119 цього Модельного кримінального кодексу містила модельну норму щодо встановлення відповідальності за спричинення тяжкої шкоди здоров'ю:

(1) Спричинення тілесного ушкодження, небезпечного для життя, або такого, що спричинило втрату зору, мови, слуху або будь-якого органу, або втрату органом його функцій, або що виразилося у непоправному знівеченні обличчя, а також спричинення іншої шкоди здоров'ю, яка була небезпечна для життя або спричинила стійку втрату загальної працездатності не менш ніж на одну третину, або з усвідомленою винним повною втратою професійної працездатності, або спричинило переривання вагітності, психічну хворобу, захворювання наркоманією або токсикоманією, - тяжкий злочин.

Те саме діяння, якщо воно вчинене:

- а) щодо двох або більше осіб;
- б) щодо особи або її близьких у зв'язку з виконанням цією особою свого службового чи громадського обов'язку;
- в) щодо особи, яка завідомо перебуває у безпорадному стані;
- г) щодо викраденої людини чи заручника;
- д) щодо жінки, яка свідомо для винного перебуває у стані вагітності;

- е) з особливою жорстокістю;
- ж) способом, небезпечним життя іншої особи;
- з) групою осіб або групою осіб за попередньою змовою;
- і) з корисливих мотивів, а також за наймом;
- к) з хуліганських мотивів;
- л) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а також пов'язане зі зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті в інших формах;
- м) з мотивів національної, расової чи релігійної ненависті чи ворожнечі;
- н) з метою використання органів чи тканин потерпілого – тяжкий злочин.

(3) Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони:

- а) вчинені організованою групою;
- б) спричинили через необережність смерть потерпілого, - особливо тяжкий злочин [192].

Пропонована Модельним кримінальним кодексом кримінально-правова норма передбачала тринадцять обтяжуючих та дві особливо обтяжуючі обставини.

Частина колишніх радянських республік (Латвія, Молдова, Узбекистан, Білорусь) зберегли традиційне для радянського законодавства поняття «тяжке тілесне ушкодження».

Ряд республік, зокрема, Казахстан, Азербайджан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан включили до свого кримінального законодавства поняття «тяжка шкода здоров'ю».

Законодавець Естонії поділив тілесні ушкодження на особливо тяжкі, тяжкі й легкі. При цьому, за своїм змістом ознаки особливо тяжкого тілесного ушкодження, перераховані у ст. 107 ПК Естонії, відповідають ознакам тяжкого тілесного ушкодження, визначеного ч. 1 ст. 121 КК України, а тяжкого – ознакам тілесного ушкодження середньої тяжкості [208].

Перелік ознак тяжкого тілесного ушкодження (тяжкої шкоди здоров'ю) у кримінальних законодавствах більшості колишніх радянських республік практично тотожні переліку таких ознак у Модельному кримінальному кодексі.

Разом з тим, у ПК Естонії відсутня вказівка на втрату зору, мови й слуху, завідомо повної втрати професійної працездатності, захворювання наркоманією або токсикоманією; кримінальні кодекси Киргизстану, Молдови, Узбекистану не передбачають відповідальність за повну втрату професійної працездатності, захворювання наркоманією або токсикоманією.

Зміст окремих ознак тяжкого тілесного ушкодження (тяжкої шкоди здоров'ю) у кримінальному законодавстві деяких країн не завжди збігається зі змістом аналогічних ознак за КК України.

Так, у КК Білорусі ознакою тяжкого тілесного ушкодження є позбавлення професійної працездатності: «Умисне заподіяння тілесного ушкодження, поєднаного зі свідомо для винного повною втратою професійної працездатності» [168]. Стаття 121 КК України не передбачає такої ознаки тяжкого тілесного ушкодження.

Неоднаковий підхід притаманний і визначенню непоправного знівечення тіла людини у законодавстві різних пострадянських країн.

Позитивний приклад з цього приводу містить КК Узбекистану [172], у якому до об'єктів знівечення віднесене тіло (ч. 1 ст.104) і КК Білорусі, де, крім непоправного знівечення обличчя, вказується й на знівечення шиї (ч. 1 ст. 147).

У ст. 126.1 КК Азербайджану, навпроти, наводиться інше визначення знівечення обличчя як «шкоди, наслідком якої стало захворювання особи». Але, по-перше, заподіяти шкоду, що призвела би до захворювання особи, теоретично можливо, наприклад, шляхом введення в організм людини вірусу віспи, іншого збудника інфекційного захворювання, пов'язаного з ушкодженнями шкіри, але здійснити подібне в дійсності досить важко. По-друге, у випадку нанесення потерпілому поранення, що залишило непоправні шрами на особі, дії винного не можуть кваліфікуватися як тяжке тілесне

ушкодження за ст. 126.1 КК Азербайджану [157], оскільки буде відсутнє захворювання особи.

Розглядаючи кваліфіковані й особливо кваліфіковані склади умисного тяжкого тілесного ушкодження (тяжкої шкоди здоров'ю), передбачені кримінальним законодавством країн – колишніх радянських республік, слід зазначити, що більшість кримінальних кодексів називають як обтяжуючі обставини вчинення злочину щодо особи або її близьких у зв'язку зі здійсненням цією особою службової діяльності й виконанням громадського обов'язку; з особливою жорстокістю, знущанням або мученням потерпілого; умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжка шкода здоров'ю), що спричинило з необережності смерть потерпілого.

Багатьма країнами – колишніми республіками СРСР встановлюється кримінальна відповідальність за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (тяжкої шкоди здоров'ю) у співучасті (за винятком Молдови [170] й Естонії), щодо двох або більше осіб (за винятком Молдови), повторно (за винятком Молдови й Таджикистану [171]).

Позитивним досвідом Киргизстану, Таджикистану, Узбекистану, на наш погляд, є встановлення кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю) з корисливих мотивів (п. 4 ч. 2 ст. 104 КК Киргизстану [162], п. «д» ч. 2 ст. 110 КК Таджикистану, п. «д» ч. 2 ст. 104 КК Узбекистану), а Казахстану й Туркменістану – з мотиву соціальної ненависті або ворожнечі (п. «з» ч. 2 ст. 103 КК Казахстану [169], п. «ж» ч. 2 ст. 107 КК Туркменістану [175]).

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема соціальної нерівності, а також проблема соціальної ворожнечі знову вийшла на перший план. Наявність крайніх проявів соціальної нерівності сприяє виникненню мотивів вчинення насильницьких кримінальних правопорушень з мотивів соціальної нерівності (як щодо заможних, так і щодо збіднілих верств населення).

У більшості кримінальних законодавств пострадянських країн

обтяжуючою умисне тяжке тілесне ушкодження обставиною виступає повторність. Так, умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжка шкода здоров'ю) повторно передбачене п. «до» ч.2 ст. 103 КК Казахстану, ч.3 ст.147 КК Білорусі, ст. 126.2.1 КК Азербайджану, п. 3 ч. 2, п. 4 ч. 3 ст. 104 КК Киргизстану, п.п. 6, 7 ч. 2 ст. 125 КЗ Латвії [156], п. 6 ч. 2 ст. 107 ПК Естонії, п. 10 ч. 2 ст. 107 КК Туркменістану, п. «б» ч. 3 ст. 104 КК Узбекистану.

Покарання, передбачене кримінальними кодексами пострадянських країн за умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю) варіюється.

За вчинення злочину без обтяжуючих обставин – від одного до десяти років позбавлення волі. Найм'якша санкція встановлена у КК Естонії – від 2 до 6 років позбавлення волі, а найсуворіші – у КК Таджикистану – від 5 до 10 років позбавлення волі. У КК Молдови санкція за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень без обтяжуючих обставин передбачає від 2 до 8 років позбавлення волі.

За вчинення злочину з обтяжуючими обставинами – від трьох до п'ятнадцяти років позбавлення волі. Найм'якша санкція встановлена у КК Казахстану – від 4 до 8 років позбавлення волі, а найсуворіша – від 8 до 15 років позбавлення волі – у КК Таджикистану.

За вчинення злочину з особливо обтяжуючими обставинами – від п'яти до двадцяти років позбавлення волі. Найм'якша санкція встановлена у КК Киргизстану – від 8 до 12 років позбавлення волі, а найсуворіша – від 12 до 20 років позбавлення волі – у КК Таджикистану.

За умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю), що спричинило з необережності смерть потерпілого, - від трьох до двадцяти років позбавлення волі. Найм'якша санкція встановлена у КК України – від 7 до 10 років позбавлення волі, а найсуворіша – від 12 до 20 років позбавлення волі – у КК Таджикистану. У КК Білорусі й КК Молдови санкція за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого – від 5 до 15 років позбавлення волі.

Спрямованість України на інтеграцію до Європейського Союзу, постійна співпраця з іншими країнами у напрямку боротьби зі злочинністю обумовлює доцільність проведення порівняльного аналізу кримінального законодавства України з аналогічним законодавством цих країн.

Зазначимо, що кримінальне законодавство кожної країни має свою специфіку щодо криміналізації посягань на здоров'я особи.

Так, наприклад, КК Польщі встановлює кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю (глава XIX) [167], КК Іспанії (розділ III) [160], Кримінальне уложення ФРН (розділ XVII) [155], КК Перу [166] – за заподіяння тілесних ушкоджень. У кримінальному законодавстві Румунії йде мова «про порушення тілесної цілісності й здоров'я» (ст. 181) [173]. Таким чином, румунський законодавець розглядає «тілесну цілісність» як окремий безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, окремий від здоров'я.

Ознаки тяжкого тілесного ушкодження у КК Польщі поміщені у §§ 1, 3 ст. 156: «§ 1. Хто спричиняє тяжку шкоду здоров'ю у виді:

позбавлення людини зору, слуху, мови, здатності до народження дитини, іншого важкого каліцтва, тяжкої невиліковної або тривалої хвороби, що реально загрожує життю, хронічне психічне захворювання, постійну повну або значну професійну непрацездатність або постійне, істотне знівечення або деформацію тіла,

карається позбавленням волі на строк від 1 року до 10 років.

§ 3. Якщо наслідком діяння, передбаченого у § 1, є смерть людини, винний карається позбавленням волі на строк від 2 до 12 років» [167].

У КК Іспанії термін «тяжке тілесне ушкодження» відсутній. Однак, це не означає, що кодексом не проводиться розмежування тілесних ушкоджень за ступені тяжкості.

Так, у ст. 149 говориться про тілесні ушкодження, що призвели до втрати або ушкодження життєво важливого органу або кінцівки, або органу чуття, до імпотенції, безплідності, серйозного каліцтва, психічного або фізичного захворювання, які караються позбавленням волі на строк від шести до

дванадцяти років. У ст. 150 встановлюється відповідальність за заподіяння іншій особі тілесних ушкоджень, що спричинили втрату або ушкодження несуттєво важливого органу або кінцівці або каліцтво, які караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років. Таким чином, можна припустити, що під визначення «тяжкі» підпадають тілесні ушкодження, перераховані у ст. 149 КК Іспанії [160].

КК Нікарагуа (ст. 141) до тяжкого відносить тілесні ушкодження, що заподіюють розлад здоров'я, небезпечний для життя потерпілого або спричиняє постійне ослаблення одного з органів чуття, а також передчасні пологи у жінок. Цей злочин карається позбавленням волі на строк від 4 до 6 років. У ст. 142 КК Нікарагуа передбачена відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень особливої тяжкості: «Карається строком від 5 до 10 років позбавлення волі особа за тяжкі тілесні ушкодження, які спричинили невиліковну хворобу невиліковну, а також повну втрату працездатності або втрату ока, руки, ноги або будь-якого органу, невиліковні ушкодження будь-якої функції організму або глухоту, імпотенцію, або психічну хворобу потерпілого» [165].

За КК Перу умисні тяжкі тілесні ушкодження класифікуються на умисні тяжкі тілесні ушкодження й умисні тяжкі тілесні ушкодження зі смертельним наслідком.

Відповідно до § 3 розділу I глави X Особливої частини КК Єменської Республіки до тяжких тілесних ушкоджень належать: 1) умисне заподіяння тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого (ст. 241); 2) умисне заподіяння тілесних ушкоджень, що спричинили постійну інвалідність (постійне каліцтво) (ст. 243).

Згідно ст. 241 КК Єменської Республіки той, хто вчинив посягання на цілісність організму іншої людини будь-яким способом й не мав при цьому умислу вбити людину, однак це посягання призвело до смерті, карається штрафом у збільшеному розмірі й позбавленням волі на строк не більше 5 років [159].

Аналогічні положення містяться у розділі 405 КК Марокко й у ст. 330 КК Йорданії. Відмінність полягає лише у покаранні за цей злочин. За КК Марокко таке діяння карається від 10 до 20 років позбавлення волі [164], а за КК Йорданії – не менш ніж 5 років каторжних робіт [161].

За ст. 536 КК Сирії заподіяння тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, карається каторжними роботами від 5 до 7 років [174]. Таке ж покарання передбачає КК Лівану у ст. 550 [163].

Відповідно ст. 236 КК Єгипту заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть, карається від 3 до 7 років каторжних робіт [158].

Згідно положень ст. 243 КК Єменської Республіки підлягає покаранню, аналогічному вчиненому діянню той, хто будь-яким способом вчинив посягання на іншу людину й умисно заподіяв її організму постійне каліцтво шляхом зламу суглобу, виколюванням ока, відривом вуха або іншим суттєвим пораненням. Якщо ж діяння винного обмежилось позбавленням функції однієї з кінцівок або будь-якого органу чуття потерпілого при збереженні самої цієї кінцівки або органу, винний карається штрафом й позбавленням волі на строк не більше 7 років.

Подібне ж поняття каліцтва міститься й у КК інших арабських країн. Наприклад, у ст. 335 КК Йорданії, ст. 240 КК Єгипту, розділі 410 КК Марокко, ст. 557 КК Лівану й ст. 543 КК Сирії.

На відміну від КК Єменської Республіки, який передбачає за умисне заподіяння тілесних ушкоджень, що спричинили постійне каліцтво, штраф як основний вид покарання, кримінальним законодавством вищевказаних країн передбачається як основний вид покарання позбавлення волі – від 3 до 10 років (ст. 240 КК Єгипту), від 10 до 20 років (розділ 410 КК Марокко), каторжні роботи на строк не більше 10 років (ст. 335 КК Йорданії, ст. 557 КК Лівану й ст. 543 КК Сирії).

Аналіз змісту статей зарубіжних кримінально-правових нормативних актів дозволяє стверджувати, що за своєї структурою вони переважно є тотожними ст. 121 КК України: спочатку надається опис ознак тяжкого

тілесного ушкодження (тяжкої шкоди здоров'ю), а потім визначаються обтяжуючі обставини.

Однак, на відміну від КК України, який визнає непоправним знівечення тільки обличчя, у КК Польщі й КК Іспанії аналогічна ознака поширена на істотне знівечення або деформацію тіла (КК Польщі) і серйозне каліцтво (КК Іспанії). Крім того, у ряді кримінальних кодексів (Іспанія, Нікарагуа, Ємен) вказується на втрату або ушкодження органу чуття (Іспанія), ослаблення одного з чуттів (Нікарагуа), позбавлення функції будь-якого органу чуття (Ємен) і при цьому не робиться акцент на втраті зору, мови, слуху.

Зазначимо, що ушкодження у виді переривання вагітності у КК Польщі виділене з числа ознак тяжкого тілесного ушкодження (тяжкої шкоди здоров'ю), які перераховані у ст. 156 і поміщені в окрему ст.153, яка складається із двох параграфів: «§ 1. Хто, застосовуючи насильство до вагітної жінки чи іншим способом без її згоди перериває вагітність, або шляхом насильства, протизаконної погрози чи шляхом обману доводить вагітну жінку до переривання вагітності,

карається позбавленням волі на строк від 6 місяців до 8 років.

§ 2. «Хто вчиняє діяння, передбачене у § 1, коли плід досяг здатності до самостійного життя поза організмом вагітної жінки,

карається позбавленням волі на строк від 1 року до 10 років» [167].

Подібне трактування переривання вагітності у КК Польщі, на наш погляд, є більш повним порівняно із КК України, оскільки дозволяє розглядати цю ознаку як самостійний вид шкоди здоров'ю й не пов'язувати її з наслідками тяжкого тілесного ушкодження.

У КК Іспанії ознака тяжкого тілесного ушкодження у виді переривання вагітності відсутня. Разом з тим законодавець включив до кодексу спеціальний Розділ IV «Ушкодження плоду, що передбачає відповідальність за посягання на здоров'я майбутньої дитини».

Так, ст. 157 цього розділу зазначає: «Той, хто будь-яким способом завдає плоду ушкодження або травму, наслідком якої є серйозна шкода нормальному

розвитку плода або спричиняє серйозний фізичний чи психічний недолік, карається позбавленням волі на строк від року до чотирьох років з позбавленням права на заняття лікувальною практикою або надання послуг будь-якого роду у приватних і державних клініках і гінекологічних консультаціях на строк від двох до восьми років» [255].

У чинному КК України і кримінальних кодексах країн – колишніх радянських республік ушкодження плоду не має самостійного правового значення, оскільки закон охороняє здоров'я особи з моменту початку життя. Однак, у деяких кримінальних кодексах зазначених держав (п. «1» ч. 2 ст. 104 КК Киргизстану, п. «д» ч. 2 ст. 110 КК Таджикистану, п. «а» ч. 2 ст. 107 КК Туркменістану п. «а» ч. 2 ст. 104 КК Узбекистану) встановлюється кримінальна відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, спричинене вагітній жінці, що дозволяє враховувати й випадки заподіяння шкоди плоду.

Треба відмітити, що в європейському кримінальному законодавстві (КК Польщі, КК Іспанії, КУ ФРН) передбачена окрема відповідальність за участь у груповій бійці, яка створює небезпеку спричинення смерті або тяжкого тілесного ушкодження (тяжкої шкоди здоров'ю) потерпілому або яка спричинила такі наслідки.

Стаття 158 КК Польщі: «§ 1. Хто бере участь у бійці або нанесенні побоїв, якими створюється безпосередня небезпека для життя або настання наслідку у виді тяжкої шкоди здоров'ю,

карається позбавленням волі на строк до 3 років.

§ 2. Якщо наслідком бійки або нанесення побоїв є тяжке тілесне ушкодження людини, винний

карається позбавленням волі на строк від 6 місяців до 8 років.

§ 3. Якщо наслідком бійки або нанесення побоїв є смерть людини, винний карається позбавленням волі на строк від 1 року до 10 років» [167].

Стаття 154 КК Іспанії: «Ті, хто б'ються між собою, нападаючи один на одного, використовуючи способи й знаряддя, якими можна заподіяти шкоду

життю або здоров'ю людини, караються за свою участь у бійці позбавленням волі на строк від шести місяців до року або штрафом у розмірі від двох до дванадцяти місячних заробітних плат» [255].

§ 231 КУ ФРН. «(1) Кожний, хто брав участь у бійці або у нападі декількох осіб, карається позбавленням волі до трьох років, якщо результатом бійки або нападу стала смерть людини або спричинене тяжке тілесне ушкодження.

(2) Відповідно до абз. (1) некараною є участь особи у бійці або нападі, якщо воно у цих діяннях є невинним» [155].

Аналогічні норми у КК України відсутні. У КУ ФРН говориться про участь у бійці у складі декількох осіб, тобто про груповий злочин. За КК України спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження групою осіб – співвиконавців кваліфікується за ч. 2 ст. 121.

Розміри покарань, передбачених за спричинення умисних тяжких тілесних ушкоджень (тяжкої шкоди здоров'ю) без обтяжуючих обставин у кримінальному законодавстві Європи, Латинської Америки й Арабських країн варіюються від 1 до 20 років позбавлення волі. При цьому найбільш м'яка санкція встановлена у КК Іспанії – від 3 до 6 років позбавлення волі, найбільш сувора – у КК Марокко – від 10 до 20 років позбавлення волі.

За умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю), що спричинило з необережності смерть потерпілого, покарання встановлюється у межах від 2 до 20 років позбавлення волі. Найбільш м'яка санкція за цей злочин передбачена у КК Ємену – позбавлення волі на строк до 5 років. Найбільш сувора – у КК Марокко – від 10 до 20 років позбавлення волі.

Загалом, конструкція складів кримінальних правопорушень, що передбачають відповідальність за умисні тяжкі тілесні ушкодження (тяжке тілесне ушкодження), у кримінальному законодавстві Польщі, Іспанії, Латинської Америки й Арабських країн істотно відрізняється від конструкції ст. 121 КК України і відповідних статей країн – колишніх радянських республік. Основна відмінність – відсутність обтяжуючих та особливо

обтяжуючих обставин умисного тяжкого тілесного ушкодження, які визначені ч. 2 ст. 121 КК України та у кримінальних кодексах країн – колишніх радянських республік. Крім того, у КК Іспанії відсутня норма про умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили з необережності смерть потерпілого.

Позитивними моментами розглянутих кримінально-правових нормативних актів є передбачення відповідальності за непоправне знівечення тіла (КК Польщі) та серйозне каліцтво (КК Іспанія), ушкодження плода (КК Іспанії), насильство щодо вагітної жінки, що призвело до переривання вагітності (КК Польщі).

Висновки до розділу 1

Дослідження генезису кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин дозволяє виділити етапи криміналізації цього суспільно небезпечного діяння у законодавстві, чинному на території України: I етап – відсутність окремої кримінально-правової норми за умисне тяжке тілесне ушкодження (до 1903 р.); II етап – криміналізація умисного тяжкого тілесного ушкодження з виділенням обтяжуючих це діяння обставин у різних кримінально-правових нормах (1903-1922 р.); III етап – криміналізація умисного тяжкого тілесного ушкодження з обтяжуючими обставинами у одній кримінально-правовій нормі (1922 р. – теперішній час).

На шляху реформування кримінального законодавства України розробниками проекту КК України пропонується дещо відмінна від чинної класифікації тяжких тілесних ушкоджень класифікація тяжкої шкоди здоров'ю людини, зокрема, додаються такі її види як стерилізація, повна втрата професійної працездатності, зараження особливо небезпечною інфекційною хворобою або інфікування її збудником, непоправне спотворення тіла.

Додавання зазначених видів тяжкого тілесного ушкодження враховує зарубіжний досвід криміналізації досліджуваного діяння, зокрема,

Узбекистану, Польщі та Іспанії. Разом з тим замість пропонованого виду тяжкого тілесного ушкодження – каліцтва статевого органу та стерилізації вбачається доцільним закріпити такий його вид як втрата людиною репродуктивної функції.

Проведений порівняльний аналіз положень кримінального законодавства країн – колишніх радянських республік в частині встановлення відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю) дозволяє зробити такі висновки:

Статті кримінальних кодексів, що передбачають відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю), сконструйовані за єдиним принципом – спочатку надається визначення тяжкого тілесного ушкодження (тяжкої шкоди здоров'ю) шляхом перерахування ознак такого ушкодження (шкоди), потім вказуються кваліфікуючі ознаки цього злочину, зокрема, за умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю), що спричинило з необережності смерть потерпілого.

У КК України більш точно сформульоване визначення тяжкого тілесного ушкодження, що дозволяє розглядати переривання вагітності й непоправне знівечення обличчя як самостійні ознаки такого ушкодження.

Співставлення санкцій ст. 121 КК України із санкціями кримінальних кодексів країн – колишніх радянських республік дозволяє сформулювати такі висновки.

Розміри покарання за умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю) без обтяжуючих обставин відрізняються незначно – у межах 1-3 років. Більш суттєво різняться санкції за вчинення розглянутого злочину з обтяжуючими обставинами – у межах 1-5 років. Значно підвищений мінімальний розмір покарання за умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю) з особливо обтяжуючими обставинами – у межах 3-7 років. За умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю), що спричинило з необережності смерть потерпілого, різниця в строках покарання становить 1-7 років — мінімальна санкція, 3-5 років – максимальна санкція.

Розміри покарань, передбачених за спричинення умисних тяжких тілесних ушкоджень (тяжкої шкоди здоров'ю) без обтяжуючих обставин у кримінальному законодавстві Європи, Латинської Америки й Арабських країн варіюються від 1 до 20 років позбавлення волі. При цьому найбільш м'яка санкція встановлена у КК Іспанії – від 3 до 6 років позбавлення волі, найбільш сувора – у КК Марокко – від 10 до 20 років позбавлення волі.

За умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю), що спричинило з необережності смерть потерпілого, покарання встановлюється у межах від 2 до 20 років позбавлення волі. Найбільш м'яка санкція за цей злочин передбачена у КК Ємену – позбавлення волі на строк до 5 років. Найбільш сувора – у КК Марокко – від 10 до 20 років позбавлення волі.

Замовне спричинення тяжкої шкоди здоров'ю суттєво збільшує ступінь суспільної небезпечності цього діяння, оскільки сприяє розвитку професійної насильницької злочинності, виступає однією з її детермінант, а тому доцільним вбачається виокремлення ознаки «вчинення на замовлення» як такої, що підвищує тяжкість досліджуваного кримінального правопорушення.

У ряді зарубіжних кримінальних кодексів встановлюється підвищена кримінальна відповідальність за умисні тяжкі тілесні ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю) з мотивів соціальної нетерпимості. Уявляється, що така позиція цілком виправдана й повинна бути прийнята національним законодавцем.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО – ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНОГО ТЯЖКОГО ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ ЗА ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИН

2.1. Загальні об'єктивні та суб'єктивні ознаки умисного тяжкого тілесного ушкодження

Стаття 121 КК України встановлює відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження – один з найтяжчих і водночас досить поширених видів кримінальних правопорушень проти здоров'я людини.

Стаття 121 КК України складається з двох частин, які містять склади тяжких злочинів (частина 1 передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років, частина 2 – від семи до десяти років).

У кримінально-правовій теорії об'єкт кримінального правопорушення вважається ключовою категорією, що визначає соціальну природу діяння та ступінь його суспільної небезпечності.

Родовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених розділом II Особливої частини КК України – життя та здоров'я особи як конституційно визнані найвищі соціальні цінності.

Стаття 121 КК України належить до групи кримінальних правопорушень проти здоров'я (ст. 121–128 КК). Це є ключовим для визначення об'єкта досліджуваного діяння.

У теорії кримінального права переважає позиція, що основним безпосереднім об'єктом умисного тяжкого тілесного ушкодження є здоров'я людини.

Згідно ч. 1 ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. здоров'ям визнається стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або порушень структур та функцій організму [63].

У кримінальному праві здоров'ям визнається стан нормального функціонування організму людини, анатомічна цілісність органів і тканин, їх фізіологічних функцій.

На це безпосередньо вказує зміст ст. 121 КК України, диспозиція якої містить суспільно небезпечні наслідки, що стосуються саме здоров'я: небезпечність для життя в момент заподіяння, втрата органу або його функцій, психічна хвороба, стійка втрата працездатності не менш ніж на одну третину, переривання вагітності, непоправне знівечення обличчя.

Правила визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені наказом МОЗ України № 6 від 1995 р., також визначають ступінь шкоди саме здоров'ю людини [219].

Життя як найвища соціальна цінність не є основним безпосереднім об'єктом за ст. 121 КК України, а виступає додатковим безпосереднім об'єктом однієї з форм, передбаченої ч. 2 ст. 121 КК України (у разі спричинення смерті потерпілого). У разі охоплення умислом винного смерті потерпілого, таке діяння кваліфікується як умисне вбивство (ст. 115 КК України).

Додатковими безпосередніми об'єктами, залежно від виду тяжкого тілесного ушкодження або наявності обтяжуючих обставин, можуть виступати нормальний розвиток плоду (при перериванні вагітності), нормальний психічний розвиток особи (при спричиненні психічної хвороби), естетичний вигляд обличчя (при непоправному знівеченні), громадська безпека, моральність (при вчиненні способом особливого мучення), рівність осіб (при вчиненні з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості).

Об'єктивна сторона досліджуваного злочину полягає у протиправному спричиненні тяжкого тілесного ушкодження, яке може бути здійснене як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності.

Дії винного при умисному тяжкому тілесному ушкодженні мають індивідуально визначені риси, які характеризують зовнішній прояв кримінального протиправного посягання, і полягають у фізичному чи

психічному насильстві.

Із зовнішньої сторони фізичне насильство являє собою енергетичний вплив на органи й тканини (їхні фізіологічні функції) організму іншої людини. Енергетичний вплив можливий шляхом використання винним матеріальних факторів зовнішнього середовища, зокрема, механічних, фізичних, хімічних та біологічних.

Механічний вплив полягає у заподіянні фізичної шкоди внаслідок дії кінетичної енергії будь-якого предмета (наприклад, ножа, цівка, ніжки від стільця тощо).

Фізичний вплив включає, зокрема, дію високих та низьких температур, ушкодження електрострумом тощо.

Хімічний вплив досягається шляхом використання різних отруйних та сильнодіючих речовин у рідкому, твердому й газоподібному стані.

Біологічний вплив полягає у зараженні потерпілого різного роду патогенними мікробами, бактеріальними токсинами, що викликають хворобливий стан організму.

Психічне насильство є впливом на організм іншої людини за допомогою тиску на її психіку. Здійснення такого впливу можливе за допомогою психічних факторів зовнішнього середовища й становить зміст психічного насильства.

Психічне насильство може виражатись у погрозах заподіяння шкоди потерпілому. Це можуть бути погрози застосування фізичного насильства, знищення або пошкодження майна, поширення ганебних, компрометуючих особу відомостей.

До психічного насильства треба відносити й інші форми протиправного впливу на психіку людини. Дослідники цієї проблеми відзначають, що останнім часом для досягнення бажаного результату злочинці доволі часто використовують методи психіатрії й психотерапії, впливаючи на психіку потерпілого з метою управління нею за допомогою психологічного впливу, тобто «проникнення» однієї особистості (або групи осіб) у психіку іншої

особистості (або групи осіб). Даний вплив на психічний стан, думки, почуття і дії іншої людини здійснюється за допомогою психологічних засобів (вербальних або невербальних). Психологічний вплив має зовнішнє (відносно реципієнта) походження і, будучи сприйнятим ним, приводить до зміни конкретних психологічних регуляторів певної активності людини [199].

Бездіяльність як форма об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 121 КК України, полягає у невиконанні суб'єктом активних дій, які він, відповідно до покладених на нього юридичних обов'язків, був зобов'язаний і мав реальну можливість здійснити стосовно іншої особи.

У разі, коли винна особа, керуючись негативними мотивами (корисливими, ревнощі тощо), утримується від надання необхідної медичної допомоги хворому потерпілому, що спричиняє тяжке тілесне ушкодження, її діяння підлягає кваліфікації за ст. 121 КК України лише за умови відсутності у суб'єкта спеціального обов'язку щодо здійснення догляду за потерпілим.

Обов'язковою конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу умисного тяжкого тілесного ушкодження є необхідний причинний зв'язок між дією або бездіяльністю особи та одним з можливих наслідків, визначених ст. 121 КК України.

Причинний зв'язок у кримінальному праві являє собою об'єктивну філософсько-правову категорію, яка відображає внутрішній необхідний зв'язок і детермінаційну залежність між вчиненим винною особою діянням та кримінальними протиправними наслідками цього діяння.

Поглиблене вивчення ознак причинного зв'язку у складі кримінального правопорушення почалось у другій половині позаминулого століття, що було викликано необхідністю уніфікації та спрощення процесу доказування у кримінальних провадженнях, відкритих за матеріальними складами кримінальних правопорушень.

На сьогоднішній день існують десятки теорій причинного зв'язку, проте до перших з них слід віднести теорію, згідно якої діяння повинно передувати

суспільно небезпечним наслідкам і бути при цьому необхідною і достатньою їх умовою (теорія необхідної умови).

Помилка прихильників цієї теорії полягала у тому, що вони всі умови, які передували настанню наслідку, вважали рівноцінними незалежно їх безпосередності. Всі умови при цьому визнавались тотожними, тобто рівнозначними причинами вчиненого діяння.

Після цього була зроблена спроба створення теорії нерівноцінності умов. Прихильники цієї теорії вважали одні з умов вчинення кримінального правопорушення головними, а інші – другорядними.

Серед інших теорій причинного зв'язку доцільно виділити адекватну теорію, яка до причин кримінального протиправного наслідку відносила лише ті, які у будь-якому випадку становлять причину конкретного наслідку у всіх без виключення випадках.

Проте більшість науковців обґрунтовують переваги теорії безпосереднього (прямого) причинного зв'язку, яка є спеціально юридичною, тобто враховує специфіку практичних потреб кримінального права. Її зміст полягає в тому, що значущим для кримінальної відповідальності є лише безпосередній (прямий) причинний зв'язок, який має місце тоді, коли між протиправним діянням особи та наслідками не існує жодних юридично релевантних проміжних подій (факторів). Причинний зв'язок є прямим і тоді, коли винний для досягнення злочинного результату навмисно використовує технічні механізми, сили природи, осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності, осіб, які діяли в стані вибачальної помилки, або осіб, які виконували обов'язковий для них наказ чи розпорядження (окрім явно злочинного) [70].

Зазначимо, що у судовій практиці можуть траплятись випадки, коли організм людини має властивості, здатні негативним чином вплинути на здоров'я людини у разі зовнішнього втручання і винний, знаючи про такі особливості потерпілого, використовує такі особливості організму з метою заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (наприклад, знаючи, що потерпілий

хворий на перитоніт, б'є останнього кулаком у живіт, що призводить до розриву апендициту). У такому випадку винний повинен нести кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження.

Таким чином, причинний зв'язок при умисному заподіянні тяжких тілесних ушкоджень повинен відповідати таким вимогам.

1) Діяння за часом передує суспільно небезпечним наслідкам (наприклад, удар ножом – проникаюче поранення; удар сокирою – черепно-мозкова травма).

2) Суспільно небезпечні наслідки випливають із вчиненого діяння. Так, від удару ножом у живіт не може статись черепно-мозкова травма, а від удару сокирою по голові – ушкодження внутрішніх органів.

3) Суспільно небезпечні наслідки не пов'язані з випадковими наслідками людської поведінки. Особливу увагу у таких випадках слід приділяти тим випадкам, де настанню кримінально-протиправного результату у виді тяжких тілесних ушкоджень сприяли особливості або властивості організму потерпілого.

4) Діяння повинно бути основною причиною настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України, характеризується прямим або непрямим умислом.

Вивчення слідчої та судової практики показує, що аналіз суб'єктивної сторони при кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження може становити певну складність. Так, неточності у висновках при такому аналізі нерідко спричиняють неправильне визначення спрямованості умислу – умисне тяжке тілесне ушкодження помилково розцінюється як замах на умисне вбивство і навпаки, необережне тяжке тілесне ушкодження кваліфікується як умисне.

Це підкреслює важливість виявлення всіх ознак суб'єктивної сторони умисного тяжкого тілесного ушкодження.

Специфічною рисою умислу є те, що він може існувати як незалежно від

дії й передувати їй, так і виникати у момент вчинення дії. У цьому полягає відмінність між умислом вчинити кримінальне правопорушення та умисним вчиненням кримінального правопорушення. Одна людина може тривалий час формувати умисел на вчинення кримінального правопорушення, обмірковувати його, навіть відмовлятися від його вчинення. Інша людина вчиняє кримінальне правопорушення майже не задумуючись.

Проте кримінальній відповідальності підлягає лише та особа, яка вчинила певні дії на реалізацію свого умислу, а не тільки думала про заподіяння іншій особі тяжких тілесних ушкоджень.

Стаття 24 КК України виділяє два види умислу – прямий і непрямий. Як і всі види вини прямий та непрямий умисли характеризуються двома моментами – інтелектуальним та вольовим. Перший з цих моментів полягає в усвідомленні винним суспільно небезпечного характеру свого діяння та передбаченні його наслідків (неминучості або реальної можливості при прямому умислі, тільки реальної можливості – при непрямому). Вольовий момент умислу полягає у вольовому ставленні винного до результату свого суспільно небезпечного діяння, тобто його наслідків (бажання їх настання при прямому умислі і небажання, але свідоме припущення чи байдуже ставлення до них – при непрямому) [178].

За загальним правилом вид умислу на кваліфікацію суспільно небезпечного діяння не впливає, оскільки диспозиції статей КК України не містять вказівок на види умислу. Це положення стосується і ст. 121 КК України. Проте психічне ставлення винної особи до діяння та його наслідків у виді прямого або непрямого умислу повинно враховуватись судом при прийнятті рішення у кримінальному провадженні, зокрема, впливати на вид та розміри покарання, вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання.

Умисел при спричиненні тяжкого тілесного ушкодження може бути як заздалегідь обдуманим, так і раптово виниклим.

Так, наприклад, 05.02.2020 у період часу з 22:00 до 23:00 години, більш

точний час не встановлено, після того, як ОСОБА_5 , ОСОБА_4 , ОСОБА_8 та ОСОБА_6 за попередньою змовою групою осіб завдали ОСОБА_19 легкі тілесні ушкодження, ОСОБА_3 , перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходячись за місцем мешкання ОСОБА_5 за адресою: АДРЕСА_4 , на ґрунті особистих неприязних відносин з ОСОБА_19 , переслідуючи раптово виниклий умисел на заподіяння останньому тяжких тілесних ушкоджень, діючи окремо від ОСОБА_5 , ОСОБА_4 , ОСОБА_8 та ОСОБА_6 , не узгоджуючи свої дії з ними, за допомогою дерев'яної табуретки наніс один удар в область голови ОСОБА_19 , у результаті чого спричинив останньому тілесне ушкодження у вигляді закритої внутрішньочерепної травми у формі: травматичного набряку головного мозку, вогнищевих субарахноїдальних крововиливів у м'яких мозкових оболонках великих півкуль (тім'яних часток) та мозочка, перивазальних та дрібновогнищевих крововиливів у кортикальних відділах мозочка, вогнищевого крововиливу у м'яких тканинах голови, яке відноситься до категорії тяжких тілесних ушкоджень за критерієм небезпеки для життя. Після вказаного удару ОСОБА_19 впав на підлогу та втратив свідомість [142].

При умисному спричиненні тяжкого тілесного ушкодження суб'єктивна сторона має ряд особливостей. Нерідко цьому кримінальному правопорушенню притаманне таке психічне ставлення винного до своїх дій та їхніх наслідків, коли він передбачає й бажає або свідомо припускає настання не якогось певного наслідку, а прагне спричинити будь-яку шкоду здоров'ю, не конкретизуючи у своїй свідомості обсяг і характер цієї шкоди. У таких випадках винний діє з невизначеним (неконкретизованим) умислом.

Як відзначає ряд авторів, при невизначеному (неконкретизованому) умислі винний, не маючи конкретного уявлення про те, яку він заподіює шкоду здоров'ю, бажає настання цієї шкоди.

Наведемо ряд прикладів судової практики.

Так, ОСОБА_7 18.05.2025, приблизно о 15 год. 20 хв., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, та знаходячись на тротуарі по провулку Гнапа

Чекирди, поблизу задньої частини приміщення Хмельницької обласної філармонії, що по вул. Героїв Маріуполя, 7 у м. Хмельницькому, вступив у словесну суперечку із потерпілим ОСОБА_6, в ході якої, на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин із останнім, у ОСОБА_7 виник злочинний умисел на спричинення потерпілому ОСОБА_6 тілесних ушкоджень. У зазначений час ОСОБА_7, з метою реалізації свого злочинного умислу, спрямованого на спричинення тілесних ушкоджень іншій особі, діючи умисно, тобто усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно-небезпечні наслідки та свідомо бажаючи їх настання, знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, дістав правою рукою із сумки ніж, яким почав хаотично розмахувати в сторону потерпілого, та, в подальшому, тримаючи указаний ніж за руків'я, умисно наніс лезом ножа із прикладанням значної фізичної сили один удар по лівій половині грудної клітки ОСОБА_6, після чого втік з місця події, залишивши потерпілого на тротуарі. Внаслідок зазначених умисних протиправних дій ОСОБА_7 спричинив потерпілому ОСОБА_6 тілесні ушкодження у вигляді проникаючого ножового то рако-абдомінального поранення у вигляді рани м'яких тканин грудної клітки по лівій біля-грудинній лінії в 9-10-му міжребер'ї з ушкодженням діафрагми, лівої долі печінки, міжреберних судин та хрящової частини 6-го ребра та з накопиченням крові (до 1500 мл) в черевній порожнині і накопиченням повітря та крові в лівій грудній порожнині, що за своїм характером відносяться до тяжких тілесних ушкоджень, що небезпечні для життя в момент заподіяння (завдання), згідно із Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, що затверджені наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» [137].

20 серпня 2022 року в денний час ОСОБА_9 знаходився за місцем постійного проживання своєї бабусі ОСОБА_11 та її співмешканця ОСОБА_12 у будинку АДРЕСА_3, де ОСОБА_11 та ОСОБА_12 вживали спиртні напої. Після вживання спиртних напоїв ОСОБА_12, між останнім та

ОСОБА_9 на ґрунті раптово виниклих особистих неприязних відносин виникла сварка, в ході якої у ОСОБА_9 виник умисел на залякування та нанесення тілесних ушкоджень ОСОБА_12 . Реалізуючи свій злочинний умисел, ОСОБА_9 20 серпня 2022 року о 17:00 год., знаходячись на території присадибної ділянки будинку АДРЕСА_3 , діючи умисно з метою залякування та спричинення тілесних ушкоджень ОСОБА_12 , з мотиву помсти за дії потерпілого по відношенню до бабусі обвинуваченого ОСОБА_11 , використовуючи свою фізичну силу та антропометричну перевагу над потерпілим, наніс у короткій проміжок часу, один за одним, не менше трьох ударів руками - кулаками у ділянку правого кута нижньої щелепи і лівої привушно-жувальної ділянки обличчя ОСОБА_12 , усвідомлюючи, що може заподіяти таким чином тяжкі наслідки для здоров'я та життя потерпілого. Своїми умисними діями ОСОБА_9 спричинив тілесні ушкодження у вигляді закритої черепно - мозкової травми у вигляді крововиливів під м'які оболонки головного мозку і мозочку з боку їх базальної (нижньої) поверхні з крововиливом у шлуночки мозку, синець і садна в лобній ділянці ліворуч, синці з локалізацією у лівій привушно - жувальній ділянці обличчя з поширенням на ліву щоку, а також у ділянці правого кута нижньої щелепи. Також, внаслідок умисних дій ОСОБА_9 потерпілому спричинені одиничні садна в ділянках правого ліктя і з боку задньої поверхні у верхній третині правого передпліччя, а також на зовнішній половині правого коліна, поверхневі здерті (з відшаруванням епідермісу) рани шкіри верхівок нігтьових фаланг великих пальців стоп. Смерть ОСОБА_12 наступила того ж дня на місці події кримінального правопорушення та знаходиться у прямому причинному зв'язку з отриманою закритою черепно - мозковою травмою у вигляді крововиливів під м'які оболонки з боку базальної поверхні головного мозку з його набряком, яка відноситься до тяжких тілесних ушкоджень за критерієм небезпеки для життя, згідно п.2.1.1, п.2.1.2., п.2.1.3 («Г», «О») Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

У наведених випадках винні при нанесенні ударів по життєво важливих

частинах тіла, передбачали, що в результаті буде заподіяна шкода здоров'ю, але не усвідомлювали кількісних показників цієї шкоди. При цьому при невизначеному умислі вчинене кваліфікується залежно від тих наслідків, які реально (фактично) настали (шкоди здоров'ю). Тому, якби винні у наведених прикладах заподіяли середньої тяжкості тілесні ушкодження, їхні дії кваліфікувалися за ст. 122 КК України.

Визначений (конкретизований) умисел характеризується наявністю конкретного уявлення про якісні й кількісні показники найважливіших ознак діяння, що визначають його юридичну сутність. Якщо у суб'єкта є чітке уявлення про ті наслідки, до яких може призвести його діяння, умисел є визначеним.

Так, наприклад, злочинець, обливаючи особу потерпілого кислотою, діє із визначеним умислом, передбачаючи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Розглядаючи суб'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 121 КК України, не можна не торкнутися питання про те, чи можливо свідоме заподіяння тяжких тілесних ушкоджень з непрямым умислом.

Під завідомістю розуміється достовірне знання винним певної інформації про потерпілого (професійна кваліфікація, похилий (малолітній) вік, хворобливий стан тощо). Відповідно, коли суб'єкт, знаючи про професійну діяльність потерпілого або його безпорадний стан, цілеспрямовано використовує ці обставини для досягнення бажаного результату, у наявності має місце прямий умисел.

При цьому, як випливає зі змісту ч. 1 ст. 121 КК України, умисел винного повинен бути спрямований на позбавлення працездатності не менш як на одну третину. Тому, коли злочинець шляхом нанесення ударів прагне позбавити потерпілого працездатності на вказану частину, але не досягає такої мети, вчинене утворює замах на умисне тяжке тілесне ушкодження.

При непрямому умислі у винного повинна бути інша мета, ніж позбавлення працездатності не менш як на одну третину. Наприклад, винний,

б'є потерпілого по голові камінням, але не усвідомлює, які тілесні ушкодження від цього настануть. Проте у такому випадку злочинець не бажає, але свідомо припускає настання наслідків у виді позбавлення працездатності не менш як на одну третину.

Крім закріпленого у законі розподілу умислу на види залежно від особливостей інтелектуальної та вольової ознак, теорією кримінального права прийнято розрізняти й інші види умислу: раптово виниклий та заздалегідь обдуманий.

Заздалегідь обдуманий умисел характеризується тим, що умисел вчинити кримінальне правопорушення реалізується через більш-менш значний проміжок часу після виникнення.

Наприклад, ОСОБА_9 обвинувачується в тому, що 25 січня 2016 року близько 02 год. 50 хв. на ґрунті ревнощів та відмови дружини проживати разом, взявши сірчану кислоту високої концентрації, прийшов до потерпілої ОСОБА_10 по місцю її проживання за адресою: АДРЕСА_3 . Відчинивши вхідні двері, ОСОБА_9 зайшов до будинку потерпілої та підійшов до ліжка, на якому спала остання. Наніс заздалегідь заготовлену ним сірчану кислоту на голову, обличчя та шию потерпілої. Від дії сірчаної кислоти, що спричинила сильні фізичні страждання, ОСОБА_10 прокинулася та, побачивши поруч з ліжком ОСОБА_9 , почала відбиватися від нього руками і ногами. В цей час ОСОБА_9 вилив сірчану кислоту на тулуб та кінцівки потерпілої. Остання швидко піднявшись з ліжка, намагалася втекти від ОСОБА_9 , але він наздогнав її біля вхідних дверей в приміщенні коридору будинку, де збив потерпілу з ніг та почав наносити удари в область голови потерпілої, доки остання не перестала пручатися, при цьому наніс останній близько трьох ударів. Після цього ОСОБА_9 залишив місце скоєння злочину. В результаті вищевказаних протиправних дій ОСОБА_9 потерпілій ОСОБА_10 були спричинені легкі тілесні ушкодження, що спричинили короточасний розлад здоров'я у вигляді забійних ран голови, та тяжкі тілесні ушкодження по критерію небезпеки для життя у вигляді хімічних опіків обличчя, голови, шиї,

тулуба, кінцівок, з якими остання була госпіталізована до Роменської ЦРЛ [132].

По вивчених нами кримінальних справах про умисне тяжке тілесне ушкодження заздалегідь обдуманій умисел зустрічався вкрай рідко (5,7 %), тоді як раптово виниклий – у 94,3 % випадків.

Раптово виниклим є вид умислу, що був реалізований у кримінальному правопорушенні відразу ж або через незначний проміжок часу після його виникнення. Він може бути простим і афектованим.

Простий раптово виниклий умисел – найпоширеніший вид умислу, з яким вчиняються злочини, передбачені ст. 121 КК України (91,1%). Це умисел, при якому бажання вчинити злочин народжується у винного швидкоплинно, під впливом провокуючої ситуації, і реалізується відразу ж або через дуже незначний проміжок часу після виникнення. Найчастіше такою провокуючою ситуацією є сварка між потерпілим та винним (45,2%) або аморальна поведінка потерпілого (24,7%). При цьому у описових частинах судових вироків зазвичай суди обмежуються лише вказівкою на те, що причиною нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень став раптовий конфлікт.

Так, наприклад, 23.02.2025 близько 18 години ОСОБА_4, перебуваючи за адресою: АДРЕСА_1, разом із ОСОБА_7 спільно проводили дозвілля, та вживали алкогольні напої, де між ними виникла конфліктна ситуація, внаслідок чого у ОСОБА_4 раптово виник умисел на спричинення тілесних ушкоджень ОСОБА_7. Реалізуючи вказаний умисел, направлений на умисне тяжке тілесне ушкодження, керуючись мотивом, що ґрунтувався на раптово виниклих неприязних відносинах, з метою заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому, не маючи умислу на позбавлення його життя, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи його суспільно-небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, ОСОБА_4, 23.02.2025 близько 18 години 30 хвилин, знаходячись за адресою: АДРЕСА_1, підійшов до ОСОБА_7, який стояв навколішках через стан сп'яніння, та почав наносити удари ногами по голові та тулубу останнього, внаслідок чого ОСОБА_7

отримав тілесні ушкодження у виді відкритої черепно - мозкової травми з переломом основи черепа, крововиливами під оболонки, речовину і шлуночки мозку та розвитку його набряку - набубнявіння. Від отриманих ушкоджень ОСОБА_7 помер на місці події [123].

Серед обставин, що характеризують суб'єктивну сторону умисного тяжкого тілесного ушкодження, важливу роль можуть мати мотив та мета злочину, які в окремих випадках виступають як обтяжуючі обставини деяких складів ч. 2 ст. 121 КК України.

Закон не визначає додаткових (спеціальних) ознак суб'єкта злочину, передбаченого ст. 121 КК України, тому суб'єкт умисного тяжкого тілесного ушкодження – загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла на момент вчинення суспільно небезпечного діяння 14-ти річного віку.

Крім відповідальності за просте умисне тяжке тілесне ушкодження ст. 121 КК України встановлює відповідальність за цей злочин за обтяжуючих обставин.

При цьому обтяжуючі обставини у ч. 2 ст. 121 КК України стосуються різних ознак складу кримінального правопорушення. Окремі обтяжуючі обставини стосуються об'єктивної сторони – способу (характер особливого мучення) та суспільно небезпечних наслідків (що спричинило смерть потерпілого), співучасті у кримінальному правопорушенні (вчинення групою осіб, на замовлення), суб'єктивної сторони (з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості).

2.2. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення

Першою з обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 121 КК України, є вчинення способом, що має характер особливого мучення. У КК України поняття «особливе мучення» не визначається. Зазвичай під ним мається на увазі виключна суворість, безжалісність, нещадність, заподіяння страждання, надмірного фізичного болю.

Слід зазначити, що ознаки мучення так чи інакше присутні у кожному насильницькому кримінальному правопорушенні. Тому для кваліфікації за цією ознакою ч. 2 ст. 121 КК України необхідна наявність особливого способу заподіяння фізичної шкоди, коли винний застосовує виняткову безжалісність та нещадність до своєї жертви.

У розділі II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» Особливої частини КК України законодавець використав два схожих терміни – особлива жорстокість як обтяжуюча обставина умисного вбивства та особливе мучення як обтяжуюча обставина умисного тяжкого тілесного ушкодження.

Згідно п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р. № 2 умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК), якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо), психічних чи моральних (шляхом зганьблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глумління тощо) страждань, а також якщо воно було поєднане із глумлінням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих

психічних чи моральних страждань [225].

Виходячи з наведеного визначення особливої жорстокості можна зробити висновок, що мучення є різновидом особливого фізичного страждання.

Словник української мови таким чином визначає поняття мучення (мучити) - завдавати мук, фізичних або моральних страждань [195].

Таким чином лексичне тлумачення поняття мучення дозволяє стверджувати, що воно може бути як фізичне, так і психологічне.

При цьому, для визнання умисного тяжкого тілесного ушкодження вчиненим способом, що має характер особливого мучення, не має значення факт усвідомлення потерпілим характеру застосовуваного щодо нього способу посягання.

Разом з тим неусвідомленість жертви не можна пов'язувати з її несвідомістю (сном, непритомністю), коли особа не може відчувати біль, і, відповідно, особливі страждання.

Так, наприклад, 07.02.2016 року в період часу з 13.00 до 16.00 години ОСОБА_7, ОСОБА_6 та ОСОБА_10 розпивали спиртні напої в будинку, за місцем проживання ОСОБА_7 за адресою: АДРЕСА_2. Внаслідок раптово виниклих неприязних відносин між ОСОБА_6 та ОСОБА_10, ОСОБА_6 наніс потерпілому ОСОБА_10 не менше двох ударів коліном правої ноги в область лівої скроневої ділянки голови та не менше двох ударів коліном правої ноги в область грудної клітини останнього. Від отриманих ударів ОСОБА_10 присів. В цей час до нього підійшов ОСОБА_7 та завдав йому два удари тильною стороною долоні та один удар кулаком правої руки в область лівої скроневої ділянки голови. В подальшому ОСОБА_7, продовжуючи свій злочинний умисел, направлений на спричинення тяжких тілесних ушкоджень потерпілому ОСОБА_10 усвідомлюючи, що його дії завдаватимуть потерпілому особливих страждань, використовуючи кабель від телевізійної антени та користуючись беспорядним станом потерпілого ОСОБА_10, який на той час перебував на підлозі, завдав останньому не менше 142 ударів

електричним струмом в область обличчя, попереку, тильної поверхні правої і лівої кистей рук та стоп ніг [128].

Згідно п. 27 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р. визначення наявності ознак особливої жорстокості, мучення, мордування, катування, знівечення обличчя є компетенцією суду. Експерт лише дає висновок, чи зазнав потерпілий особливо сильних страждань [225].

Аналіз матеріалів судової практики дозволяє стверджувати, що за ознакою особливою мучення судами кваліфікуються переважно ті умисні тяжкі тілесні ушкодження, що були пов'язані зі значною кількістю нанесених ударів чи використанням вогню, струму, кислоти, окропу, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю.

Так, наприклад, умисними тяжкими тілесними ушкодженнями, вчиненими способом, що має характер особливою мучення, суд визнав дії ОСОБА_9, який 24.02.2018 р. у вечірній час, знаходячись у стані алкогольного сп'яніння у будинку АДРЕСА_2, на ґрунті раптово виниклих особистих неприязних відносин, маючи умисел на заподіяння ОСОБА_11 тяжких тілесних ушкоджень способом, що має характер особливою мучення, облив останнього легкозаймистою вогнебезпечною речовиною розчинником «647-П розчинник безпрекурсорний», після чого підпалив сірник та кинув його на облитий розчинником одяг ОСОБА_11 внаслідок чого відразу відбулось займання одягу останнього вогнем. Від отриманого болю, внаслідок термічної дії вогню та тіло ОСОБА_11, той впав на підлогу та почав кричати, після чого ОСОБА_9 почав спочатку гасити полум'я на одязі ОСОБА_11 водою, а потім накинув на нього ковдру і таким чином загасив полум'я. Внаслідок отриманих від дій ОСОБА_9 тілесних ушкоджень у виді опікового шоку, який розвинувся в результаті термічних опіків 2-3 ступеню голови, шиї, тулубу, кінцівок близько 30 % поверхні тіла, опіку верхніх дихальних шляхів, ОСОБА_11 ІНФОРМАЦІЯ_2 помер у лікарні [134].

Ще одним прикладом визнання судом умисних тяжких тілесних

ушкоджень, вчиненими способом, що має характер особливого мучення, є наступний.

ОСОБА_7, який 27 листопада 2014 року приблизно о 19 годині 40 хвилин, знаходячись за адресою: АДРЕСА_1 , де він орендував кімнату у потерпілої ОСОБА_10 , перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, після сумісного з потерпілою вживання алкогольних напоїв, в процесі сварки з ОСОБА_10 , виниклої на ґрунті неприязних відносин, реалізуючи умисел, направлений на незаконне заподіяння тілесних ушкоджень ОСОБА_10 , умисно наніс останній декілька ударів правою рукою в область обличчя. Після чого, через деякий час, ОСОБА_7 продовжив свої неправомірні дії, направлені на заподіяння тілесних ушкоджень ОСОБА_10 , та маючи неконкретизований умисел на заподіяння останній тілесних ушкоджень, взявши в кімнаті, якій він проживав електричний чайник, з закип'яченою в ньому саме ним водою, зайшовши до ванної кімнати де у ванній знаходилась ОСОБА_10 , діючи умисно, та усвідомлюючи, що завдасть потерпілій нестерпимого фізичного болю, почав закип'яченою в чайнику водою поливати обличчя, шию та руки, ОСОБА_10 яка знаходилась в сидячому положенні в ванній. Згідно висновку судово-медичної експертизи № 392-Ат/14 від 15.01.2015 року, у ОСОБА_10 встановлені тілесні ушкодження у вигляді: термічних опіків тіла голови, шиї, грудної клітини, верхніх кінцівок, які відносяться до тяжких тілесних ушкоджень; перелом кісток носу, синці на верхній і нижніх кінцівках, які відносяться до легких тілесних ушкоджень; перелом п'яної кістки лівої кисті, який відноситься до тілесних ушкоджень середньої тяжкості. 02.12.2014 року ОСОБА_10 від глибоких обширних термічних опіків тіла - голови, шиї, грудної клітини, верхніх кінцівок, що ускладнилися у своїй течії некомпенсованим опіковим шоком, поліорганною недостатністю, померла у Харківській міській клінічній лікарні швидкої медичної допомоги [135].

Варто зазначити, що на стадії досудового розслідування дії винної особи у вищенаведеному випадку були кваліфіковані за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України як умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю.

Вищенаведений приклад свідчить, що для судової практики сутність особливої жорстокості для умисного вбивства є ідентичною особливому мученню при вчиненні умисного тяжкого тілесного ушкодження.

На наш погляд, доцільною є уніфікація термінології у цій сфері і використання у кримінальному законодавстві єдиного терміну, який характеризує особливі фізичні, психологічні чи моральні страждання – особлива жорстокість.

В одних випадках особливе мучення (особлива жорстокість) характеризується довготривалістю страждань, які спричиняються потерпілому. Але іноді особливе мучення полягає у тому, що потерпілий відчуває короткий нестерпний гострий біль, наприклад, коли їй заганяють під нігті голки.

Слід зазначити, що законодавець виділяє особливу жорстокість та особливе мучення лише як обтяжуючі обставини умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження. У складах інших кримінальних правопорушень, пов'язаних зі спричиненням умисної шкоди життю чи здоров'ю, наведені обставини або взагалі не використовуються при їх криміналізації, або використовуються лише окремі ознаки жорстокості чи мучення.

Так, у ст. 126 «Побої і мордування» КК України законодавцем використаний термін мордування, який визначається у словнику української мови як процес або стан активного заподіяння фізичного болю, катування, мучення, а також сильні душевні страждання [193].

У ст. 126-1 «Домашнє насильство» КК України однією з ознак домашнього насильства визнається вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства, що призводить до фізичних або психологічних страждань.

Стаття 127 КК України встановлює кримінальну відповідальність за катування, ознаками якого є заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання.

Крім того, постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р. особлива жорстокість, мучення, мордування, катування або як синоніми, або як поняття з тотожними ознаками (пункти 8, 27, 28) [225].

Також п. 10 ч. 1 ст. 67 «Обставини, які обтяжують покарання» визнає такою обставиною вчинення злочину з особливою жорстокістю.

Наведене додатково підтверджує необхідність розробки та впровадження у кримінальне законодавство України уніфікованої системи обтяжуючих обставин для умисних кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.

Як зазначалось, характеристикою особливого мучення може бути нанесення великої кількості тілесних ушкоджень, коли винний усвідомлює, що заподіює потерпілому особливі страждання.

Так, наприклад, ОСОБА_2 05 серпня 2023 р., близько 18 години, знаходячись біля будинку №2 8 по вулиці Зарічна в селі Сахнівка Чернігівського району Чернігівської області, під час конфлікту із ОСОБА_9, умисно наніс ОСОБА_9 не менше тринадцяти ударів руками та ногами в область шиї, грудної клітки, голови, лівого плеча та правого ліктьового суглобу, заподіявши таким чином ОСОБА_9 легкі тілесні ушкодження, тілесні ушкодження середньої тяжкості та тяжкі тілесні ушкодження за ознакою небезпеки для життя. Унаслідок заподіяння тяжких тілесних ушкоджень за ознакою небезпеки для життя ОСОБА_9 помер ІНФОРМАЦІЯ_2 в проміжок часу з 18 години до 19 години, біля будинку АДРЕСА_1 [138].

Проте у наведеному прикладі суд не визнав велику кількість тілесних ушкоджень ознакою особливого мучення.

Для визнання умисного тяжкого тілесного ушкодження вчиненим способом, що має характер особливого мучення, недостатньо факту множинності нанесених ударів. Такі удари повинні бути такими, які організм людини може витримати з великими потугами (наприклад, множинні переломи ребер по різних анатомічних лініях), що свідчить про те, що побиття

тривало протягом тривалого часу.

Не кожне умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене шляхом нанесення потерпілому великої кількості поранень, може визнаватися таким, що має характер особливого мучення. Це повинен бути спосіб, який завідомо для винного має зазначений вище характер. Якщо ж велика кількість поранень обумовлена збудженим станом, прагненням довести до кінця розпочатий злочин, активним опором жертви тощо, то вчинене не утворює складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, як у наведеному вище прикладі.

У теорії кримінального права висловлювалась точка зору, згідно якої посягання щодо кількох осіб з метою спричинення всім тяжких тілесних ушкоджень свідчить про особливу жорстокість особи і може, за певних умов, визнаватися особливим мученням.

Проте сам факт спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження двом і більше особам ще не свідчить про особливу жорстокість. Як неодноразово відзначалося вище, особлива жорстокість як і особливе мучення повинні виражатись у заподіянні потерпілому сильного болю. Якщо винний одночасно мучить дві жертви, то тоді дійсно має місце умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення двох осіб. Але коли винний б'є ножем одну людину, а потім іншу, то ознака особливого мучення відсутня. Таким чином повинно вирішуватися питання про кваліфікацію дій винного, який до першого потерпілого застосував особливе мучення, а до іншого ні.

Про особливе мучення при умисному тяжкому тілесному ушкодженні декільком потерпілим можна вести мову тільки у тому випадку, коли до кожного з них застосовується особливо болісний спосіб у процесі посягання, і кожний з них відчуває важкі фізичні й психічні страждання. Тоді дії винного повинні кваліфікуватися за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 121 КК України.

Виходячи з лексичного тлумачення поняття мучення насильство при

цьому способі може бути фізичним і психічним. Зокрема, до фізичного насильства слід віднести багаторазове або тривале заподіяння болю, наприклад, заподіяння множинних ушкоджень тупими або гострими предметами тощо. Психічне насильство при особливому мученні полягає у діях, що принижують честь і гідність потерпілого, глибоко його ображають, носять характер знущання.

Іноді можливі поєднання фізичного й психічного насильства, наприклад, при позбавленні людини можливості задовольняти природні фізіологічні потреби організму.

Ознакою особливого мучення може визнаватись вчинення злочину у присутності близьких потерпілому осіб, коли винний усвідомлював, що своїми діями заподіює їм і потерпілому особливі страждання.

Судова практика свідчить, що умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом особливого мучення, у багатьох випадках призводить до смерті потерпілого. При цьому, особливе мучення виступає способом вчинення такого посягання.

Прикладом наведеної ситуації є наступний.

01 жовтня 2015 року ОСОБА_4, в період часу з 22 години 00 хвилин до 02 години 00 хвилин 02 жовтня 2015 року, знаходячись в квартирі АДРЕСА_2, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, в ході конфлікту зі своєю співмешканкою - ОСОБА_7, що виник на ґрунті особистих неприязних відносин та ревнощів, діючи з умислом, спрямованим на заподіяння тілесних ушкоджень, умисно наніс численні удари кулаками рук в область голови та тулубу ОСОБА_7. Після чого, почав вимагати від неї пояснень про те, де вона перебувала на протязі останніх 3 діб бо була відсутня вдома. Але, ОСОБА_7 відмовилась від надання пояснень з цього приводу. У зв'язку з цим у ОСОБА_4 раптово виник умисел на спричинення ОСОБА_7 особливо сильних страждань та особливого мучення. Реалізуючи свій злочинний умисел, направлений на нанесення тілесних ушкоджень, діючи з особливою жорстокістю, ОСОБА_4 взяв кухонний ніж і завдав 21 колото-різане

поранення обличчя, шиї, тулуба, нижніх кінцівок, множинні поверхневі різані рани обличчя, шиї, тулуба, нижніх кінцівок, а також відрізав хрящову частину правої вушної раковини та сосок і ареолу лівої молочної залози. Крім того, ОСОБА_4 взяв порожню пляшку з-під горілки «Пшенична» і ввів її в анальний отвір потерпілої ОСОБА_7, а також наніс чисельні різані рани кухонним ножом в області зовнішніх полових органів та задньопрохідного каналу потерпілої. Внаслідок вказаних протиправних дій ОСОБА_4, потерпілій ОСОБА_7 спричинено, згідно висновку експерта № 1772-С/15 від 30.10.2015, множинні різані поранення на голові, шиї, тулубі, кінцівках і відносяться до легких тілесних ушкоджень, різані поранення органів порожнини таза мають ознаки тяжких тілесних ушкоджень за критерієм небезпеки для життя. Травма голови має ознаки ушкоджень середнього ступеню тяжкості. Надалі ОСОБА_4 зателефонував своїй знайомій ОСОБА_8 та звернувся до неї за допомогою, після чого остання викликала бригаду швидкої медичної допомоги та працівників міліції. 02.10.2015 о 03-00 годині ОСОБА_7 доставлено до ХМКБЛ № 25, де о 06-00 годині 02.10.2015 від отриманих тілесних ушкоджень вона померла. Згідно з висновком експерта № 1772-С/15 від 30.10.2015, множинні різані та колото-різані поранення тіла з множинними ушкодженнями судів прямої кишки призвели до розвитку масивної крововтрати, яка є безпосередньою причиною смерті ОСОБА_7 [135].

Отже, для кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження за ознакою особливого мучення, що спричинило смерть потерпілого, можна лише у разі, якщо страждання від насильницьких дій винного випробовує виключно потерпіла особа, якій у кінцевому рахунку і спричиняється біологічна смерть.

Якщо ж мова йде про умисне тяжке тілесне ушкодження в присутності близьких потерпілій особі людей, коли винний усвідомлював, що своїми діями заподіює особливі страждання цим людям, особливе мучення має місце щодо близьких, а не жертви умисного тяжкого тілесного ушкодження.

З урахуванням наведеного, ми вважаємо, що випадки умисного тяжкого

тілесного ушкодження в присутності близьких осіб, які зазнали психологічних страждань внаслідок спричиненої потерпілому шкоди здоров'ю, не повинні визнаватись ознакою способу особливого мучення.

Таким чином, проблема при з'ясуванні співвідношення понять особливого мучення, особливої жорстокості, мордування і катування полягає у тому, що вони є оціночними, перетинаються й відповідно частково дублюють одне одного. Зміст цих понять розкривається за допомогою опису, а не визначення. Особливе мучення може проявлятися як у способі дій винного, так і в інших обставинах, що свідчать про цей спосіб спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження. Поняттям особливого мучення охоплюються такі випадки, коли в процесі посягання до потерпілого застосовуються катування, мордування, інші способи впливу, які свідомо пов'язані із заподіянням потерпілому особливих фізичних або психологічних страждань (нанесення великої кількості тілесних ушкоджень, припікання струмом або вогнем, тривале позбавлення їжі або води тощо)

Однією з ознак особливого мучення може бути нанесення великої кількості тілесних ушкоджень, коли винний усвідомлював, що заподіє потерпілому особливі страждання. Разом з тим, велика кількість тілесних ушкоджень не завжди свідчить про особливе мучення при спричиненні умисного тяжкого тілесного ушкодження. Зокрема, ця обтяжуюча обставина буде відсутньою у разі психоемоційного збудження злочинця під час кримінального правопорушення або вчинення оборонних дій з боку потерпілої особи.

Схожа з особливим мученням ознака складу умисного вбивства – особлива жорстокість (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України) за своїм змістом є тотожною. Ця ознака також характеризується спричиненням потерпілому фізичних або психічних страждань.

Аналіз характеристик способу особливого мучення та суміжних з ним понять особливої жорстокості, мордування, катування, наявність у п. 10 ч. 2 ст. 67 «Обставини, які обтяжують покарання» КК України такої обставини як

вчинення злочину з особливою жорстокістю дозволяє стверджувати про доцільність розробки та впровадження у кримінальне законодавство України уніфікованої системи обтяжуючих ознак кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.

2.3. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене групою осіб

Стаття 28 КК України виділяє такі види групового вчинення кримінального правопорушення як групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією.

Частина 2 ст. 121 КК України як обтяжуючу обставину називає вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження групою осіб. Буквальне тлумачення зазначеної кваліфікуючої ознаки охоплює лише один вид співучасті у кримінальному правопорушенні – вчинення групою осіб без попередньої змови.

Разом з тим, всі інші види співучасті у кримінальному правопорушенні мають ознаки вчинення групою осіб без попередньої змови, а тому за ч. 2 ст. 121 КК України за ознакою вчинення групою осіб треба кваліфікувати всі випадки групового вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження, зокрема, його вчинення групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією.

На таке тлумачення досліджуваної ознаки опосередковано вказує і абзац 4 п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р., згідно якого умисне вбивство, вчинене організованою групою, також кваліфікується за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК. У разі, коли група осіб, яка вчинила за попередньою змовою умисне вбивство, являла собою злочинну організацію, озброєну банду, терористичну групу чи терористичну організацію, не передбачене законом воєнізоване або збройне формування, організовану групу, створену з метою тероризування у виправних установах засуджених чи нападу на адміністрацію цих установ, відповідальність учасників групи настає за п. 12 ч. 2 ст. 115 та відповідно за ч. 1 ст. 255, ст. 257, ч. 3 або ч. 4 ст. 258, ч. 5 ст. 260, ст. 392 КК [225].

Також про це йде мова у п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006

р. № 10, у якому хуліганство визнають учиненим групою осіб і кваліфікують за ч. 2 ст. 296 КК у разі участі в злочинних діях декількох (двох і більше) виконавців незалежно від того, яка форма співучасті (ст. 28 КК) мала місце. Кваліфікація за цією ознакою дій осіб, які вчинили злочин за попередньою змовою або організованою групою, не виключає визнання зазначених обставин такими, що обтяжують покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК) [227].

Як зазначає Бабанін С.В., чинна законодавча та судова практика врахування впливу групового вчинення кримінального правопорушення на ступінь його суспільної небезпечності не є досконалою. Вбачається доцільним закріпити на рівні правової позиції Верховного Суду України положення, згідно якого вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією повинні враховуватись при кваліфікації лише у випадках, коли ці ознаки зазначені у статті Особливої частини КК України [9].

У теорії кримінального права висловлювались точки зору, що вчинення кримінального правопорушення групою осіб не збільшує шкоду об'єкту такого правопорушення, тобто, не підвищує ступеня суспільної небезпечності діяння, а підвищує лише ступінь суспільної небезпечності тих суб'єктів, які його вчиняють.

З такою точкою зору важко погодитись. Підвищена суспільна безпека групових кримінальних правопорушень полягає у тому, що зростає ймовірність виникнення самого посягання, доведення його до кінця, спричинення шкідливих наслідків і більшої шкоди, ніж при вчиненні кримінального правопорушення однією особою. У процесі групового умисного тяжкого тілесного ушкодження потерпілий ставиться у значно більш невідгідний стан, який скорочує, а іноді паралізує його можливість чинити опір, кількість нанесених тілесних ушкоджень може бути значно більшою, ніж у результаті посягання з боку однієї особи.

Всі перераховані форми співучасті у кримінальному правопорушенні припускають спільну участь декількох осіб у вчиненні одного злочину, участь,

за якої кожний з учасників повинен бути об'єктивно та суб'єктивно пов'язаний зі злочинним результатом. При цьому, діючі разом особи усвідомлять свою приналежність як до самого угруповання, так і до діяльності, що є загальною для його членів.

Щодо видів співучасників при кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження, то під ознакою вчинення цього діяння групою осіб визнаються діяння, якщо у них приймали участь співвиконавці.

Про це опосередковано свідчить тлумачення вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб, яке надає п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 р. № 10, згідно якого злочин визначається вчиненням за попередньою змовою групою осіб у разі його вчинення декількома (двома і більше) суб'єктами цього злочину, які заздалегідь домовилися про його спільне вчинення. Учасники вчинення злочину групою осіб діють узгоджено, зі спільним умислом, і кожен із них безпосередньо виконує діяння, що повністю чи частково утворює об'єктивну сторону складу злочину. При цьому можливий розподіл функцій, за якого кожен співучасник виконує певну роль у вчиненні злочину. Відповідно до статті 26 КК співучастю у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Тому в разі, коли із групи осіб, які вчинили злочин, лише одна особа є суб'єктом злочину, а решта осіб унаслідок неосудності або у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, чи з інших підстав не можуть бути суб'єктами злочину, дії винної особи, яка за таких обставин притягується до кримінальної відповідальності, не можна розглядати як вчинення злочину групою осіб [226].

Отже, умисне тяжке тілесне ушкодження може вчинятись з усіма формами співучасті за умови, що всі винні особи є співвиконавцями кримінального правопорушення.

Кваліфікація умисного тяжкого тілесного ушкодження як вчиненого групою осіб без попередньої змови може мати місце у випадку, коли дві або

більше особи, діючи разом з умислом, спрямованим на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, безпосередньо брали участь у посяганні на здоров'я потерпілого, застосовуючи до нього насильство, причому необов'язково, щоб діяння, які спричинили тяжке тілесне ушкодження, були заподіяні кожним з них.

Злочин визнається вчиненим групою осіб без попередньої змови й у тому разі, коли в процесі вчинення однією особою дій, спрямованих на умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, до цієї особи з тією ж метою приєдналася інша особа (інші особи). У цих випадках відбувається приєднання співвиконавців до виконавця, який вже почав виконувати об'єктивну сторону злочину. Інші співвиконавці також «встигають» повністю або частково виконати об'єктивну сторону вчинюваного злочину.

Іншими словами, співучасників пов'язує як об'єктивна (зовнішня) спільність, так і спільність внутрішня (суб'єктивна), виражена в умислі на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження.

Аналіз матеріалів судової практики свідчить, що установчі частини судових вироків у багатьох випадках не містять опису ознак тієї чи іншої форми співучасті у вчиненні умисного тяжкого тілесного ушкодження.

Так, наприклад, 5.12.2016 р. близько 21.00 години ОСОБА_9 разом з ОСОБА_10, знаходячись в кімнаті спальні будинку АДРЕСА_2, за місцем проживання власника будинку громадянина ОСОБА_11, ІНФОРМАЦІЯ_3, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, переслідуючи прямий злочинний умисел, направлений на заподіяння тілесних ушкоджень іншій особі, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно-небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, в ході сварки з ОСОБА_12, ІНФОРМАЦІЯ_4, яка виникла на ґрунті раптово виниклих неприязних стосунків, умисно нанесли ОСОБА_12 численні тілесні ушкодження, а саме: ОСОБА_9 нанесла не менше 4 (чотирьох) ударів руками по обличчю, не менше 15 (п'ятнадцять) ударів ногами по тулубу, нижніх кінцівках, спині та не менше 5 (п'яти) ударів дерев'яною палицею по спині,

тулубу останнього, а ОСОБА_10 нанесла не менше 2 (двох) ударів руками по обличчю, не менше 10 (десяти) ударів ногами по різним частинам тіла, не менше 6 (шести) ударів ногами по тулубу та не менше 3 (трьох) ударів дерев'яною палицею по спині, нижнім кінцівкам останнього, чим спричинили, згідно висновку експерта № 70 від 26.12.2016, наступні тілесні ушкодження: множинні двосторонні переломи ребер, перелом грудини на рівні третіх ребер, крововиливи в м'які покрити голови, множинні синці обличчя, тулуба, кінцівок, які виникли незадовго до настання смерті в результаті численних травматичних дій тупими предметами в різні анатомічні області тіла ОСОБА_12. Згідно додаткового висновку експерта № 1/70 від 20.02.2017 року крововиливи у м'які покрити голови, множинні синці обличчя, тулуба, кінцівок, відносяться до легких тілесних ушкоджень. Множинні двосторонні переломи ребер, перелом грудини на рівні третіх ребер за критерієм небезпеки для життя відносяться до тяжких тілесних ушкоджень, реалізованих смертельним результатом. Смерть ОСОБА_12 настала в результаті травматичного шоку, який розвинувся в результаті множинних двосторонніх переломів ребер, які могли виникли за 13-16 годин до початку дослідження трупу ОСОБА_12 в морзі [136].

На наш погляд, відсутність опису ознак виду співучасті у судових вироках не сприяє належній індивідуалізації кримінальної відповідальності кожного співучасника.

Зазначимо, що внутрішнє ставлення співучасників до діяння та його наслідків може різнитись. Наприклад, один співвиконавець спричиняє тяжке тілесне ушкодження потерпілому з ревнощів, а інший – з помсти за здійснення особою своєї службової діяльності. Відмінність мотивів співучасників вчиненого суспільно небезпечного діяння не впливає на його кваліфікацію за ч. 2 ст. 121 КК України за ознакою вчинення групою осіб.

Наведемо основні фактори, що свідчать про вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження групою осіб без попередньої змови:

- 1) умисел на спільне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження у

винних виникає раптово;

2) посягання здійснюється одразу ж або через незначний проміжок часу після виникнення у винних спільного умислу на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження;

3) співучасть має форму співвиконавства;

4) можливість приєднання одного зі співвиконавців до вчинення злочину, розпочатого іншим співвиконавцем.

Одним з видів виконавця кримінального правопорушення, згідно ч. 2 ст. 27 КК України, є особа, яка шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила кримінальне правопорушення, передбачене КК України.

Отже у разі, якщо особа використовує для нанесення тяжкого тілесного ушкодження іншу особу, наприклад, малолітню чи неосудну або особу, яка не усвідомлює суспільно небезпечного характеру діяння, будь-яка форма співучасті у такому разі відсутня і, відповідно, ознака вчинення кримінального правопорушення групою осіб також відсутня.

Згідно ч. 2 ст. 28 КК України кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення.

Так, наприклад, 06 серпня 2021 р., приблизно в 00:15 ОСОБА_3 та особа, матеріали відносно якої виділені в окреме провадження, перебуваючи на території Академії праці, соціальних відносин і туризму за адресою: м. Київ, вул. Кільцева Дорога, 3А, після конфлікту з ОСОБА_8 та ОСОБА_9, діючи умисно, з метою заподіяння тілесних ушкоджень почали наздоганяти останніх. Наздогнавши потерпілого ОСОБА_9, ОСОБА_3 та особа, матеріали відносно якої виділені в окреме провадження, переважаючи в кількості, передбачаючи та бажаючи настання суспільно-небезпечних наслідків у виді завдання шкоди здоров'ю потерпілого, умисно, протиправно, з метою заподіяння тілесних ушкоджень, спільно розпочали наносити хаотичні удари кулаками рук по

голові та тулубу потерпілого. Від отриманих ударів ОСОБА_9, втративши рівновагу, впав на покриття алеї. Продовжуючи свої злочинні дії та розуміючи настання суспільно-небезпечних наслідків у вигляді спричинення тілесних ушкоджень, особа, матеріали відносно якої виділені в окреме провадження, тримаючи в руках шматок бетонної урни (камінь), нанесла ним невизначену кількість ударів по голові ОСОБА_9, який лежав на покритті алеї. В свою чергу, ОСОБА_3 наніс невизначену кількість ударів ногами по тулубу та голові ОСОБА_9. Від нанесених особою, матеріали відносно якої виділені в окреме провадження, та ОСОБА_3 ударів ОСОБА_9 втратив свідомість. Розуміючи протиправність своїх дій, особа, матеріали відносно якої виділені в окреме провадження, та ОСОБА_3 покинули місце вчинення злочину [128].

У наведеному судовому вирокі винні особи діяли за попередньою змовою, оскільки наздоганяли потерпілого для нанесення тяжких тілесних ушкоджень та, після того, як наздогнали, спільно почали наносити удари по голові та тулубу потерпілого.

У вирокі не визначається у який спосіб відбулась попередня змова винних (шляхом усної домовленості, вчинення конклюдентних дій тощо). Вбачається, що такий підхід, як вже зазначалось, не сприяє належній індивідуалізації кримінальної відповідальності кожного співучасника.

Крім співвиконавців злочину, у здійсненні посягання групою осіб за попередньою змовою можуть брати участь і інші співучасники – організатор, підбурювач або пособник. Між ними повинний існувати хоча б мінімальний суб'єктивний зв'язок, за наявності якого, принаймні, підбурювач і пособник знають про діяльність виконавця. У іншому випадку співучасть виключається. Проте дії організатора, підбурювача або пособника кваліфікуються за ознакою вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження групою осіб лише у разі, якщо ці особи одночасно виконували роль співвиконавця цього кримінального правопорушення.

Наведемо основні фактори, що свідчать про вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження групою осіб за попередньою змовою:

- 1) домовленість відбувається заздалегідь, до вчинення суспільно небезпечного діяння у будь-який спосіб (усно, письмово, шляхом конклюдентних дій тощо);
- 2) наявність розподілу ролей співвиконавців (можуть виконувати тотожні ролі);
- 3) злочин вчиняється через певний проміжок часу після виникнення у винних умислу на спільне вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження.

Домовленість на спільне вчинення кримінального правопорушення не обов'язково має відбуватися в усній чи письмовій формі, а визначається і за допомогою конклюдентних дій – поведінки, що свідчить про умисел діяти для досягнення спільної злочинної мети. Про це йдеться в постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, який залишив без задоволення касаційні скарги захисників двох засуджених, які вчинили кримінальне правопорушення за попередньою змовою групою осіб, на вирок місцевого та ухвалу апеляційного судів. Один із захисників порушив питання щодо неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність при визнанні кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення вчинення його за попередньою змовою групою осіб. ККС ВС вказав, що положеннями ч. 2 ст. 28 КК України встановлено, що кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення. При цьому домовленість про спільне вчинення кримінального правопорушення заздалегідь означає наявність згоди щодо його вчинення до моменту виконання його об'єктивної сторони [31].

Що стосується вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження організованою групою, то у цьому випадку мова йде про стійку групу з трьох і більше осіб, яка заздалегідь об'єдналась для вчинення двох або більше кримінальних правопорушень або одного, що потребує ретельної

довготривалої підготовки, мають заздалегідь розроблений план спільної злочинної діяльності, що характеризується розподілом функцій між членами групи при підготовці до вчинення злочину й безпосередньому його вчиненні.

Зазначимо, що при кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого організованою групою осіб або злочинною організацією, посилається на відповідні частини ст. 28 КК України не потрібно. На це неодноразово звертала увагу колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України.

Так, у справі № 163/2670/21 зазначено, що у формулі кримінально-правової кваліфікації вказуються, окрім інкримінованої особі статті Особливої частини кримінального закону, статті Загальної частини кримінального закону лише у випадках зазначення стадії вчинення кримінального правопорушення (готування або замах) або ж для вказівки на роль особи, крім ролі виконавця (організатор, підбурювач або пособник). Вказівка на інші статті Загальної частини кримінального закону у формулі кримінально-правової кваліфікації є зайвою [212]. Покликатися у формулі кваліфікації на форму співучасті, а саме на ст. 28 КК України не потрібно [127].

На наш погляд, виділення у диспозиції ч. 2 ст. 121 КК України як обтяжуючої обставини лише одного виду співучасті (вчинення групою осіб) не сприяє однозначному тлумаченню цієї кримінально-правової норми і, відповідно, однаковому її правозастосуванню, позбавляє суди уніфіковано визначати вид та розміри покарання співучасників.

Вбачається доцільним виділення у ст. 121 КК України не тільки обтяжуючих, а й особливо обтяжуючих обставин, зокрема, таких як вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження зі складною формою співучасті.

2.4 Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб

Однією з обтяжуючих умисне тяжке тілесне ушкодження обставин, передбачених ч. 2 ст. 121 КК України, є його вчинення з метою залякування потерпілого або інших осіб.

Цей злочин є одним з найбільш поширених кваліфікованих видів злочинів проти здоров'я, який вчиняється як організованими злочинними об'єднаннями, так і у побутових конфліктах.

Мета залякування потерпілого або інших осіб є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу вищезазначеного кримінального правопорушення.

Аналіз кількості облікованих кримінальних правопорушень за ст. 121 КК України свідчить, що більшість проваджень за ч. 2 ст. 121 КК України пов'язані зі спричиненням смерті потерпілого, але у 10-15% випадків зустрічається залякування потерпілого або інших осіб (здебільшого організованими групами чи пов'язане з тиском на свідків кримінального правопорушення).

Залякування потерпілого або інших осіб є спеціальною метою вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження. Ця обставина підкреслює суб'єктивну сторону злочину, де винний не просто бажає заподіяти шкоду здоров'ю, а використовує тілесне ушкодження як інструмент психологічного тиску на потерпілу особу.

Потерпілим при залякуванні виступає безпосередня жертва, якій винним спричиняється умисне тяжке тілесне ушкодження. У переважній більшості випадків залякування спрямовується саме на потерпілу особу. Проте диспозиція ч. 2 ст. 121 КК України не виключає можливості притягнення до кримінальної відповідальності і інших осіб, які знають про спричинення тяжких тілесних ушкоджень відомій для них особі.

До інших осіб можуть належати родичі, друзі, колеги, свідки, учасники

кримінального провадження чи будь-які треті особи, пов'язані з потерпілим. Залякування через ушкодження однієї особи може бути спрямоване на групу осіб, щоб вплинути на їхню поведінку (наприклад, залякування родини свідка для запобігання давання свідчень).

Під залякуванням розуміється умисне створення у потерпілого або інших осіб почуття страху, тривоги чи небезпеки перед винним, його співниками або третіми особами. Воно спрямоване на досягнення певної поведінки: примус до дій (або бездіяльності), відмови від прав, свідчень чи інших кроків. Залякування не є кінцевою метою, а є засобом для досягнення ширшої мети, наприклад, перешкоджання виконанню громадянського обов'язку чи примусу до мовчання.

За своїм змістом залякування є погрозою, яка була доведена до потерпілого або інших осіб шляхом спричинення тяжкого тілесного ушкодження та сприйнята ними як реальна. Також при цьому у потерпілого повинні бути об'єктивні підстави побоюватися її реалізації у подальшому.

Залякування потерпілого або інших осіб є спеціальною метою вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження. Ця обставина підкреслює суб'єктивну сторону злочину, де винний не просто бажає заподіяти шкоду здоров'ю, а використовує тілесне ушкодження як інструмент психологічного тиску.

Разом з тим не кожне умисне тяжке тілесне ушкодження набуває ознак залякування потерпілого або інших осіб. У кожному випадку необхідно встановлювати вплив на психіку потерпілого або інших осіб такого характеру, який об'єктивно породжує у них побоювання за життя, здоров'я чи інші важливі для них цінності

Істотну роль при цьому, як зазначалось, відіграє визначення суб'єктивної сторони умисного тяжкого тілесного ушкодження з метою залякування потерпілого або інших осіб і. Відсутність мети залякування або винятково емоційна реакція винного без цілеспрямованого залякування не утворює досліджувану обтяжуючу обставину.

Зазначимо, що залякування при спричиненні умисного тяжкого тілесного ушкодження не повинне повністю ототожнюватись з наявністю умислу на подальшу реалізацію висловлюваних при цьому погроз. Соціальна шкідливість залякування полягає як у можливості реальної реалізації погрози, так і у здатності викликати психологічну травму у потерпілого або інших осіб.

Залякування слід розглядати як вид психологічного насильства, тобто умисного впливу на психіку людини з метою виклику побоювань та подавлення волі потерпілого або інших осіб.

Залякування при спричиненні умисного тяжкого тілесного ушкодження може виражатись у різних формах (усно, письмово, через демонстрацію знарядь або предметів, якими може бути заподіяне подальше насильство тощо).

Нерідко труднощі з кваліфікацією за досліджуваною ознакою виникають при аналізі неконкретних висловлювань винного без прямої вказівки на подальші дії (наприклад, на те, що у подальшому винний вб'є потерпілого або інших осіб). У таких випадках винний може використовувати такі висловлювання як, наприклад: «Ти мене зрозумів!?», «Уявляєш, що з тобою далі може бути!?», «Невже ти без цього не знав, на що я здатний!?», «А може бути і гірше!» тощо.

Аналіз матеріалів судової практики свідчить, що суди не завжди детально визначають у вироках ознаки залякування при умисному тяжкому тілесному ушкодженні та сприйняття його як потерпілим, так і іншими особами, обмежуючись лише вказівкою на те, що такий факт мав місце.

Прикладом такого формулювання установчої частини вироку є наступний.

07 грудня 2020 р. у вечірній час, точного часу досудовим розслідуванням не встановлено, у квартирі АДРЕСА_3 під час спільного вживання алкоголю між присутніми, а саме ОСОБА_7, ОСОБА_9, ОСОБА_10 та ОСОБА_11, виник конфлікт через повідомлення ОСОБА_12 про те, що її співмешканець ОСОБА_11 вчиняє сімейні сварки, постійно принижує та б'є її. У ході

конфлікту ОСОБА_7, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, діючи умисно на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, діючи з метою залякування потерпілого шляхом спричинення йому тілесних ушкоджень для припинення конфлікту, завдав йому декілька ударів руками та ногами в ділянку голови і грудної клітки, унаслідок чого потерпілий припинив чинити опір. У результаті побоїв ОСОБА_7 заподіяв потерпілому тяжкі тілесні ушкодження, які небезпечні для життя в момент їх спричинення, та легкі тілесні ушкодження [213].

У таких випадках для належної правової оцінки важливо довести спрямованість бажання залякати жертву за допомогою спричинення тяжкого тілесного ушкодження та спонукати її вчинити якісь дії або утриматись від їх вчинення.

Складності правозастосування досліджуваної норми сприяє невизначеність поняття залякування потерпілого або інших осіб як у самому КК України, так і в інших нормативно-правових актах.

Підстав побоюватися реалізації погрози при залякуванні потерпілого або інших осіб містить істотний елемент суб'єктивної оцінки цими особами, що впливає і на судову практику.

У багатьох випадках дані про обставини висловлених погроз при залякуванні (спосіб вираження, включаючи рівень емоційної напруги, характер особистих відносин між учасниками конфлікту тощо) виявляються недостатніми для однозначного висновку про існування підстав побоюватись виконання погрози при нанесення винним тяжкого тілесного ушкодження. Найчастіше вирішальним при кваліфікації за цією ознакою стає конкретний зміст висловлених погроз і його сприйняття потерпілою особою.

Узагальнення судової практики дозволяє виділити тенденцію, відповідно якої при розгляді справ про залякування потерпілого або інших осіб при спричиненні умисного тяжкого тілесного ушкодження суд традиційно орієнтується на сукупність факторів: форму залякування, обставини

конфліктної ситуації, специфіку взаємин між винною особою та потерпілим тощо.

Прикладом зазначеного є наступний. ОСОБА_8 проживав однією сім'єю зі своїми батьками ОСОБА_10 та ОСОБА_11, а також братом ОСОБА_12, та сестрою ОСОБА_13 за адресою: квартира АДРЕСА_1. 26 квітня 2019 р., близько 19 години, ОСОБА_8 прийшов додому, де знаходилися його батьки та брат. Через короткий проміжок часу, у двір вказаного будинку АДРЕСА_2, до вхідних дверей квартири АДРЕСА_3, яка знаходиться на першому поверсі, прийшов неповнолітній ОСОБА_14, який перед цим завдав ОСОБА_8 побоїв. Разом з ОСОБА_14 прийшов неповнолітній ОСОБА_15. На виклик ОСОБА_14, який перебував у стані алкогольного сп'яніння, з вказаної квартири на поріг вийшов ОСОБА_10. В той час як ОСОБА_8 зі своєю мамою та братом знаходилися в квартирі, між ОСОБА_14 та ОСОБА_10 на порозі квартири на ґрунті раптово виниклих неприязних стосунків виникла сварка. В ході сварки ОСОБА_10 взяв у руки сокиру, якою замахувався на ОСОБА_14. В свою чергу ОСОБА_14 вирвав сокиру, і сварка між ним та ОСОБА_10 переросла в обопільну бійку у дворі вказаного будинку. З метою захисту свого батька з квартири у двір вибіг ОСОБА_12 та вдарив ОСОБА_14 тарілкою по голові, спричинивши йому рану в потиличній ділянці, тим самим тимчасово зупинив бійку. Для запобігання бійки ОСОБА_15 відтягнув у бік ОСОБА_12 від ОСОБА_14. У той же час ОСОБА_8 вийшовши з квартири на вулицю, побачив, що ОСОБА_14 знову вступив у бійку з його батьком. Діючи свідомо, ОСОБА_8 повернувся до квартири, де зі стола у приміщенні кухні взяв до рук кухонний ніж з метою залякування ОСОБА_14 шляхом демонстрації ножа з погрозою спричинення ним тілесних ушкоджень потерпілому для припинення останнім бійки з його батьком. При цьому, вибігши з квартири у двір з ножем у правій руці, переконавшись, що обопільна бійка продовжується, обравши сприятливий момент, ОСОБА_8, підійшов зі спини до ОСОБА_14, та штовхнув його в плече, намагаючись привернути до себе увагу, та демонструючи в своїй руці ніж. Проте ОСОБА_14, обернувшись, вдарив

ОСОБА_8 кулаком в обличчя та продовжив бійку з його батьком. Усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, діючи з метою залякування потерпілого шляхом спричинення йому тілесних ушкоджень для припинення останнім бійки, розмахуючи ножом, ОСОБА_8 наніс ножом декілька ударів ОСОБА_14 в різні частини тіла. Від завданих ОСОБА_8 ножових поранень, ОСОБА_14 припинив бійку з ОСОБА_10. В результаті протиправно нанесених ножом чотирьох ножових поранень, ОСОБА_8 умисно спричинив потерпілому ОСОБА_14 тілесні ушкодження у вигляді: 1. двох проникаючих колото-різаних ран грудної клітини з формуванням: - рани у першому міжребер'ї зправа по білягрудиній лінії з ушкодженням правої легені правої грудної артерії, судин середостіння, ушкодженням грудини; - рани у 5-му міжребер'ї по передній паховій лінії зліва з ушкодженням лівої легені, які відносяться до категорії тяжких тілесних ушкоджень, як небезпечних для життя в момент заподіяння; 2. колото-різаної рани у середній третині лівого плеча по задньозовнішній поверхні та по внутрішній поверхні, які утворились внаслідок одного травматичного впливу, так як сполучаються між собою рановим каналом; та ран по лівій боковій поверхні живота, які утворились внаслідок одного травматичного впливу, так як сполучаються між собою рановим каналом, які відносяться до категорії легких тілесних ушкоджень, з короткочасним розладом здоров'я на термін від 6-ти до 21 доби.

26 квітня 2019 р. близько 19 год. 20 хв. ОСОБА_14 було доставлено до Комунального підприємства «Центральна міська лікримінальна міста Олександрія Олександрійської міської ради», де йому було надано медичну допомогу. Проте 27 квітня 2019 р. близько 05 години від геморагічного шоку, який розвинувся внаслідок гострої крововтрати, як результат колото-різаних ран грудної клітини з проникненням у плевральну порожнину та ушкодженням верхньої долі правої легені, середньої долі лівої легені, судин середостіння, правої грудної артерії та крововтратою понад 2000 мл., в КП «Центральна міська лікримінальна міста Олександрія Олександрійської міської ради» настала смерть неповнолітнього ОСОБА_14 [125].

У наведеному прикладі кваліфікація дій винного залежала від сукупності обставин за яких відбувалось залякування. Однак рівень складності правової оцінки значно зростає, якщо при залякуванні винний не застосовує зброю або інші предмети, які свідчать про можливість реалізації погрози при залякуванні потерпілого або інших осіб.

У таких ситуаціях особливо важливо визначити конкретні критерії для визнання реальності побоювань потерпілого або інших осіб з приводу реалізації погроз при залякуванні.

Проблема кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження з метою залякування потерпілого або інших осіб, вираженого у нечіткій або невизначеній формі, багато в чому обумовлена відсутністю судових роз'яснень. Такі роз'яснення могли б систематизувати підходи до аналізу й оцінки складних випадків на основі існуючої практики застосування кримінального закону. Перш за все, доцільно було б навести роз'яснення щодо критеріїв відмежування мети залякування від таких мотивів кримінального правопорушення як помста чи хуліганський мотив.

Невизначеність поняття залякування як ознаки ч. 2 ст. 121 КК України здатне призводити до помилок при відмежуванні цього кримінального правопорушення від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Так, при невизначеному умислі на спричинення тілесних ушкоджень може виникнути питання щодо відмежування ч. 2 ст. 121 КК України від інших правопорушень проти життя та здоров'я особи. Якщо при залякуванні потерпілому були спричинені середньої тяжкості тілесні ушкодження, то діяння слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 122 КК України як умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій.

Слід зазначити, що законодавець при визначенні обтяжуючих обставин у ч. 2 ст. 122 КК України зважив, на відміну від ч. 2 ст. 121 КК України, перелік можливих потерпілих від залякування і відніс до них лише родичів особи, якій

спричиняються середньої тяжкості тілесні ушкодження, а не будь-яких інших осіб.

Використання у тотожних за змістом обтяжуючих обставинах кримінальних правопорушень, що передбачають відповідальність за спричинення різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень різних за обсягом ознак не сприяє законодавчій логіці побудови закону про кримінальну відповідальність та усталенню уніфікованого однакового правозастосування.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб слід відмежовувати від погрози вбивством (ст. 129 КК України). Основною розмежувальною ознакою між цими кримінальними правопорушеннями є спосіб залякування (погрози). При погрозі вбивством діяння вчиняється шляхом психологічного тиску на потерпілу особу без спричинення їй тяжких тілесних ушкоджень.

Спільні ознаки з умисним тяжким тілесним ушкодженням, вчиненим з метою залякування потерпілого або інших осіб, мають і такі кримінальні правопорушення проти власності як розбій (ч. 4 ст. 187 КК України) та вимагання (ч. 4 ст. 189 КК України). Критерієм їх відмежування від ч. 2 ст. 121 КК України слугує зміст залякування при спричиненні тяжких тілесних ушкоджень. Якщо тяжкі тілесні ушкодження спричиняються з метою заволодіння чужим майном, то дії винної особи кваліфікуються або як розбій (ч. 4 ст. 187 КК України), або як вимагання (ч. 4 ст. 189 КК України).

Також умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб, слід відмежовувати від кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за умисне спричинення тяжкого тілесного ушкодження у зв'язку з виконанням службового, професійного або громадського обов'язку (ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 345-1, ч. 3 ст. 346, ч. 3 ст. 350, ч. 3 ст. 377, ч. 3 ст. 398 КК України). Критерієм для відмежування складів цих кримінальних правопорушень виступає суб'єктивна сторона, а саме мета їх вчинення. Якщо залякування при спричиненні тяжких тілесних ушкоджень пов'язане з виконанням службового, професійного або громадського

обов'язку, то дії винної особи кваліфікуються за спеціальними нормами, а не за ч. 2 ст. 121 КК України.

Судова практика щодо досліджуваної обтяжуючої обставини не є значною, оскільки залякування часто поєднується з іншими обтяжуючими обставинами (наприклад, вчиненням групою осіб чи спричиненням смерті). Для кваліфікації дій особи як умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене групою осіб з метою залякування потерпілого або інших осіб, необхідною умовою є наявність спільного умислу співвиконавців на залякування.

Додаткового аналізу потребує така ознака умисного тяжкого тілесного ушкодження як залякування інших осіб. Це будь-які фізичні особи, на яких, на думку винного, вчинення тяжких тілесних ушкоджень щодо потерпілого справить бажаний вплив і спричинить побоювання (близькі родичі потерпілого, друзі, колеги по роботі, сусіди, знайомі чи навіть сторонні особи, яких винний вважає здатними вплинути на ситуацію (наприклад, керівник потерпілого, конкурент тощо)). Головним при цьому є суб'єктивне сприйняття винного, а саме усвідомлення, що його дії щодо потерпілого залякають саме цих осіб і вплинуть на їхню поведінку. Коло інших осіб не обмежується законом і визначається у кожному випадку індивідуально.

При цьому спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження «демонструється» таким особам і вони не виступають при цьому потерпілими від тілесного ушкодження. Найчастіше така демонстрація реалізується через демонстративне жорстоке побиття у присутності третіх осіб або з подальшим поширенням відео/фотоматеріалів побиття у месенджерах чи соціальних мережах з підписами типу «так буде з усіма боржниками».

Типовим прикладом залякування родичів чи близьких потерпілої особи може слугувати випадок, коли тяжке тілесне ушкодження заподіюються на очах родичів, друзів чи колег зі словами на кшталт «це для того, щоб інші боялися», або «щоб твої друзі зрозуміли» тощо.

Таким чином, залякування – це умисне створення у потерпілого або інших осіб почуття страху, тривоги чи небезпеки перед винним, його

спільниками або третіми особами. Воно спрямоване на досягнення певної поведінки: примус до дій (або бездіяльності), відмови від прав, свідчень чи інших дій. Залякування не є самоціллю, а є засобом для досягнення ширшої мети, наприклад, перешкоджання виконанню громадянського обов'язку чи примусу до мовчання.

Обтяжуюча обставина з метою залякування потерпілого або інших осіб у ч. 2 ст. 121 КК України полягає у використанні фізичного насильства як інструменту психологічного тиску, що підвищує суспільну небезпечність злочину. Вона вимагає належного доведення спеціальної мети кримінального правопорушення, що певною мірою ускладнює його кваліфікацію. Ця обставина захищає не лише здоров'я особи, а й її волю від тиску, що є одним з основних завдань правової держави.

Наведені у підрозділі положення дозволяють стверджувати, що труднощі, пов'язані з кваліфікацією умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого з метою залякування потерпілого або інших осіб, обумовлені, насамперед, оціночним змістом цієї обтяжуючої обставини, а також відсутністю чіткого нормативного визначення поняття самого залякування.

Через це прийняття рішень по таких кримінальних справах багато в чому залежить від оцінки конкретних обставин інциденту: способу вираження залякування, характеру конфлікту, дій обвинувачуваного, особливостей взаємин між учасниками конфлікту тощо. Найбільші складнощі викликають ситуації з використанням неконкретних формулювань, жаргонізмів або сленгу, коли на підставі тільки словесного змісту залякування не можна зробити однозначний висновок про наявність прямої загрози реалізації відповідних погроз. Істотне значення у таких ситуаціях набувають сукупні зовнішні ознаки й реакція потерпілого та інших осіб на потенційну небезпеку.

Вбачається доцільним більш чітко формулювання мети як обтяжуючої ознаки, передбаченої ч. 2 ст. 121 КК України. Пропонуємо визначити її як залякування потерпілого або інших осіб, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення погроз.

2.5. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості

У світі загалом і в Україні, зокрема, існують різні форми дискримінації особи, які знаходять свої прояви у виді ворожості або насильства щодо осіб чи груп через їхню расу, колір шкіри, етнічне, національне походження, віросповідання та ставлення до релігії. Такі прояви суперечать принципу рівності, закріпленому у Конституції України. Згідно ч. 1 ст. 24 не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [109].

Відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь, пов'язаних з расовою, національною або релігійною нетерпимістю, передбачена у кількох кримінально-правових нормах, зокрема у п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ст. 161 КК України.

За офіційними статистичними даними кількість зафіксованих проявів расизму в Україні невелика.

Так, наприклад, за даними ОБСЄ за 2024 рік отримано повідомлення про 97 інцидентів на ґрунті ненависті, що сталися в Україні, за такими категоріями нетерпимості: антихристиянські, антиЛГБТІ, антимусульманські, гендерно зумовлені, а також расистські та ксенофобські. Значна кількість інцидентів, зареєстрованих в Україні, була спрямована проти ЛГБТІ-спільноти. Кілька геїв стали жертвами насильницьких нападів через їхню сексуальну орієнтацію та/або зв'язок зі спільнотою ЛГБТІ. Кілька цих інцидентів були скоєні організованими групами. Кілька інцидентів проти ЛГБТІ було скоєно сусідами жертви. Також повідомлялося про низку фізичних нападів на трансгендерних осіб. Майже всі антихристиянські інциденти були спрямовані проти членів спільноти Свідків Єгови та включали кілька погроз та серйозних фізичних нападів. Повідомлялося, що половина інцидентів, спрямованих проти Свідків

Єгови, була скоєна військовими офіцерами у призовних пунктах, де жертви просили альтернативної військової служби через свою релігію [66].

На побутовому рівні такі випадки можуть мати місце у виді образливих висловлювань щодо людей іншої раси, використання расистських прізвиськ, негативних стереотипів про певні народи, відмова від спілкування чи взаємодії через походження людини.

Посилення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені з мотивів національної, расової, релігійної нетерпимості, виступає найважливішою умовою реальної гарантії закріпленого Конституцією України права.

Частина 2 ст. 121 КК України серед інших містить таку обтяжуючу обставину умисного тяжкого тілесного ушкодження як вчинення з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості. Зазначена кваліфікуюча ознака була включена у ч. 2 ст. 121 КК України Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» від 5 листопада 2009 р. [64].

Пояснювальна записка до проекту вказаного Закону зазначала, що з початку 2008 р. в Україні було зафіксовано 29 інцидентів з учиненням насильства над іноземцями, що на думку міжнародних експертів можуть кваліфікуватися як расова нетерпимість чи ксенофобія. Кількість подібних проявів перевищила аналогічну статистику за весь 2007 рік. При цьому абсолютна більшість випадків не фіксувалась правоохоронними структурами або ж жертви не звертались до правоохоронних органів у зв'язку з відсутністю надії на реагування. Окрім того, в Україні відкрито почали діяти так звані скінхедські групи, які сповідували расистські принципи. На відміну від попередніх років абсолютна більшість злочинів проти іноземців вчинялась членами подібних організованих груп, які спонукались мотивами расової ненависті. Крім того, прозвучали заяви представників міжнародних організацій, дипломатичного корпусу, громадських об'єднань зі

звинуваченнями української влади в неспроможності або небажанні поборювати расизм як явище. Подальше ігнорування цього факту могло призвести до застосування міжнародних санкцій проти України ззовні та розростанням організованих злочинних структур в середині країни [217].

Під нетерпимістю слід розуміти ненависть, нелюбов, відразу, огиду, бажання спричинити зло, почуття ворожості, незгоди. Тобто мова йде про антипатію до чийось інтересів чи переконань.

Нетерпимість може базуватись на відкритому протистоянні, розбрату двох і більше націй (наприклад, євреїв і палестинців, турків і курдів), коли людина заподіює шкоду здоров'ю потерпілого через неприйняття представника інших націй суспільством або соціальною групою, до яких належить винний. Якщо нетерпимість до нації, раси чи релігії полягає в у індивідуальних поглядах особи, то має місце мотив ненависті, але на кваліфікацію за досліджуваною ознакою він не впливає.

Цілком можлива ситуація, коли винний спричиняє умисне тяжке тілесне ушкодження, діючи з мотивом ненависті, одночасно має на меті розпалити національну, расову або релігійну ворожнечу між певними групами населення, спровокувати конфлікт між ними, тобто породити нетерпимість.

Мотив расової, національної або релігійної нетерпимості – це обумовлені певними потребами, внутрішні спонукання, що виражають прагнення винного показати неповноцінність потерпілого через його національну, расову приналежність, сповідання певної релігії й, внаслідок цього, своє ненависне до нього ставлення.

Ненависть до нації (раси) може виникнути не тільки на основі уявлення винного про перевагу своєї нації (раси), але й з інших причин. Наприклад, неприязне ставлення може бути викликане тим, що представник нації, до якої належить й потерпілий, у минулому вбив родича винного і той шляхом спричинення шкоди здоров'ю жертви, мстить всій нації.

Мотив національної, расової або релігійної нетерпимості може полягати у помсті потерпілому за незгоду підтримати націоналістичну або релігійну дискримінацію.

Однак, дискримінація залежно від національної або релігійної ознаки заборонена офіційною доктриною нашої держави, що, як зазначалося вище, відображено у ст. 24 Конституції України.

Таким чином, заподіюючи умисне тяжке тілесне ушкодження людині, яка відмовилася підтримати національну або релігійну дискримінацію, винний мстить за виконання потерпілим громадського обов'язку, що повинне кваліфікуватися за ч. 3 ст. 350 КК України.

Специфіка розглянутого злочину полягає у тому, що особа потерпілого, якому заподіє тяжке тілесне ушкодження, може не мати ніякого значення для винного. Він може взагалі не знати свою жертву, не відчувати ніяких до неї почуттів. У такому разі умисне тяжке тілесне ушкодження з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості схоже з умисним заподіянням тяжкого тілесного ушкодження з хуліганських мотивів. Різниця полягає у меті таких діянь: у першому випадку це вираження свого неприязного ставлення до нації, раси чи релігії, а в іншому – прояв протистояння громадському порядку. Крім того, винний, діючи з хуліганських мотивів, заподіє шкоду тому, хто «активізував» у ньому ці прагнення або тому, хто перебував поблизу, так би мовити, потрапив під гарячу руку. Вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження з хуліганських мотивів не передбачене як окрема кваліфікуюча ознака, а тому таке діяння кваліфікується за ч. 1 ст. 121 КК України.

Що ж стосується мотиву нетерпимості, то він може перерости в дію не тільки через реакцію суб'єкта на конкретну людину іншої національності, віросповідання чи раси, але й через агресивну поведінку злочинця, який прагне силовими методами довести правильність своїх поглядів незалежно від того, хто від цього постраждає.

Так, наприклад, 28 травня 2017 р. о другій половині дня, на території рекреаційного центру «Лісовичок», що розташований на 124 кілометрі автодороги «Київ-Чоп» в с. Березина, Житомирського району Житомирської області, в одній із альтанок відпочивали ОСОБА_7 разом із родиною та знайомими, а в іншій альтанці ОСОБА_14, за національністю азербайджанець, який разом із родиною та своїми знайомими святкував день народження ОСОБА_15 та вживали спиртні напої [214].

Під час відпочинку, між ОСОБА_14 та раніше не знайомим йому ОСОБА_7, який перебував у стані алкогольного сп'яніння, з ініціативи останнього, в період з 15 до 20 години відбулось декілька розмов, під час яких ОСОБА_7 виразив негативне ставлення до осіб азербайджанської національності, які проживають на території України, тобто в обвинуваченого виникла нетерпимість до ОСОБА_14 з причин приналежності останнього до азербайджанської національності, внаслідок чого ОСОБА_7 вирішив умисно вбити потерпілого. З цією метою обвинувачений ОСОБА_7 цього ж дня у період часу між 19 та 20 годинами, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, взяв невстановленого досудовим розслідуванням ножа, підійшов до альтанки, де перебував ОСОБА_14 та, принижуючи останнього за його приналежність до азербайджанської національності, пригрозив потерпілому фізичною розправою. У свою чергу потерпілий ОСОБА_14, реально сприймаючи погрози обвинуваченого, вийшов з альтанки та з метою оборони узяв каністру з під-води, якою намагався знешкодити ОСОБА_7, а саме вибити з його руки ніж, яким той махав перед собою.

У цей час потерпіла ОСОБА_10, захищаючи свого чоловіка ОСОБА_14 від згаданих ударів ножем, а саме, маючи умисел відвести його в бік, прикрила правою рукою руку потерпілого ОСОБА_14, та таким чином відбила один із ударів ножем заподіяних ОСОБА_7, внаслідок чого отримала від останнього легкі тілесні ушкодження у вигляді садна на правій верхній кінцівці.

Після заподіяння ОСОБА_10 вказаних тілесних ушкоджень, потерпілий ОСОБА_14 направився до обвинуваченого для того, щоб вибити ніж з його

рук згаденою каністрою, а ОСОБА_7, махаючи поперед собою ножем, зробив декілька кроків назад, спіткнувся та опинився навприсядки. В цей час ОСОБА_14, намагаючись знешкодити ОСОБА_7 приблизився до нього, а обвинувачений з метою протиправного умисного заподіяння смерті потерпілому з мотивів національної нетерпимості до останнього, як до особи азербайджанської національності, тримаючи у руці ніж, умисно, із значною силою прикладання наніс потерпілому ОСОБА_14 один удар ножем в область грудної клітини, а саме у місце розташування життєво-важливого органу серця.

Згаданим ударом потерпілому ОСОБА_14 було заподіяно тілесне ушкодження у вигляді колото-різаного поранення грудної клітини справа по передній поверхні з ушкодженням підшкірної жирової клітковини, хрящової частини 6-го ребра, пристінкової плеври, перикарда, правого передсердя серця, яке супроводжувалося гострою крововтратою-гемоперекардом та правобічним гемотораксом, має ознаки тяжкого тілесного ушкодження за критерієм небезпеки для життя в момент його спричинення та знаходиться у прямому причинному зв'язку із настанням смерті потерпілого [122].

Основним безпосереднім об'єктом умисного тяжкого тілесного ушкодження з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є здоров'я особи, а додатковим – конституційні права та свободи.

У Конституції України говориться про гарантію рівності прав громадян незалежно від раси, національності та віросповідання. Це означає, що й здоров'я кожної людини, будь-то громадянин України або іноземець, християнин або мусульманин, охороняється законом однаково.

Отже, якщо злочинець, маючи умисел на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, евакуює з прифронтової зони українця й відмовляється евакуювати росіянина, то буде мати місце порушення рівноправності громадян за національною ознакою. При цьому порушення права громадянина на рівноправність – основний об'єкт злочину, передбаченого ст. 161 КК України. Відповідно дії винного у такій ситуації повинні кваліфікуватися за

сукупністю ч. 2 ст. 121 КК України та відповідною частиною ст. 161 КК України. В інших випадках, посягаючи на здоров'я особи з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, злочинець не прагне порушити принцип рівноправності. Його єдина мета – спричинити шкоду здоров'ю особи. Отже, додатковий об'єкт у виді рівноправності у такому випадку буде відсутній.

На сучасному етапі розвитку суспільства на перший план вийшла проблема соціальної нерівності, а також проблема соціальної ворожнечі. Наявність крайніх проявів соціальної нерівності сприяє виникненню мотивів вчинення насильницьких кримінальних правопорушень з мотивів соціальної нерівності (як щодо заможних, так і щодо збіднілих верств населення).

Так, наприклад, такі мотиви є основою негативного ставлення до такої верстви населення як безхатьки. Кількість їх значно зросла останнім часом. З такими особами ми щодня зіштовхуємося у транспорті, парках, поруч із будинками. У деяких таке сусідство викликає роздратування, прагнення позбутися присутності поруч із собою безхатьків будь-яким способом, зокрема, й шляхом здійснення посягання на здоров'я особи. Непоодинокими є напади на безхатьків з боку неповнолітніх учнів старших класів шкіл.

Таким чином, мотив соціальної ненависті – це самостійний мотив кримінального правопорушення, що існує поряд з мотивами національної, расової, релігійної нетерпимості. Тому, на наш погляд, доцільним є закріплення його як окремої обставини, що обтяжує спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження.

2.6. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене на замовлення

Вчинення на замовлення є однією з обтяжуючих обставин умисного тяжкого тілесного ушкодження. Ознака замовлення є обтяжуючою у кількох кримінальних правопорушеннях проти життя та здоров'я особи, зокрема, умисного вбивства (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України) і нерідко характеризує організовану та професійну злочинність, одним з завдань якої є забезпечення впливу на конкурентів з бізнесу, незгодних осіб. Замовні умисні вбивства та тяжкі тілесні ушкодження свідчать про зрощування загальнокримінальної та економічної сфер кримінальної діяльності. Ця діяльність набуває рис злочинного промислу, що має метою одержання надприбутку. Вона характеризується сполученням легального й кримінального бізнесу, формуванням нових організованих утворень протиправної спрямованості, що діють під прикриттям зовні законних комерційних охоронних структур, що мають корумповані зв'язки в органах влади та чинять певний вплив на економічні й політичні процеси в суспільстві. Вчинення злочинів проти особи найчастіше стає так званим обслуговуючим фактором у сфері економічної злочинності – усунення конкурентів, їхнє залякування, вирішення у такий спосіб різних проблем у сфері бізнесу.

Наведене стало причиною встановлення кримінальної відповідальності за такі діяння у КК України.

Згідно абз. 1 п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2002 р., умисне вбивство, вчинене на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК), – це умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник – вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру або ж не вчинювати їх [225].

Наведене визначення цілком відповідає і поняттю вчинення на замовлення як обтяжуючої обставини, передбаченої ч. 2 ст. 121 КК України, з єдиною відмінністю – домовленість про суспільно небезпечні наслідки, а саме про тяжкі тілесні ушкодження.

Під діями матеріального характеру необхідно розуміти безготівкову або готівкову грошову оплату, передачу цінних паперів, нерухомого або рухомого майна, вчинення дій майнового характеру тощо.

Крім того, це можуть бути певні нематеріальні блага (наприклад, допомога у працевлаштуванні, просування по службі), безоплатне надання послуг майнового характеру, які підлягають оплаті (надання туристичних путівок, ремонт квартири, будівництво дачі тощо).

Оплата послуг виконавця злочину може носити як разовий (виплата винагороди за одиничне посягання), так і систематичний характер (наприклад, одержання винним, який перебуває у штаті бізнесмена, заробітної плати за діяльність, яка полягає у спричиненні умисних тяжких тілесних ушкоджень з метою примусу потерпілих до укладення угод).

Крім певної оплати, важливим елементом умисного тяжкого тілесного ушкодження на замовлення є попередня домовленість між замовником, тобто особою, яка замовляє спричинення тілесних ушкоджень, і безпосереднім виконавцем на здійснення посягання. Якщо попередня домовленість про оплату відсутня, наприклад, коли потенційний замовник тільки висловлює суб'єкту своє бажання найняти людину для нанесення тілесних ушкоджень потерпілому, а той перетворює задумане в життя й вимагає за це оплату, то ознака замовлення у такому випадку відсутня.

Необхідно зазначити, що мотиви замовника не мають вирішального значення для кваліфікації вчиненого за ч. 2 ст. 121 КК України, зокрема, якщо виконавець замовлення вчиняє злочин з корисливих мотивів.

З іншого боку, не впливають на кваліфікацію злочину й інші, крім корисливих, мотиви виконавця злочину, наприклад, гостре почуття ворожості

до людини, якому на замовлення повинен заподіяти тяжке тілесне ушкодження, а можливо навіть бажає йому помститися за що-небудь.

Основна обставина – це факт наймання виконавця та його згода вчинити злочин за певну винагороду або послугу.

Слід зазначити, що умисне тяжке тілесне ушкодження може вчинятись з корисливих мотивів. Проте така ознака не передбачена у ч. 2 ст. 121 КК України.

Про корисливий мотив свідчить вчинення злочину з метою одержання матеріальної вигоди для винної або іншої осіб (грошей, майна або прав на майно тощо) або уникнення матеріальних витрат (повернення майна, боргу, оплати послуг, виконання майнових зобов'язань, сплати аліментів тощо).

У цьому випадку корисливий мотив спрямований на одержання прибутку від потерпілого або на досягнення привілейованого положення після усунення потерпілого. При умисному тяжкому тілесному ушкодженні, вчиненому на замовлення, корисливий мотив полягає в одержанні вигоди не з боку потерпілого, а від співучасника злочину – замовника.

Згідно абз. 2, 3 п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р., якщо замовлення умисного вбивства мало форму угоди, відповідальність за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК настає незалежно від того, коли були вчинені обіцяні виконавцеві дії - до чи після вбивства, виконав чи не виконав замовник свою обіцянку, збирався він це робити чи ні. До дій матеріального характеру, зокрема, належать сплата виконавцеві винагороди за вчинення вбивства, передача чи збереження прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань тощо. Під діями нематеріального характеру розуміються будь-які дії, вчинення чи невчинення яких безпосередньо не пов'язане з матеріальними інтересами виконавця вбивства [225].

Наявність спеціального суб'єктного складу, замовника (наймача) і виконавця (найманця), - відмінна риса вчинення злочину на замовлення.

Згідно абз. 8 п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р., у разі, коли виконавець погодився позбавити потерпілого життя, але з причин, що не залежали від його волі, умисел на вбивство до кінця не довів, дії замовника залежно від конкретних обставин справи кваліфікуються як співучасть у готуванні до умисного вбивства на замовлення чи в замаху на вчинення цього злочину [225].

Як вже зазначалось, КК України не встановлює відповідальність за вчинення злочину, передбаченого ст. 121 КК, з корисливих мотивів.

На наш погляд, вбачається доцільним доповнити перелік обтяжуючих умисне тяжке тілесне ушкодження обставин вчиненням його з таких мотивів.

Особливістю досліджуваної обтяжуючої обставини є наявність специфічного співучасника злочину, а саме замовника. Його дії слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 121 КК України з посиланням на ч. 3 або ч. 4 ст. 27 КК України (організатор або підбурювач кримінального правопорушення).

Згідно абз. 5 п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р., замовник умисного вбивства залежно від конкретних обставин справи повинен визнаватись або підбурювачем, або організатором злочину (якщо тільки він не є його співвиконавцем). Його дії належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 27, п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України.

Ще однією особливістю досліджуваної обставини є те, що виконавець умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого на замовлення, є спеціально найнятою для цього людиною, яку не цікавлять взаємини між замовником і потерпілим і яка лише прагне здобути особисту вигоду, яка практично завжди носить корисливий характер. При цьому завжди існує попередня домовленість між замовником і виконавцем про здійснення посягання за певну винагороду.

Прикладами умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого на замовлення, є наступні.

У невстановлені місці та час у ОСОБА_4 , котрий працював начальником відділу післяпродажного обслуговування та гарантій АФ «Грант Автомотив», на ґрунті особистих неприязних відносин до генерального директора АФ «Гранд Автомотив» ОСОБА_8 виник злочинний умисел, направлений на умисне заподіяння останньому тяжкого тілесного ушкодження, з метою усунення його від виконання своїх професійних обов'язків на тривалий термін, шляхом замовлення виконання цього злочину іншій особі, тобто вчинити умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень на замовлення. 18 вересня 2014 року, близько 18:30 ОСОБА_4 , перебуваючи біля супермаркету «Новус», розташованого за адресою: м. Київ, просп. Академіка Палладіна, 7/60, зустрівся з невстановленою досудовим розслідуванням особою та ОСОБА_12 . Під час цієї зустрічі ОСОБА_4 домовився зі свідком ОСОБА_12 , котрий є працівником правоохоронних органів та щодо нього застосовані заходи безпеки, про те, що останній виступить безпосереднім виконавцем спричинення тяжких тілесних ушкоджень ОСОБА_8 . При цьому ОСОБА_4 виступив замовником та організатором даного злочину [139].

Іншим прикладом є наступний. Приблизно на початку липня 2018 р. ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_1, обіймаючи посаду голови Херсонської обласної ради, на ґрунті особистої неприязні до виконувача обов'язків керуючого справами виконавчого комітету Херсонської міської ради ОСОБА_27, з метою її залякування й усунення від подальшої громадської та політичної діяльності, вирішив організувати заподіяння останній тяжких тілесних ушкоджень. ОСОБА_5, реалізуюючи свій злочинний умисел, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, на початку липня 2018 року, звернувся до свого знайомого громадянина України ОСОБА_6, ІНФОРМАЦІЯ_2., який обіймав посаду помічника-консультанта депутата Херсонської обласної ради VII скликання ОСОБА_26, із замовленням щодо вчинення злочину, пов'язаного із заподіянням за грошову винагороду тяжких тілесних ушкоджень ОСОБА_27 з метою її залякування, залучивши ОСОБА_6 як організатора після надання ним добровільної згоди [141].

Також слід відмежовувати умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з корисливих мотивів, від спричинення тяжких тілесних ушкоджень для заволодіння майном потерпілого (розбою).

Так, наприклад, 10 травня 2020 року приблизно о 16.00 годині ОСОБА_5 знаходився на території автостоянки, розташованої за адресою: АДРЕСА_2, у стані алкогольного сп'яніння, де у нього раптово виник злочинний умисел, направлений на напад на охоронця автостоянки ОСОБА_9 з метою заволодіння його грошовими коштами, поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень останньому. Реалізуючи свій злочинний умисел, ОСОБА_5 10 травня 2020 року приблизно о 16.05 годині, діючи умисно, з корисливих мотивів, усвідомлюючи відкритий характер своїх протиправних дій та бажаючи настання суспільно небезпечних наслідків, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, у присутності малолітньої дитини ОСОБА_10, ІНФОРМАЦІЯ_2, застосував насильство, небезпечне для життя ОСОБА_9, та за допомогою деформованої лопати у вигляді дерев'яної палиці із металевим наконечником з гострими краями наніс ОСОБА_9 не менше 8 ударів по голові, спричинивши йому тяжкі тілесні ушкодження, небезпечні для життя, у вигляді відкритої черепно-мозкової травми, яка супроводжувалась множинними забитими ранами голови та обличчя, відкритими втисненими переломами кісток склепіння черепа з розповсюдженням тріщин на основу черепа, крововиливами під тверду та м'які мозкові оболонки, крововиливами у речовину лобових, правої скроневої, правої тім'яної, лівої скроневої та лівої потиличної часток головного мозку зі слабкою та помірною лейкоцитарною реакцією, з некрозом нейропілю перифокально та поміж ними, подекуди з ділянками геморагічного просякнення, з явищами енцефалолізіса у речовині головного мозку, яка ускладнилась розвитком вираженого набряку головного мозку, внаслідок яких настала смерть потерпілого. Також, під час розбійного нападу на ОСОБА_9, ОСОБА_5 заподіяв потерпілому тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості: розповсюджені синці на шкірі тильної поверхні кистей, закритий

перелом нижньої третини основної фаланги третього пальця лівої кисті зі зміщенням, закриті переломи середніх фаланг третього пальця правої кисті, другої, четвертої та п'ятої кісток правої кисті, а також синець на шкірі нижньої третини задньої поверхні лівого плеча, що відноситься до легких тілесних ушкоджень. Після цього ОСОБА_5 дістав із кишені ОСОБА_9 грошові кошти у сумі 2100 гривень, що належали ОСОБА_11 та, утримуючи викрадене, залишив місце вчинення кримінального правопорушення [119].

2.7. Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого

До обтяжуючих умисне тяжке тілесне ушкодження обставин, передбачених ч. 2 ст. 121 КК України, належить, зокрема, спричинення смерті потерпілого. Ця ознака визначає підвищений ступінь суспільної небезпечності передбаченого зазначеною статтею діяння, що відображено у санкції кримінально-правової норми.

Так, санкція ч. 1 ст. 121 КК України встановлює мінімальну межу позбавлення волі у п'ять років, а максимальну – у вісім. За наявності обтяжуючих обставин, зокрема, спричинення смерті потерпілого, ці межі збільшуються на два роки – сім та десять, відповідно (ч. 2 ст. 121 КК України).

Майже загальновизнаним є твердження про те, що умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило з необережності смерть потерпілого, посягає на здоров'я та життя людини.

Погоджуючись з тим, що цей злочин має два об'єкти, тобто посягає на безпеку здоров'я та життя людини, вважаємо за необхідне пояснити й розкрити зміст цих об'єктів, який можна виявити з аналізу сутності суспільних відносин.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, посягає на життя й здоров'я конкретної особи, а тому воно віднесене до розділу II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» Особливої частини КК України.

Соціальна сутність досліджуваної обтяжуючої обставини полягає в тому, що суб'єкт умисно посягає на здоров'я людини, що своєю чергою обумовлює настання її смерті. З огляду на цю обставину, можна стверджувати, що безпека здоров'я людини є в цьому випадку основним безпосереднім об'єктом злочину, а безпека життя – додатковим, оскільки його позбавлення не становить сутності цього злочину.

Встановлення основного й додаткового безпосередніх об'єктів впливає

на кваліфікацію вчиненого. У розглянутому злочині додатковий об'єкт є необхідним, тому він враховується при кваліфікації вчиненого на відміну від факультативного об'єкта, шкода якому може й не заподіюватися.

Життя й здоров'я людини виступають у кримінальному праві як самостійні об'єкти охорони незалежно від того, носієм яких суспільних відносин вони є. Посягання на ту ж саму людину може бути визнано злочином проти життя, проти авторитету органів державної влади, проти громадської безпеки. У цих випадках вирішальне значення має зміст суспільних відносин, у яких бере участь потерпілий.

Держава рівною мірою охороняє життя й здоров'я кожної людини, у цьому проявляється рівність громадян перед законом. Кожний громадянин є учасником суспільних відносин, які встановлюються з приводу охорони життя, здоров'я, волі, честі, гідності тощо. Впливаючи на учасника суспільних відносин фізично (на його біологічну сутність) або психічно (на психіку людини), винний посягає на суспільні відносини.

Більшість кримінальних правопорушень, передбачених Особливою частиною КК України, пов'язані із впливом на суб'єкта суспільних відносин. Це стосується не тільки кримінальних правопорушень, передбачених розділом II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» Особливої частини КК України. Це і кримінальні правопорушення проти власності, проти громадської безпеки, проти здоров'я населення тощо.

Впливаючи на тіло людини, винний посягає не тільки на життя потерпілого у біологічному розумінні й не тільки на здоров'я у розумінні певного фізичного стану організму. Поняття людина містить у собі соціальну й біологічну сторони, а особистість – поняття тільки соціальне.

Кримінальне право охороняє людину й з огляду її суспільної сутності, і з огляду її фізичної цілісності. Заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, зачіпає обидва фактори. Тому не треба особливо виділяти соціальну сторону життя людини й не треба акцентувати увагу на природній, біологічній стороні. Не можна

відокремлювати інтереси особи від неї самої й виводити особу за межі суспільних відносин, вбачаючи у ній придатний об'єкт кримінально-правової охорони.

Наявність інституту необхідної оборони свідчить про те, що здоров'я та життя людини як об'єкт кримінально-правової охорони не є виключно біологічними категоріями, оскільки в іншому випадку заподіяння шкоди здоров'ю або смерті ні за яких умов не мало б визнаватися суспільно корисним.

Здоров'я визначається як стан людського організму, за якого функції всіх його органів і систем урівноважені із зовнішнім середовищем і відсутні будь-які хворобливі зміни. У поняття здоров'я входить і соціальна повноцінність людини, тому що соціальні фактори відіграють важливу роль у понятті здоров'я людини.

До об'єктивних ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, належать наступні: 1) чи мало місце заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (первинний наслідок); 2) чи обумовило воно настання смерті (вторинний наслідок); 3) чи є причинний зв'язок між діяннями особи й настанням тяжкого тілесного ушкодження; 4) чи є причинний зв'язок між умисним тяжким тілесним ушкодженням й настанням смерті потерпілого; 5) спосіб заподіяння тяжкого тілесного ушкодження.

Кримінально протиправне діяння є найважливішим елементом об'єктивної сторони кримінального правопорушення, тому що тільки воно породжує наступні ознаки об'єктивної сторони: причинний зв'язок і суспільно небезпечні наслідки.

Теоретично умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, може бути вчиене як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності. Однак з практичної точки зору нам не довелося зустріти жодного випадку умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, шляхом бездіяльності.

Кримінальне право вивчає поведінку людини як зовнішній прояв її волі. Лише активна (дія) або пасивна (бездіяльність) поведінка людини може бути ознакою кримінального правопорушення.

Будь-яке кримінальне правопорушення є вольовим актом, вчиненим людиною, який обирається усвідомлено, з урахуванням умов, часу, місця, обстановки. Особу можна притягти до кримінальної відповідальності, якщо вона усвідомлювала зміст і значимість вчинених діянь.

Зовнішній прояв дії виражається у виді руху, проявляється за допомогою окремих рухів тіла, підкорених природним законам механіки.

В умисному тяжкому тілесному ушкодженні початковим моментом злочинної дії є рухи тіла, спрямовані на створення умов для здійснення злочину або безпосередньо на заподіяння шкоди суб'єктові суспільних відносин. Кінцевий момент дії визначається настанням суспільно небезпечного наслідку. Таким чином, відповідно до ч. 2 ст. 121 КК України, кінцевим моментом розглядуваної злочинної дії визнається настання тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого.

У теорії кримінального права залежно від співвідношення злочинної дії та перебігу часу прийнято виділяти одномоментні кримінальні правопорушення, різномоментні, продовжувані, триваючі й кримінальні правопорушення з віддаленим результатом.

У одномоментних кримінальних правопорушеннях початок і кінець діянь збігаються. До них належать, наприклад, умисне вбивство, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження тощо. Якщо суспільно небезпечні наслідки є негайними і настають одразу за дією, то таке кримінальне правопорушення можна назвати миттєвим або одномоментним. Найчастіше шкода здоров'ю заподіюється саме одномоментними кримінальними правопорушеннями (майже до 90% випадків).

У різномоментних кримінальних правопорушеннях початок дій віддалений за часом від їх закінчення. Дія в цих випадках має тривалий у часі характер, наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження з особливою

жорстокістю, знущанням або мученням потерпілого.

У продовжуваних кримінальних правопорушеннях початком дій буде перший кримінально-протиправний акт із загальної сукупності рухів тіла, що утворять злочинну дію, а останній – їх завершенням. Заподіяти умисне тяжке тілесне ушкодження можна в результаті декількох дій, якщо вони будуть адресовані одному потерпілому, вчинені одним способом (або тотожним), будуть об'єднані єдиною злочинною метою.

Наприклад, винний заподіює багаторазово й довгостроково біль потерпілому, знущається з жертви. Всі ці епізоди характеризують єдиний складний злочин, що складається з різних злочинних актів, і вчинене повинне кваліфікуватися лише за ч. 2 ст. 121 КК України, якщо в результаті його було заподіяно тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого.

У злочинах з віддаленим результатом початковим моментом злочину є здійснення першого акту дії, спрямованого на заподіяння суспільно небезпечних наслідків, а кінцевим моментом буде початок настання наслідків.

Так, наприклад, ОСОБА_4 03.03.2025, близько 18 години 30 хвилин, в місті Умань Черкаської області, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння та, знаходячись в підвір'ї житлового будинку власного домоволодіння за місцем свого проживання, що по АДРЕСА_1, вказаного населеного пункту, під час конфлікту із своїм сином ОСОБА_6, ІНФОРМАЦІЯ_2, що виник раптово на ґрунті особистих неприязних відносин, являючись із останнім близькими родичами, з метою спричинення йому тілесних ушкоджень, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, діючи умисно та цілеспрямовано, попередньо знайшовши дерев'яну палицю та тримаючи її в обох руках, наніс ОСОБА_6 множинну кількість ударів (не менше 15 ударів) по різним частинам тіла, тобто вчинив відносно ОСОБА_6 домашнє насильство у формі фізичного насильства, в результаті чого, згідно висновку експерта № 05-7-02/095 від 03.04.2025, спричинив потерпілому тілесні ушкодження у вигляді: відкритої черепно-мозкової травми з ушкодженням зовнішньої пластинки лобної кістки справа без ушкодження кісток основи та

лицевого черепа, перелом передньої стінки лівої гайморової пазухи (по даним КТ) з крововиливом під м'які мозкові оболонки, забоєм та травматичним набряком-набуханням головного мозку (гістологічно), що відноситься до категорії тяжких тілесних ушкоджень за ознакою небезпеки для життя; садна верхніх та нижніх кінцівок, крововиливів в ділянці грудної клітки, тулуба, верхніх та нижніх кінцівок, що відноситься до категорії легких тілесних ушкоджень та виникли від дії твердих тупих предметів; закритого перелому верхньосуглобового відростку сьомого шийного хребця С7 (по даним КТ), які утворилися від дії тупих предметів та відносяться при житті до категорії ушкоджень середнього ступеня тяжкості, що спричинили тривалий розлад здоров'я. Внаслідок отриманих тілесних ушкоджень у вигляді: черепно-мозкової травми з ушкодженням зовнішньої пластинки лобної кістки з права без ушкодження кісток основи черепа, перелому передньої стінки лівої гайморової пазухи з крововиливом під м'які мозкові оболонки, забоєм та травматичного набряку-набуханням головного мозку, ран та саден голови, 05 год 45 хв, 03.03.2025 в приміщенні КНП УЦМЛ настала смерть ОСОБА_6 [143].

Встановлення початкового й кінцевого моментів злочинної дії має значення для правильної кваліфікації вчиненого, а отже, для диференціації відповідальності (особливо коли мова йде про незакінчене кримінальне правопорушення) та індивідуалізації відповідальності, застосування або незастосування кримінального закону, застосування амністії й строків давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Фізичний вплив, як зазначалось, є найпоширенішою формою впливу на суб'єкта суспільних відносин за кримінальним законодавством України. Приблизно 80% статей КК України у диспозиціях описують форму кримінально-протиправної дії. Однак ряд статей містить опис лише заборонених суспільно небезпечних наслідків.

Вбачається, якщо кримінальний закон забороняє заподіяння шкоди без будь-яких застережень, які стосувалися б способів злочинної дії, то ми повинні

визнати всі способи такого заподіяння як такі, що мають однакове значення: забороняються не самі способи дії, а суспільно небезпечний наслідок.

Диспозиція ч. 1 ст. 121 КК України є саме такою, тобто описує лише заборонені наслідки, що дозволяє зробити висновок про те, що спосіб заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, узятий поза зв'язком з наслідками, не має юридичного значення. Законодавець передбачає лише деякі способи заподіяння тяжкого тілесного ушкодження як кваліфікуючі ознаки цього злочину (вчинене способом, що має характер особливого мучення).

Характер суспільної небезпечності умисного тяжкого тілесного ушкодження описаний за допомогою ознак, які містяться у ч.1 ст. 121 КК України, а підвищена суспільна небезпечність цього злочину описана за допомогою кваліфікуючих ознак, передбачених у ч. 2 ст. 121 КК України.

Деякі автори справедливо стверджують, що ступінь суспільної небезпечності залежить не тільки від обставин, які враховані законодавцем як кваліфікуючі ознаки, але й від обставин конкретного кримінального провадження. У кожному кримінальному провадженні мають різний ступінь визначеності ті або інші ознаки того самого кримінального правопорушення. У цьому й проявляються особливості конкретного кримінального правопорушення, які повинні з'ясувати правоохоронні органи, а суд повинен врахувати їх при індивідуалізації покарання.

Конкретний ступінь суспільної небезпечності, який виступає кількісною характеристикою кримінального правопорушення, виражає його зовнішнє значення.

Щодо досліджуваної обтяжуючої обставини, передбаченої ч. 2 ст. 121 КК України, то вищезазначене цілком стосується умисного тяжкого тілесного ушкодження, тобто первинного наслідку цього злочину й лише частково стосується смерті потерпілого, тобто вторинного наслідку.

Диспозиція ч. 2 ст. 121 КК України не визначає суб'єктивного ставлення винної особи щодо спричинення смерті потерпілого.

Згідно п. 22 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову

практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р., для відмежування умисного вбивства від умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), суди повинні ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки. Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до її настання характеризується необережністю. Якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкоджень до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має [225].

У теорії кримінального права випадки необережного ставлення до кваліфікуючих обставин в умисному злочині називають подвійною (змішаною) формою вини. Таке психічне ставлення можливе не тільки в умисних кримінальних правопорушеннях, але й в умисних, які спричиняють два наслідки – безпосередній (первинний) та віддалений (вторинний, більш тяжкий наслідок), які взаємозалежні та взаємообумовлені. Умисел щодо первинного й необережність щодо вторинного наслідку обумовлюють порядок розгляду суб'єктивної сторони злочину, передбаченого в ч. 2 ст. 121 КК України.

Для притягнення до кримінальної відповідальності за досліджуваною обставиною необхідною умовою є охоплення виною суб'єкта всіх обставин вчиненого суспільно небезпечного діяння. Це одночасно і ознаки кримінального правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 121 КК України, і

кваліфікуючі ознаки, визначені ч. 2 ст. 121 КК України.

Поряд з ознаками об'єкта та об'єктивної сторони кримінального правопорушення, усвідомленням суб'єктивної сторони охоплюється ставлення винного до кваліфікуючих ознак.

Аналіз умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, показує, що законодавець, моделюючи склад цього кримінального правопорушення, проводить об'єднання умисного й необережного злочинів, з огляду на існуючі стійкі причинно-наслідкові зв'язки між ними.

Ці злочини можуть існувати самостійно, але у поєднанні один з одним вони утворюють якісно інший злочин зі специфічним суб'єктивним змістом.

Поєднання двох форм вини в одному складному складеному злочині, так звана концепція подвійної форми вини у кримінально-правовій науці з'явилася ще у XVIII столітті. Засновником самої ідеї, що лежить в основі концепції такої вини, прийнято вважати німецького криміналіста А. Фейєрбаха, який звернув увагу на здатність людської дії, крім бажаних, викликати супутні наслідки з негативним з боку особи до них ставленням.

До розуміння змісту й назви цього феномена вчені йшли різними шляхами. Деякі з них вважали, що в цьому феномені поєднуються окремі елементи умислу й необережності та являють собою єдиний за формою та змістом психологічний акт, який складається з самостійних компонентів, тобто, є третьою самостійною формою вини, яка займає проміжне положення між умислом і необережністю.

Проте, на наш погляд, умисел і необережність не зливаються в якісно нову, третю форму вини. Вбачається, що у цьому випадку мова йде про кримінальні правопорушення з двома формами вини.

Слід зазначити, що й зарубіжному законодавству відоме аналогічне рішення цього питання при поєднанні умислу й необережності.

Так, § 18 КК ФРН зазначає: «Більш суворе покарання при особливих наслідках призначається, якщо виконавець або співучасник ставилися до цього

наслідк необережно». Подібні норми містять п. 5 ст. 11 КК Болгарії, ст. 8 КК Польщі, § 18 КК Угорщини.

Виходячи з наведеного, вину у досліджуваному злочині можна визначити як поєднання у межах єдиного психологічного процесу умисного ставлення особи до заподіяння тяжкого тілесного ушкодження й необережного – до похідного від нього наслідку – смерті потерпілого, за спричинення якої передбачена більш сувора відповідальність ніж за вбивство через необережність (ст. 119 КК України).

Кримінальне правопорушення з подвійною формою вини припускає безпосередній причинний зв'язок між виконанням винним дій, що містять ознаки основного складу кримінального правопорушення, і настанням додаткових похідних наслідків. Ці наслідки можуть бути інкриміновані особі лише у випадку, якщо вони обумовлені вчиненням основного кримінального правопорушення.

Якщо основне кримінальне правопорушення має матеріальний склад (ч. 1 ст. 121 КК України), то причиною настання похідного наслідку є не сама дія, а суспільно небезпечний наслідок, що настав від неї. У досліджуваному кримінальному правопорушенні причиною смерті потерпілого є тяжке тілесне ушкодження.

Якщо ці наслідки не перебувають у причинному зв'язку, треба вчинене кваліфікувати за сукупністю статей, а не за ч. 2 ст. 121 КК України. Умисне тяжке тілесне ушкодження може розглядатися як закінчений злочин (за наявності ознак, визначених чч. 1, 2 ст. 121 КК України) при заподіянні реальних шкідливих наслідків.

Але в ряді випадків розвиток причинного зв'язку в цих злочинах не обмежується настанням тяжкого тілесного ушкодження й тоді настає похідний наслідок – смерть потерпілого, що не охоплюється інтелектуальною ознакою умислу винного. У такому випадку перший наслідок і причинний зв'язок між ним і протиправним діянням суб'єкта перебувають у межах основного умисного злочину, а додаткові наслідки й причинний зв'язок його з основним

злочином – за межами умислу, а отже, і за межами основного злочину. Вони охоплюються необережною формою провини. Ця характерна риса складного складеного злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, відрізняє його від ідеальної сукупності кримінальних правопорушень.

На законодавчому рівні умисел як форма вини чітко диференціюється на два види: прямий і непрямий (ст. 24 КК України). Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання [178].

Щодо досліджуваного злочину предметом усвідомлення як елемента умислу є ті фактичні обставини, з яких складається суспільно небезпечне діяння і його соціальні властивості. Свідомість винного охоплює головна соціальна ознака кримінального протиправного діяння – його суспільна небезпечність. Суспільно небезпечним буде таке діяння, що за своїми фактичними властивостями здатне спричинити протиправне тяжке тілесне ушкодження, наслідком якого стане смерть потерпілого.

Суб'єкт цього злочину може лише загально усвідомлювати, що його діяння здатне заподіяти шкоду здоров'ю, яка може спричинити смерть потерпілого.

Усвідомлення винним об'єктивних ознак вчиненого діяння ще не свідчить про наявність суб'єктивної сторони конкретного складу кримінального правопорушення. Суб'єктивне ставлення правопорушника при умисному тяжкому тілесному ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, до об'єктів цього злочину та його суспільно небезпечних наслідків характеризується загальним усвідомленням вчинення посягання на здоров'я потерпілого, яке здатне призвести до його смерті. Про таке усвідомлення можуть свідчити ознаки об'єктивної сторони діяння, зокрема, знаряддя, засоби, час, спосіб вчинення кримінального правопорушення.

Так, наприклад, ОСОБА_7 23.05.2020 приблизно о 23 год. 36 хв., повертаючись додому з місця тимчасових підробітків, проходив повз

житловий будинок АДРЕСА_3 , де зустрів раніше незнайомого йому ОСОБА_15 , який в цей час перебував на вулиці біля вказаного будинку та розмовляв по мобільному телефону зі своєю знайомою ОСОБА_16 . Під час зустрічі між ОСОБА_15 та ОСОБА_7 розпочався словесний конфлікт, під час якого у ОСОБА_7 виник злочинний умисел, спрямований на спричинення тілесних ушкоджень ОСОБА_15 . Діючи умисно, з метою реалізації свого злочинного умислу, направлено на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень ОСОБА_15 , ОСОБА_7 із свого наплічного рюкзака, якого мав при собі, дістав ніж та, усвідомлюючи суспільну небезпеку своїх дій, застосовуючи насильство небезпечне для життя потерпілого, наніс ним один удар ОСОБА_15 в область нижньої лівої частини живота, спричинивши йому тілесне ушкодження, від якого ОСОБА_15 в подальшому помер [117].

Інтелектуальна ознака прямого умислу до тяжкого тілесного ушкодження при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, характеризується передбаченням неминучості або реальної можливості вказаного наслідку. Таке передбачення свідчить про розуміння винним всіх обставин діяння (знарядь, засобів, локалізації та кількості ударів тощо) та їх впливу на його кінцевий результат, тобто усвідомлення наявності необхідного причинного зв'язку між дією чи бездіяльністю та проміжним наслідком (тяжким тілесним ушкодженням). На відсутність реальності передбачення суспільно небезпечних наслідків може вказувати спосіб, яким винний намагається спричинити тяжке тілесне ушкодження потерпілому (наприклад, спроба спричинити такі тілесні ушкодження з використанням так званої магії виключає можливість передбачати неминучість чи реальну можливість тяжкого тілесного ушкодження).

Вивчення матеріалів судової практики свідчить про те, що більшість винних, що вчинили кримінальні правопорушення проти здоров'я, усвідомлювали неминучість заподіяння шкоди здоров'ю без усвідомлення її тяжкості, що зближує неминучість як елемент передбачення з можливістю

настання небезпечних наслідків для здоров'я потерпілого.

Складовою ознакою прямого умислу умисного тяжкого тілесного ушкодження є його вольовий момент, який характеризується бажанням спричинення потерпілому цього ушкодження. Винний докладає всіх зусиль задля настання такого суспільно небезпечного наслідку. При цьому на кваліфікацію діяння впливає чи було таке бажання уявленням про його кінцевий результат, чи виступало проміжним наслідком іншого діяння. Так, у разі заволодіння чужим майном шляхом спричинення тяжкого тілесного ушкодження діяння винного кваліфікується за ч. 4 ст. 187 «Розбій» КК України.

Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК України).

Як вже зазначалось, умисне тяжке тілесне ушкодження може вчинитись як з прямим так і з непрямим умислом. Вид умислу на кваліфікацію не впливає, але повинен впливати на індивідуалізацію кримінальної відповідальності винної особи, оскільки вольовий момент непрямого умислу має нижчий ступінь суспільної небезпечності ніж вольовий момент умислу прямого (свідоме припущення спричинення тяжкого тілесного ушкодження, а не його бажання).

Проте характер передбачення як інтелектуальний момент непрямого умислу відрізняється від інтелектуального моменту прямого умислу розглянутого злочину тим, що винний передбачає тільки можливість, але не неминучість заподіяння шкоди здоров'ю. У кримінально-правовій літературі можливість настання наслідків при непрямому умислі визначають як реальну.

Про реальну можливість настання шкоди здоров'ю треба говорити у випадках, коли винний вважає, що ця шкода є закономірним результатом розвитку причинного зв'язку саме у цьому конкретному випадку. Якщо ж винний усвідомлює закономірність настання шкоди здоров'ю у багатьох

інших аналогічних випадках, але не поширює її цю конкретну ситуацію, то треба говорити про передбачення лише абстрактної можливості заподіяння шкоди здоров'ю. Свідоме припущення шкоди здоров'ю сумісне тільки з передбаченням реальної, а не абстрактної можливості заподіяння такої шкоди.

Іноді більшу вагу дослідженню умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, вчиненого із прямим умислом, обґрунтовували їхньою більшою поширеністю, хоча ця обставина не знайшла свого підтвердження. Вивчення судової практики свідчить про те, що заподіяння тяжких тілесних ушкоджень частіше (приблизно у чотири рази) відбувається з непрямим умислом.

Свідоме припущення настання тяжких тілесних ушкоджень – це специфічна форма позитивного ставлення до цих наслідків. У цьому випадку у винного відсутня зацікавленість у заподіянні шкоди здоров'ю, він лише свідомо припускає її заподіяння. Якщо було спричинене тяжке тілесне ушкодження, то необхідно встановити, що винний свідомо, тобто умисно припускав розвиток причинного зв'язку, що і обумовило настання цих наслідків. У цьому спостерігається зближення вольових моментів прямого й непрямого умислу.

Теорії кримінального права відомі й інші види умислу.

Залежно від моменту формування умисел диференціюють у літературі на три види: заздалегідь обдуманий, раптово виниклий та афектований.

Раптово виниклим (простим) прийнято називати такий умисел, за якого бажання вчинити кримінальне правопорушення виникло у винного раптово, спонтанно й відразу ж було реалізоване. Нерідко швидкоплинному формуванню умислу сприяє обстановка, яка провокує вчинення кримінального правопорушення (побачив кривдника – спричинив тяжке тілесне ушкодження).

Частіше такий умисел виникає у результаті неадекватної реакції хулігана на правильно зроблене зауваження, неадекватній реакції на незначну образу, заподіяну потерпілому тощо. Якщо такий умисел виникає внаслідок

сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними діями потерпілого, ця обставина визнається пом'якшуючою (ст. 123 КК України).

Заздалегідь обдуманий умисел характеризується попередньою психічною діяльністю особи до початку кримінального правопорушення. Формування мотиву, постановка мети свідчать про цей вид умислу, виникнення якого віддалене від вчинення злочину проміжком часу. Цей вид умислу зазвичай свідчить про стійку антисоціальну спрямованість винної особи.

Ця обставина дає підставу вважати заздалегідь обдуманий умисел більш небезпечним порівняно з раптово виниклим.

Дійсно в окремих випадках заздалегідь обдуманий умисел може свідчити про більшу небезпеку особи й вчиненого діяння, однак це не універсальний спосіб оцінки вчиненого. Хуліган, який неадекватно реагує на вірно зроблене зауваження, у разі спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, повинен нести підвищену відповідальність. І натомість особа, яка була несправедливо скривджена, яка з помсти вчинила аналогічний злочин, повинна каратись менш суворо (за інших рівних обставин). У цьому випадку заздалегідь обдуманий умисел свідчить про внутрішню боротьбу мотивів, яка передувала ухваленню рішення заподіяти тяжке тілесне ушкодження кривднику.

Умисел диференціюють і залежно від ступеня конкретизації винним кримінальних протиправних наслідків діяння. На підставі цієї обставини у теорії кримінального права виділяють конкретизований, невизначений (неконкретизований) і альтернативний умисел. Конкретизований умисел має місце тоді, коли суб'єкт точно визначив бажаний результат (хотів, наприклад, позбавити потерпілого будь-якого органу, знівечити обличчя тощо).

При невизначеному умислі заподіяння шкоди здоров'ю охоплюється свідомістю винного, але ця шкода не конкретизована, не була визначена. Кримінальні правопорушення, вчинені з невизначеним умислом, треба кваліфікувати залежно від тієї шкоди здоров'ю, яка реально настала.

Більшість умисних кримінальних правопорушень проти здоров'я вчиняються з неконкретизованим умислом.

У кримінально-правовій літературі висловлювались точки зору проти кваліфікації дій винного залежно від фактично заподіяної шкоди здоров'ю, оскільки така кваліфікація, начебто, веде до необґрунтованого пом'якшення відповідальності. Однак більша частина авторів останнім часом таку диференціацію умислу залежно від ступеня конкретизації винним злочинних наслідків визнають необхідною й погоджуються з наведеною вище кваліфікацією вчиненого діяння.

У слідчій та судовій практиці далеко не просто визначити, з яким видом умислу винний заподіяв тяжке тілесне ушкодження – з конкретизованим або невизначеним, а від цього часом залежить правильна оцінка його дій.

Конкретизований умисел може мати місце й в інших випадках заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. Наприклад, винний свідомо знає про те, що жінка перебуває у стані вагітності й заподіює їй удари в область живота, що обумовлює переривання вагітності, або ударом по голові лопатою ушкоджує кості черепа тощо.

Одним з критеріїв класифікації умислу є характер передбачення декількох можливих наслідків суспільно небезпечного діяння. Якщо винний передбачає реальну можливість спричинення діянням не одного, а двох і більше наслідків і при цьому йому байдуже, який з цих наслідків настане, такий умисел називається альтернативним.

Наприклад, винний може передбачати, що у результаті його дій може настати смерть потерпілого або буде заподіяне тяжке тілесне ушкодження. В результаті вчиненого реально було заподіяне тяжке тілесне ушкодження. У такому випадку винний повинен бути притягнутий до кримінальної відповідальності за замах на умисне вбивство. А якщо винний передбачає можливість заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого будь-якого ступеня тяжкості, то він повинен відповідати у випадку заподіяння легкого тілесного ушкодження за замах на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження.

При конкретизованому умислі питання кваліфікації вчиненого повинні вирішуватися аналогічно. Це дозволяє альтернативний умисел розглядати як різновид конкретизованого умислу.

Вивчення судової практики показує, що суди часто не враховують відмінності видів умислу й припускають помилки у кваліфікації кримінальних правопорушень.

Так, наприклад, дії особи невірно були кваліфіковані за ч. 2 ст. 121 КК України.

ОСОБА_11 24.02.2019 о 03 годині 00 хвилин знаходився в приміщенні нічного клубу «Метрополіс», що розташований за адресою: Одеська область, м. Чорноморськ, вул. Паркова, 15, де в нього в ході розмови з ОСОБА_12 , ІНФОРМАЦІЯ_2 раптово виник конфлікт на побутовому ґрунті. В ході конфлікту ОСОБА_11 , діючи з невизначеним і непрямим умислом з метою нанесення тілесних ушкоджень ОСОБА_12 , хоча не бажав, але свідомо припускав спричинення тяжкого тілесного ушкодження, на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин, наніс один удар кулаком правої руки в ліву частину обличчя потерпілого ОСОБА_12 , в результаті якого останній з прискоренням впав на підлогу, вдарившись головою о тверду поверхню, втративши свідомість та отримавши тяжке тілесне ушкодження за критерієм небезпеки для життя відповідно до п.2.1.1.а, п.2.1.2, п.2.1.3 б, в, г. Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень - закриту черепно-мозкову травму у вигляді перелому кісток склепіння та основи черепа, забій головного мозку та крововилив під його оболонки, від якої помер ІНФОРМАЦІЯ_3 о 04 годині 20 хвилин в реанімаційному відділенні КУ «Одеська обласна клінічна лікарня». Смерть ОСОБА_13 знаходиться у причинному зв'язку із цією травмою, а безпосередньою причиною смерті є набряк головного мозку. Стосовно настання смерті ОСОБА_11 діяв з необережності у формі кримінальної протиправної недбалості, оскільки не передбачав можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (настання смерті потерпілого), хоча повинен був і міг їх передбачити

[130].

У наведеному випадку дії винної особи повинні кваліфікуватись за ч. 1 ст. 119 КК України як вбивство через необережність, оскільки спричинення тяжкого тілесного ушкодження не охоплювалось умислом винного.

Наведемо інший приклад.

Реалізуючи свій злочинний умисел спрямований на тяжке тілесне ушкодження ОСОБА_12 , ОСОБА_3 , діючи умисно, з мотивів помсти, усвідомлюючи суспільну небезпечність свого діяння, спрямованого на тяжке тілесне ушкодження, суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, наніс ОСОБА_12 не менше 32 ударів руками та іншими тупими твердими предметами, які в ході розслідування не встановлені, внаслідок чого спричинив тілесні ушкодження у вигляді: синців (у кількості 7) в правій лобній області з переходом на зовнішній кут правого ока, в правій області, на верхньому повіці правого ока, на верхній та нижній повіці лівого ока, в лівій скроневій області, на шкірі верхньої губи справа, на шкірі нижньої губи справа та зліва, на слизовій оболонці верхньої губи зліва, в області кінчика носа, на підборідді зліва; крововиливів та забійних ран на слизовій оболонці верхньої губи, по середині лінії нижньої губи зліва; крововиливів у шкіру на правій боковій поверхні шиї в середині та нижній третині; синців (в кількості 15) на зовнішній поверхні правого плеча у верхній та середній третинах, на внутрішній поверхні правого плеча у нижній третині, в області ліктьового краю правого передпліччя, у верхній, середній та нижній третинах, на тильній поверхні правої кисті у основи 3 та 5 пальців, на тильній поверхні лівого передпліччя в середній та нижній третинах, на тильній поверхні лівої кисті у основи 2 та 3 пальців, на передній поверхні колінних суглобів, на передній поверхні гомілок у середній третині; садна (у кількості 10) на зовнішній поверхні правого та лівого ліктьових суглобів, на зовнішній поверхні правого передпліччя у середній третині, в області ліктьового краю правого передпліччя у верхній третині, на передній поверхні правого колінного суглобу, на передній поверхні лівої гомілки у середній третині, на тильній поверхні правої

стопи, на передній поверхні правого стегна у середній третині, які утворились від не однократної дії тупих предметів, якими могли бути руки, обуті ноги та інші, незадовго до настання смерті, що відноситься до категорії легких тілесних ушкоджень. Продовжуючи реалізацію свого умислу, спрямованого на спричинення тяжкого тілесного ушкодження ОСОБА_12, ОСОБА_3 взяв у руку кухонний ніж, що знаходився на столі у вказаній кімнаті, і утримуючи його рукою, замахнувся ножем у ліву частину грудної клітки, тобто в область життєво важливих органів, влучивши в передню внутрішню поверхню лівого плеча, спричинивши тілесне ушкодження у вигляді колото-різаного поранення передньої поверхні верхньої третини лівого плеча з пошкодженням м'язів та повного пересічення лівої плечової артерії та частковим пересіченням лівої плечової вени, яке супроводжувалось масивною зовнішньою кровотечею, що за ступенем тяжкості відноситься до тяжких тілесних ушкоджень та знаходиться у прямому причинно-наслідковому зв'язку з настанням смерті ОСОБА_12 [129].

У наведеному прикладі судової практики проглядається конкретизований умисел винного на позбавлення життя (удар ножем у ліву частину грудної клітини), що обумовлює вчинене розглядати як умисне убивство.

Ще одним прикладом, коли фактичні обставини справи свідчать про наявність умислу, спрямованого на заповідання смерті, є наступний.

04 травня 2022 року близько 19 години 00 хвилин ОСОБА_3, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись в приміщенні кухонної кімнати квартири АДРЕСА_2, через помсту за побиття знайомої ОСОБА_9, умисно вирішив заповідати ОСОБА_10, ІНФОРМАЦІЯ_4, який проживав у вказаній квартирі, тяжкі тілесні ушкодження. Тому, реалізуючи свій протиправний намір ОСОБА_3, в той же час, усвідомлюючи суспільну небезпечність своїх злочинних дій, спрямованих на заповідання тяжких тілесних ушкоджень іншій людині, підійшов до ОСОБА_10, взяв його двома руками, положив на підлогу та умисно наніс взутими ногами численні удари в

різні ділянки тіла потерпілого, в тому числі в ділянку життєво важливих органів людини по голові та в грудну клітку, в результаті чого спричинив ОСОБА_10 тілесні ушкодження, а саме: черепно-мозкову травму у вигляді крововиливу під тверду мозкову оболонку в скроневій ділянці зліва, крововилив під м'які мозкові оболонки тім'яних ділянках з обох сторін, зліва в потиличній поверхні ділянці з переходом на скроневу ділянку, крововиливів на внутрішній поверхні м'яких покривів голови в потиличних ділянках з обох сторін з переходом на скроневі ділянки, лобній та тім'яній ділянках справа; закриті переломи ребер зліва II-го - IX-го ребер по середньо- підключичній лінії із пошкодженням пристінкової плеври в проекції III-VI-го ребер, II-IV-го ребер по лопатковій лінії, VIII-IX-го ребер по задньо-підпаховій лінії, та ребер справа II-IV-го ребер по середньо-ключичній лінії, V-VI-го ребер по передньо-підпаховій лінії, VII-VIII-го ребер по середньо-підпаховій лінії з пошкодженням пристінкової плеври, I-VI-го ребер по біляхребтовій лінії, III-V-го та VIII-IX-го ребер по попередньо-підпаховій лінії, а також з пошкодженням обох легень та крововиливами в обидві плевральні порожнини; закритий перелом кісток носа; рани в тім'яній ділянці голови справа, в ділянці лівої вушної раковини у верхній частині в місці прикріплення, на слизових верхньої та нижньої губи справа; синці в лобній ділянці справа, в скроневій ділянці зліва, на обох вушних раковинах по усій їхній площині, в ділянках обох очниць, на спині носа, на обох щоках, на підборідді по середині та з обох боків, на боковій поверхні у нижній частині шиї справа, на передній поверхні грудної клітки з обох сторін на спинковій поверхні правої китиці біля основи 3-5-го пальців на передній поверхні правого плеча у верхній третині; садна на підборідді по середині та з обох боків, на зовнішній поверхні лівого ліктьового суглобу, в ділянці гребеня клубової кістки зліва. Дані тілесні ушкодження були спричинені незадовго до настання смерті (за 1- 3 години до моменту настання смерті) внаслідок дії твердого тупого предмета. По ступеню тяжкості вказані тілесні ушкодження відносяться (в сукупності як поєднана травма) до категорії тяжких тілесних

ушкоджень, як такі, що є небезпечними для життя в момент їх заподіяння, а в даному випадку і призвели до смерті ОСОБА_10, тобто знаходяться у прямому причинному зв'язку з настанням смерті [126].

З очевидністю можна стверджувати, що помилка у кваліфікації вчиненого обумовлена тим, що суд, вирішуючи питання про зміст умислу винного, не врахував, зокрема, спосіб (взуті ноги), кількість та локалізацію ударів тощо.

Якщо смерть потерпілого настає в результаті заподіяння тяжкого тілесного ушкодження з необережності, то вчинене треба кваліфікувати лише як вбивство через необережність за відповідною частиною ст. 119 КК України.

У кримінально-правовій літературі помилки у відмежуванні умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства обумовлюють неправильним уявленням про момент настання смерті.

Більшість помилок пов'язані з тим, що вчинене кваліфікується як умисне вбивство тільки тому, що смерть потерпілого від заподіяного тяжкого тілесного ушкодження настає негайно, і, навпаки, як тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, коли смерть настає через певний час.

Як вже акцентувалась увага, у цих випадках правильна кваліфікація вчиненого залежить від характеру тілесних ушкоджень та їх локалізації, коли винний усвідомлює несумісність заподіюваних ним тілесних ушкоджень із життям потерпілого.

Про те, що тілесні ушкодження небезпечні для життя людини й що це відомо кожній осудній особі, яка досягла віку кримінальної відповідальності, свідчать, наприклад, тяжкі травми голови, глибокі проникаючі поранення у черевну порожнину тощо.

Характер таких ушкоджень цілком зрозумілий, оскільки їх спрямованість, інтенсивність та використані знаряддя виключають будь-який інший, крім смертельного, результат.

Певні труднощі можуть відбуватись при відмежуванні умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від вбивства через необережність (ст. 119 КК України). У цих випадках смерть настає внаслідок кримінальної протиправної самовпевненості або кримінальної протиправної недбалості.

Помилки у кваліфікації може бути обумовлені тим, що надається невірна правова оцінка попереднім умисним діям особи.

Так, за вироком Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 04 лютого 2021 року дії ОСОБА_1 перекваліфіковано з ч. 1 ст. 115 КК України на ч. 2 ст. 121 КК України та засуджено до покарання у виді позбавлення волі на строк 9 років [216].

Згідно з вироком ОСОБА_1 визнано винуватим у тому, що він ІНФОРМАЦІЯ_2 приблизно о 18:40, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходячись на території автобусної зупинки по вул. Добролюбова, 23/1 у м. Нікополі Дніпропетровської області, в ході словесної сварки на ґрунті раптово виниклих неприязних стосунків, яка в подальшому переросла в обопільну бійку, діючи умисно, маючи на меті спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, без мети вбивства, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно-небезпечні наслідки у вигляді тілесних ушкоджень та бажаючи їх настання, наніс потерпілому ОСОБА_2 кулаками обох рук удар в обличчя, від якого останній, який також перебував у стані алкогольного сп'яніння, захитався і впав головою на бетонне покриття підлоги автобусної зупинки. Після цього ОСОБА_1, підійшовши до потерпілого, який лежав на бетонному покритті зупинки і не підводився, наніс йому один удар правою ногою в ділянку тулуба. Своїми протиправними діями обвинувачений ОСОБА_1 заподіяв потерпілому ОСОБА_2 тяжкі тілесні ушкодження, від яких останній помер на місці події [216].

Щодо відмежування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 119 КК України та ч. 2 ст. 121 КК України Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду зазначив наступне.

Сталою судовою практикою у постановках Верховного Суду від 14 березня 2018 року у справі № 720/603/17 (провадження № 51-6829км18), від 20 березня 2018 року у справі № 688/2816/16-к (провадження № 51-649км18) та від 25 жовтня 2018 року у справі № 741/1182/16 (провадження № 51-2941км18) визначено, що розмежування складів злочинів, передбачених ч. 2 ст. 121 КК України та ч. 1 ст. 119 КК України, здебільшого здійснюється за їх суб'єктивною стороною, виходячи з фактичних підстав кваліфікації конкретного суспільно небезпечного діяння, зокрема способу, знаряддя злочину, кількості, характеру і локалізації тілесних ушкоджень [216].

При цьому необхідно ретельно проаналізувати не лише об'єктивні, а й суб'єктивні ознаки складу злочину, оскільки саме суб'єктивна сторона складу злочину становить основний критерій розмежування вбивства через необережність (ст. 119 КК України) та умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України) [216].

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 2 ст. 121 КК України, характеризується суспільно небезпечними, протиправними діяннями та суспільно небезпечними наслідками, що настали для здоров'я потерпілого у вигляді спричинення тяжких тілесних ушкоджень, а також смерті. При цьому тяжкі тілесні ушкодження і смерть потерпілого перебувають у причинному зв'язку між собою та із вчиненим суспільно небезпечним діянням. Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується двома формами вини – умислом (прямим або непрямым) щодо суспільно небезпечного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження і необережністю (кримінальною протиправною самовпевненістю чи кримінальною протиправною недбалістю) щодо настання смерті потерпілого (похідні наслідки) [216].

Разом з тим специфіка вбивства з необережності полягає в його суб'єктивній стороні: воно має місце лише при необережній формі вини, яка може виступати у вигляді злочинної самовпевненості або злочинної недбалості. Необережність є формою вини, для якої характерне поєднання

усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії чи бездіяльності) та недбалого або самовпевненого ставлення до настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння [216].

Встановлюючи суб'єктивні ознаки складу злочину умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, необхідно виходити з того, що ознаками суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, є наявність умислу на заподіяння саме тяжкого тілесного ушкодження в прямій, і непрямій формі [216].

Таким чином, для кваліфікації діяння за ч. 2 ст. 121 КК України необхідно встановити умисну форму вини на заподіяння саме тяжких тілесних ушкоджень, а до наслідків у виді смерті потерпілого – необережну форму вини.

Вивчення судової практики свідчить про те, що вина щодо смерті потерпілого у абсолютній більшості кримінальних проваджень за ч. 2 ст. 121 КК України характеризується кримінальною протиправною недбалістю, що обумовлено й змістом умислу, спрямованого на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження.

Випадки, коли особа, діючи з раптово виниклим невизначеним умислом, передбачаючи можливість настання смерті, без достатніх на те підстав самовпевнено розраховувала запобігти настанню смерті потерпілого, зустрічаються вкрай рідко.

Необережність є кримінальною протиправною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК України) [178].

Недбалість відрізняє те, що особа не передбачає суспільно небезпечних наслідків своїх дій (у розглянутому злочині – смерті потерпілого). Необережна вина у виді недбалості характеризується двома ознаками: негативною і позитивною. Перша ознака являє собою непередбачення особою можливості настання смерті потерпілого. Це єдиний вид вини, що виключає передбачення

наслідків ні у формі неминучості, ні у формі можливості їх настання.

Друга ознака (позитивна) полягає у тому, що особа повинна була і могла передбачати настання смерті (у нашому випадку). Обов'язок передбачити означає, що особа, заподіюючи тяжке тілесне ушкодження, зобов'язана була передбачати можливість настання смерті. Цей обов'язок впливає як із закону, так і з загальноприйнятих заходів безпеки.

Суб'єктивний критерій у цьому злочині означає здатність особи у конкретній ситуації, з урахуванням її індивідуальних якостей, передбачати можливість настання смерті у результаті заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. Під індивідуальними якостями винного розуміються його інтелектуальні можливості, фізичний і психічний стан, життєвий досвід, ступінь сприйнятливості тощо.

Про кримінальну протиправну самовпевненість як вид необережної форми вини можна говорити, якщо особа, заподіюючи умисне тяжке тілесне ушкодження, передбачала можливість настання смерті потерпілого, але без достатніх на те підстав самовпевнено розраховувала на запобігання смерті. У цьому випадку особа передбачає можливість настання смерті, що відрізняє самовпевненість від недбалості.

При самовпевненості передбачення настання смерті відрізняється тим, що особа не усвідомлює дійсного розвитку причинного зв'язку між заподіянням тяжкого тілесного ушкодження та смертю потерпілого, хоча за належної напруги психіки могла усвідомити це. Винний, не використовуючи повністю свої інтелектуальні можливості, переоцінює значення тих обставин, які, на його думку, повинні були без достатніх на те підстав запобігти настанню смерті. Наявність цієї ознаки обумовлює специфіку вольового моменту кримінальної протиправної самовпевненості. Винний у цьому випадку ставиться негативно до смерті потерпілого, його цілком задовольняє сам факт заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що відрізняє цей злочин від умисного вбивства. При вбивстві в особи є позитивне, схвальне ставлення до смерті.

Винний розраховує без достатніх на те підстав на запобігання смерті потерпілого, а не просто сподівається уникнути смерті. Але цей розрахунок виявляється легковажним, обрані винним обставини не здатні протистояти розвитку причинного зв'язку між заподіянням тяжкого тілесного ушкодження і смертю потерпілого, виявляються в дійсності не здатними до такого протистояння. Обставини, на які покладається суб'єкт при кримінальній протиправній самовпевненості, можуть бути найрізноманітнішими (навички, знання, досвід, майстерність, денний час, близькість медичної установи тощо).

Встановлюючи необережне ставлення винного до смерті потерпілого у виді кримінальної протиправної самовпевненості, правоохоронні органи та суд повинні встановлювати, на які обставини розраховувала особу, щоб запобігти настанню смерті потерпілого. Це надає можливості правильно кваліфікувати вчинене за ч. 2 ст. 121 КК України або за ст. 115 КК України.

Таким чином, правильне визначення суб'єктивних ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, у діяльності правоохоронних органів становить одну з найбільш складних проблем.

В умисному заподіянні тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, вина визначається у виді якісного поєднання у межах єдиного психологічного процесу умисного ставлення особи до заподіяння тяжкого тілесного ушкодження та необережного – до похідного від нього наслідку у виді смерті потерпілого. Цей злочин обумовлює наявність безпосереднього причинного зв'язку між виконанням винним діяння і настанням додаткових, похідних наслідків.

При цьому причиною настання похідного наслідку є не сама дія, а наслідок у виді тяжкого тілесного ушкодження, що настав від цієї дії.

Вина в умисному заподіянні тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, може виявитися у всіх поєднаннях прямого й непрямого умислу з кримінальними протиправними самовпевненістю і недбалістю.

Більшість умисних кримінальних правопорушень проти здоров'я особи вчиняються з неконкретизованим умислом. При цьому суб'єкти відповідних кримінальних правопорушень усвідомлюють неминучість заподіяння шкоди здоров'ю людини без усвідомлення тяжкості такої шкоди.

КК України, крім загальної норми, яка передбачає відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, містить і спеціальні норми, кримінальна відповідальність за якими настає у разі спричинення таких тілесних ушкоджень спеціальному потерпілому – особі, додаткові ознаки якої визначені диспозицією відповідної статті. До них належать наступні: ч. 3 ст. 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу», ч. 3 ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста», ч. 3 ст. 346 «Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча», ч. 3 ст. 350 «Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок», ч. 3 ст. 377 «Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного», ч. 3 ст. 398 «Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи», ч. 2 ст. 405 «Погроза або насильство щодо начальника» КК України [178].

Аналіз цих кримінально-правових норм свідчить про відсутність у складах передбачених ними кримінальних правопорушень такої ознаки як спричинення смерті потерпілого. Іншими словами, законодавець не визнає спричинення смерті обтяжуючою ці діяння обставиною.

У зв'язку з цим виникає питання кваліфікації діянь, які полягають в умисному спричиненні тяжкого тілесного ушкодження спеціальному потерпілому у зв'язку з виконанням цим потерпілим службових обов'язків (наприклад, працівникові правоохоронного органу), що спричинило смерть потерпілого.

Відповідь на це питання опосередковано надається у абзаці 3 пункту 11 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 р. № 10, згідно якого якщо під час розбою чи вимагання було умисно заподіяно тяжке тілесне

ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, або останнього було умисно вбито, дії винної особи належить кваліфікувати за сукупністю злочинів – за частиною четвертою статті 187 чи статтею 189 КК України і частиною другою статті 121 або пунктом 6 частини другої статті 115 КК України [226].

Виходячи з наведеного тлумачення положень кримінального законодавства, пов'язаного зі спричиненням умисного тяжкого тілесного ушкодження, випадки заподіяння такого ушкодження спеціальному потерпілому у зв'язку з виконанням цим потерпілим службових обов'язків, що спричинило смерть останнього, слід кваліфікувати за сукупністю відповідної статті, яка передбачає відповідальність за таке діяння (ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 345-1, ч. 2 ст. 346, ч. ч. 1, 3 ст. 350, ч. 3 ст. 377, ч. 3 ст. 398, ч. 2 ст. 405 КК України) та частиною 2 ст. 121 КК України.

Проте, як вже зазначалось, максимальна межа санкції ч. 2 ст. 121 КК України становить десять років позбавлення волі. У той же час максимальні межі ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 345-1, ч. 3 ст. 346, ч. 3 ст. 350, ч. 3 ст. 377, ч. 3 ст. 398 КК України становлять 12 років позбавлення волі.

При призначенні покарання у порядку ст. 70 КК України за сукупністю кримінальних правопорушень суд може визначити остаточне покарання шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, а тому у разі призначення покарання за один зі злочинів, передбачених ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 345-1, ч. 3 ст. 346, ч. 3 ст. 350, ч. 3 ст. 377, ч. 3 ст. 398 КК України, за сукупністю зі злочином, передбаченим ч. 2 ст. 121 КК України, шляхом поглинення покарань факт спричинення смерті потерпілому не вплине ні на суворість покарання, ні на суворість кримінальної відповідальності загалом.

На наш погляд, необережне спричинення смерті як наслідок умисного тяжкого тілесного ушкодження становить підвищений ступінь суспільної небезпечності останнього, а тому потребує врахування у ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 345-1, ч. 2 ст. 346, ч. ч. 1, 3 ст. 350, ч. 3 ст. 377, ч. 3 ст. 398, ч. 2 ст. 405 КК України як особливо обтяжуючої обставини.

Висновки до розділу 2.

Основним безпосереднім об'єктом умисного тяжкого тілесного ушкодження без обтяжуючих обставин виступає здоров'я особи. Додатковими безпосередніми об'єктами, залежно від виду тяжкого тілесного ушкодження або наявності обтяжуючих обставин, можуть виступати нормальний розвиток плоду (при перериванні вагітності), нормальний психічний розвиток особи (при спричиненні психічної хвороби), естетичний вигляд обличчя (при непоправному знівеченні), громадська безпека, моральність (при вчиненні способом особливого мучення), рівність осіб (при вчиненні з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості), життя (при спричиненні смерті потерпілого).

Додатковими безпосередніми об'єктами, залежно від виду тяжкого тілесного ушкодження або наявності обтяжуючих обставин, можуть виступати нормальний розвиток плоду (при перериванні вагітності), нормальний психічний розвиток особи (при спричиненні психічної хвороби), естетичний вигляд обличчя (при непоправному знівеченні), громадська безпека, моральність (при вчиненні способом особливого мучення), рівність осіб (при вчиненні з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості).

Об'єктивна сторона умисного тяжкого тілесного ушкодження без обтяжуючих обставин відбувається як насильство у формі дії або бездіяльності. Із зовнішньої сторони фізичне насильство являє собою енергетичний вплив на органи й тканини (їхні фізіологічні функції) організму іншої людини. Енергетичний вплив можливий шляхом використання винним матеріальних факторів зовнішнього середовища, зокрема, механічних, фізичних, хімічних та біологічних. Суспільно небезпечним наслідком кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України, є тяжке тілесне ушкодження, спричинення якого повинно перебувати у причинно-наслідковому зв'язку з діянням.

Вбачається доцільним закріплення у ч. 1 ст. 121 КК України такого виду тяжкого тілесного ушкодження як втрата людиною репродуктивної функції

замість каліцтва статевого органу.

Крім того, на наш погляд, зайвим є розмежування непоправного знівечення обличчя та інших частин тіла людини при визначенні видів тяжкого тілесного ушкодження, оскільки обличчя є частиною тіла людини.

Суб'єктивна сторона умисного тяжкого тілесного ушкодження характеризується прямим або непрямим умислом. При цьому він може бути визначеним (конкретизованим) або невизначеним (неконкретизованим), заздалегідь обдуманим та раптово виниклим.

Закон не визначає додаткових (спеціальних) ознак суб'єкта злочину, передбаченого ст. 121 КК України, тому суб'єкт умисного тяжкого тілесного ушкодження – загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла на момент вчинення суспільно небезпечного діяння 14-ти річного віку.

Порівняння обтяжуючих обставин, передбачених статтями, які передбачають відповідальність за умисні посягання на життя чи здоров'я особи, дозволяє стверджувати, що ознаки особливого мучення, особливої жорстокості, мордування і катування є оціночними, перетинаються й, відповідно, частково дублюють одне одного. Зміст цих понять розкривається за допомогою опису, а не визначення. Доцільною вбачається уніфікація термінології у цій сфері і використання у кримінальному законодавстві єдиного терміну, який характеризує особливі фізичні, психологічні чи моральні страждання – особлива жорстокість.

Наведене додатково підтверджує необхідність розробки та впровадження у кримінальне законодавство України уніфікованої системи обтяжуючих обставин для умисних кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.

Умисне тяжке тілесне ушкодження може вчинятись з усіма формами співучасті і видами співучасників, але кваліфікується за ознакою вчинення групою осіб лише за умови, що всі винні особи одночасно є співвиконавцями цього кримінального правопорушення.

При кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого організованою групою осіб або злочинною організацією, посилатись на відповідні частини ст. 28 КК України не потрібно.

Вбачається доцільним виділення у ст. 121 КК України не тільки обтяжуючих, а й особливо обтяжуючих обставин, зокрема, таких як вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження зі складною формою співучасті.

Під метою залякування потерпілого або інших осіб розуміється умисне створення у них почуття страху, тривоги чи небезпеки перед винним, його співниками або третіми особами. Залякування спрямоване на досягнення певної поведінки: примус до дій (або бездіяльності), відмови від прав, свідчень чи інших кроків. Залякування не є кінцевою метою, а є засобом для досягнення ширшої мети, наприклад, перешкоджання виконанню громадянського обов'язку чи примусу до мовчання.

Вбачається доцільним більш чітке формулювання мети як обтяжуючої ознаки, передбаченої ч. 2 ст. 121 КК України. Пропонуємо визначити її як залякування потерпілого або інших осіб, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення погроз.

Мотив расової, національної або релігійної нетерпимості – це обумовлені певними потребами, внутрішні спонукання, що виражають прагнення винного показати неповноцінність потерпілого через його національну, расову приналежність, сповідання певної релігії й, внаслідок цього, своє ненависне до нього ставлення.

Пропонуємо доповнити перелік обтяжуючих умисне тяжке тілесне ушкодження ознак мотивом соціальної ненависті – самостійним мотивом кримінального правопорушення, що існує поряд з мотивами національної, расової, релігійної нетерпимості.

При вчиненні умисного тяжкого тілесного ушкодження на замовлення має місце наявність спеціального суб'єктного складу – замовника (наймача) і виконавця (найманця).

Мотиви замовника не мають значення для кваліфікації вчиненого за ч. 2 ст. 121 КК України, зокрема, якщо виконавець замовлення вчиняє злочин з корисливих мотивів. З іншого боку, не впливають на кваліфікацію злочину й інші, крім корисливих, мотиви виконавця злочину, наприклад, гостре почуття ворожості до людини, якому на замовлення повинен заподіяти тяжке тілесне ушкодження.

Існують непоодинокі випадки вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження з корисливих мотивів. Проте така ознака не передбачена у ч. 2 ст. 121 КК України. Про корисливий мотив свідчить вчинення злочину з метою одержання матеріальної вигоди для винної або іншої осіб (грошей, майна або прав на майно тощо) або уникнення матеріальних витрат (повернення майна, боргу, оплати послуг, виконання майнових зобов'язань, сплати аліментів тощо). Вбачається доцільним включення цього мотиву до переліку обтяжуючих досліджуване кримінальне правопорушення ознак.

До об'єктивних ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, належать наступні: 1) чи мало місце заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (первинний наслідок); 2) чи обумовило воно настання смерті (вторинний наслідок); 3) чи є причинний зв'язок між діями особи й настанням тяжкого тілесного ушкодження; 4) чи є причинний зв'язок між умисним тяжким тілесним ушкодженням й настанням смерті потерпілого.

РОЗДІЛ 3

СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ ТЯЖКЕ ТІЛЕСНЕ УШКОДЖЕННЯ ЗА ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИН

3.1. Відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин від суміжних складів кримінальних правопорушень

Питання відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин від суміжних складів кримінальних правопорушень постає, перш за все, у тих випадках, коли умисне тяжке тілесне ушкодження передбачене як ознака складу кримінального правопорушення у спеціальних нормах КК України.

Кримінальна відповідальність за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження передбачена не лише ст. 121 КК України. Умисне тяжке тілесне ушкодження може бути обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, якщо прямо зазначене у диспозиції кримінально-правової норми, або ж є складовою окремих понять, що використані законодавцем у такій диспозиції. Зокрема, умисне тяжке тілесне ушкодження є складовою ознакою такого поняття як насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи, а тому виступає однією з альтернативних обов'язкових ознак тих складів кримінальних правопорушень, де це поняття використовується.

При цьому передбачені санкціями кримінально-правових норм, які містять ці склади, покарання свідчать про різний ступінь тяжкості таких кримінальних правопорушень.

Загальна норма, що встановлює кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України), передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років (ч. 1), а за наявності обтяжуючих обставин – від семи до десяти років позбавлення волі (ч. 2). У спеціальних нормах, однією з обов'язкових ознак яких є спричинення

умисного тяжкого тілесного ушкодження, санкції, зазвичай, містять більш значні розриви між мінімальним та максимальним розмірами позбавлення волі.

Наприклад, ч. 3 ст. 345 КК України за умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу або його близьким родичам тяжкого тілесного ушкодження у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків передбачає позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років. Разом з тим наведене діяння не враховує можливі обтяжуючі обставини, зокрема, спричинення смерті потерпілого, що суттєво впливає на ступінь його суспільної небезпечності. Диференціація ж покарання у межах санкції при цьому залежить виключно від результатів судового розгляду кримінального провадження, а не від формально визначених кримінальним законом ознак вчиненого діяння.

Загалом чинне кримінальне законодавство України не має чітко узгодженої системи санкцій, встановлених за вчинення посягань на різні родові та безпосередні об'єкти, за умисні та необережні кримінальні правопорушення, у загальних та спеціальних нормах [17, с. 366], що викликає потребу проведення подальших наукових досліджень у цьому напрямку.

У теорії кримінального права загальними та спеціальними кримінально-правовими нормами є норми, що регулюють порівняно однорідні явища, охороняють порівняно однорідні суспільні відносини, передбачають однорідні (схожі, подібні) категорії злочинів. Так, загальна норма регулює або охороняє рід відносин, передбачає «родовий» злочин, а спеціальна – видову групу цього роду, передбачає «видовий злочин» цієї категорії (роду). Таким чином, взаємозв'язок між загальною та спеціальною кримінально-правовими нормами характеризується співвідношенням понять «рід – вид» [261, с. 225].

Аналіз кримінально-правових норм, обов'язковою ознакою яких є спричинення або погроза спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження, дозволяє виділити загальну норму – ст. 121 КК України, а до спеціальних віднести не лише ст. ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження,

заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення» розділу II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», а й цілий ряд норм з інших розділів Особливої частини КК України [178].

До них, зокрема, належать норми, що передбачають, як обов'язкову ознаку, спричинення умисних тяжких тілесних ушкоджень або погрозу їх спричинення: ч. 4 ст. 187 «Розбій», ч. ч. 2, 4 ст. 189 «Вимагання», ч. 2 ст. 206 «Протидія законній господарській діяльності», ч. 2 ст. 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації», ч. 1 ст. 280 «Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків», ч. 2 ст. 314 «Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ч. 3 ст. 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу», ч. 3 ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста», ч. 3 ст. 346 «Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча», ч. ч. 1, 3 ст. 350 «Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок», ч. 2 ст. 355 «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань», ч. 3 ст. 377 «Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного», ч. 3 ст. 398 «Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи», ст. 442 «Геноцид», ч. 1 ст. 442-1 «Злочини проти людяності» [178].

Крім того, спричинення або погроза спричинення тяжких тілесних ушкоджень є складовою такого поняття як насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи, яке використовується як обов'язкова ознака деяких кримінальних правопорушень, зокрема: ч. 3 ст. 149 «Торгівля людьми», ст. 187 «Розбій», ч. 3 ст. 206 «Протидія законній господарській діяльності», ч. 3 ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння

ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем», ч. 3 ст. 278 «Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна», ч. 3 ст. 280 «Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків», ч. 3 ст. 289 «Незаконне заволодіння транспортним засобом», ч. 3 ст. 308 «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», ч. 3 ст. 312 «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», ч. 3 ст. 313 «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням», ч. 3 ст. 355 «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань», ч. 4 ст. 410 «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» КК України [178].

Чинна редакція ст. 12 КК України визначення ступеня тяжкості кримінального правопорушення пов'язує з видом та розміром максимального основного покарання, визначеного санкцією відповідної кримінально-правової норми.

Аналіз санкцій загальної та спеціальних кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження свідчить, що законодавець ці кримінальні правопорушення відносить до злочинів різного ступеня тяжкості.

Так, до кримінальних проступків віднесені суспільно небезпечні діяння, пов'язані з погрозою спричинення тяжких тілесних ушкоджень, відповідальність за які передбачена ч. 1 ст. 280 та ч. 1 ст. 350 КК України.

До нетяжких злочинів законодавець відніс привілейовані склади умисного тяжкого тілесного ушкодження, передбачені ст. ст. 123, 124 КК України, а також кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 355 і пов'язане з погрозою заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

До тяжких злочинів віднесені кримінальні правопорушення, передбачені ч. ч. 1, 2 ст. 121, ч. ч. 1, 2 ст. 187 (зокрема, пов'язані з погрозою спричинення тяжких тілесних ушкоджень), ч. 2 ст. 189, ч. 3 ст. 206, ч. 2 ст. 206-2, ч. 2 ст. 314, ч. 3 ст. 355, ч. 2 ст. 442, а до особливо тяжких – ч. ч. 3, 4 ст. 187 (зокрема, пов'язані з погрозою спричинення тяжких тілесних ушкоджень), ч. 3 ст. 149, ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 345-1, ч. 3 ст. 346, ч. 3 ст. 350, ч. 3 ст. 377, ч. 3 ст. 398, ч. 4 ст. 410, ч. 1 ст. 442, ч. 1 ст. 442-1 КК України.

Розподіл наведених кримінальних правопорушень на види свідчить, що сам по собі факт спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження чи здійснення погрози його спричинення не є єдиною підставою для впливу на визнання діяння більш суспільно небезпечним і, відповідно, впливу на ступінь його тяжкості.

Зокрема, погроза заподіяння тяжких тілесних ушкоджень може виступати ознакою всіх видів кримінальних правопорушень – від кримінального проступку (ч. 1 ст. 280 та ч. 1 ст. 350 КК України) до особливо тяжкого злочину (ч. ч. 3, 4 ст. 187 КК України).

Так, наприклад, В. був засуджений за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 350 КК України за те, що перебуваючи у неприязних відносинах з сільським головою с. Лісниче К., через те, що К., як сільський голова 03 червня 2009 р. перевіряв факт присутності В. на робочому місці сторожа в Лісничанській ЗОШ I-III ступенів і, встановивши його відсутність, зробив зауваження щодо порушення останнім трудової

дисципліни, при зустрічах упродовж червня 2009 – серпня 2010 р. висловлював сільському голові погрози розправою переслідуючи мету змінити характер діяльності К. щодо себе. У подальшому В. вирішив реалізувати свої наміри щодо зміни характеру діяльності К. щодо себе і цілеспрямованими погрозами вбивством та нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, з метою створення уяви реальної загрози їх реалізації, озброївся знаряддям сільськогосподарського призначення – косою та прибув 16 серпня 2010 р. близько 08-30 год. до приміщення Лісничанської сільської ради Бершадського району [120].

Прикладом вчиненого кримінального правопорушення, у якому погроза заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження виступає ознакою складу особливо тяжкого злочину, є наступний.

К. був засуджений за ч. 3 ст. 187 «Розбій» КК України, вчиненого за наступних обставин. 14.11.2018 р. близько 19 год. 30 хв. К. у стані алкогольного сп'яніння, достовірно знаючи, що М. проживає одна і є особою похилого віку, вирішив вчинити напад на неї з метою заволодіння її майном, поєднаний із погрозою застосування до неї насильства, яке є небезпечним для життя чи здоров'я особи. К. через паркан проник на територію подвір'я М., де за допомогою сапи, яку знайшов на території подвір'я, розбив шибку у вікні та через утворений отвір незаконно проник у середину житлового будинку. М., яка, злякавшись шуму, увімкнула світло. Не реагуючи на вимоги потерпілої залишити помешкання, К. наблизився до неї та, утримуючи у руках сапу, із застосуванням психічного примусу, шляхом залякування останньої застосуванням насильства, небезпечного для життя та здоров'я останньої, почав вимагати гроші. М., сприймаючи злочинні дії нападника К. як реальну загрозу для свого життя та здоров'я, перебуваючи під психологічним тиском, почала кричати та кликати на допомогу та намагалася дати відсіч нападнику. К, продовжуючи реалізацію свого злочинного умислу, підтверджуючи реальність своїх погроз, замахнувся та тримаючи сапу над головою М., наказав надати йому наявні грошові кошти, однак заволодіти ними не зміг, оскільки у

цей час до будинку зайшов В., який вибив з рук К. сапу та припинив його протиправні дії [124].

У обох наведених прикладах погроза спричинення умисних тяжких тілесних ушкоджень як одна з обов'язкових ознак складів цих кримінальних правопорушень сприймалась потерпілими реально і реалізовувалась за допомогою сільськогосподарських знарядь.

Отже, для визначення ступеня суспільної небезпечності і, відповідно, ступеня тяжкості погрози заподіянням тяжких тілесних ушкоджень щодо службової особи, застосована з метою припинення діяльності службової особи або зміни її характеру в інтересах того, хто погрожує (ч. 1 ст. 350 КК України) та розбою, поєданого з погрозою спричинення умисних тяжких тілесних ушкоджень та з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (ч. 3 ст. 187 КК України) першочергове значення має не зазначена погроза, а інші об'єктивні та суб'єктивні ознаки цих кримінальних правопорушень (звісно, що у нерозривному зв'язку з вказаною погрозою).

У теорії та практиці правоохоронної і судової діяльності висловлювались різні точки зору щодо критеріїв визначення ступеня тяжкості кримінальних правопорушень. Так, результати опитування свідчать, що більшість суддів (83 %) і працівників прокуратури (87,5 %) вважають, що ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення повинен визначатись санкціями статті (частин статей) Особливої частини КК України. Висловлювались і погляди, що ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення повинен визначатись видом і розміром фактично призначеного судом покарання (11 % суддів, 4,2 % працівників прокуратури), а також одночасно санкціями статті (частині статті) Особливої частини КК України та видом і розміром фактично призначеного судом покарання (8,3 % працівників прокуратури). Шість відсотків опитаних суддів взагалі не дали відповіді на зазначене питання [263].

Виходячи з положень ст. 12 «Класифікація кримінальних правопорушень» КК України законодавчим критерієм визначення ступеня

тяжкості кримінальних правопорушень є виключно санкція кримінально-правової норми Особливої частини КК України. Разом з тим, при встановленні видів та розмірів покарань у цих санкціях законодавець повинен спиратись на теоретичні здобутки у сфері кримінального права щодо визначення ступеня суспільної небезпечності діяння і його впливу на ступінь тяжкості відповідного кримінального правопорушення.

Пізнання суспільної небезпечності кримінального правопорушення невід'ємно пов'язане з оцінкою кількісно-якісних соціальних характеристик діянь уповноваженими суб'єктами законотворчої та правозастосовної діяльності як антицінності щодо фізичної чи юридичної особи, суспільства або держави. Помилкові оціночні судження законодавця здатні призводити до надмірної або недостатньої криміналізації та (або) пеналізації, зниження цінності самого кримінального закону [202, с. 134].

Погоджуємось, що для об'єктивного встановлення ступеня тяжкості кримінального правопорушення у КК України законодавцю необхідно ретельно вивчати слідчо-судову практику застосування загальних і спеціальних кримінально-правових норм та проводити порівняльний аналіз призначених по них видів та розмірів покарань, оскільки судовий вирок у кримінальному провадженні є, за своєю суттю, оцінкою ступеня тяжкості конкретного кримінального правопорушення. Узагальнення таких оцінок надає можливість об'єктивного законодавчого встановлення видів та розмірів покарань за кримінальні протиправні діяння у санкціях відповідних норм, що, своєю чергою, дозволяє диференціювати кримінальну відповідальність у загальних та спеціальних нормах КК України.

Загальна норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України), у частині другій містить обтяжуючі обставини – вчинення способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого [178].

Проте, спеціальні норми КК України, що встановлюють відповідальність за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження, наведені обставини не враховують і, відповідно, не визначають їх вплив на ступінь тяжкості цих кримінальних правопорушень.

В умовах воєнного стану, який введений в Україні, представниками країни-окупанта вчиняються непоодинокі випадки порушень законів та звичаїв війни – воєнних злочинів, передбачених ст. 438 КК України. Диспозиція частини першої цієї статті містить кілька можливих форм об'єктивної сторони цього злочину. При цьому ці форми мають достатньо багато спільних ознак з кваліфікуючими ознаками умисного тяжкого тілесного ушкодження.

Так, жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням за певних умов може співпадати з ознаками умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого способом, що має характер особливого мучення. Мета залякування потерпілого або інших осіб, мотиви расової, національної або релігійної нетерпимості як ознаки умисного тяжкого тілесного ушкодження у діях представників країни-окупанта можуть свідчити про інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У зв'язку з наведеним виникає питання щодо розмежування складів злочинів, передбачених ч. 2 ст. 121 та ч. 1 ст. 438 КК України.

При порушенні законів та звичаїв війни (воєнних злочинах) здоров'я потерпілої особи може бути додатковим безпосереднім об'єктом, а тяжкі тілесні ушкодження – суспільно небезпечним наслідком зазначеного діяння.

Так, наприклад, військовослужбовець ЗС рф ОСОБА_10, будучи комбатантом та маючи обов'язки щодо належного поводження з цивільними особами, в порушення вимог ст. ст. 27, 29, 31, 32, 147 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. та ст. ст. 51, 75 Додаткового протоколу до вказаної Конвенції від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від

08 червня 1977 р., розуміючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, усвідомлюючи, що ОСОБА_12 та ОСОБА_13 є цивільними особами, які перебувають під захистом, з використанням автоматичної зброї невстановленої марки та моделі, яку ОСОБА_10 мав при собі, на території чагарників поблизу господарства за адресою: АДРЕСА_4, умисно здійснив 6 пострілів у напрямку ОСОБА_13 та ОСОБА_12, чим спричинив ОСОБА_13 тілесні ушкодження у вигляді вогнестрільних кульових сліпих поранень передньої поверхні грудей зліва з ушкодженням органів грудної порожнини та ОСОБА_12 спричинив тілесні ушкодження у вигляді вогнестрільного кульового наскрізного поранення голови з ушкодженням головного мозку, вогнестрільних кульових сліпих «глибоких» поранень в ділянці живота та вогнестрільного кульового сліпого поранення правої верхньої кінцівки біля ліктьового суглобу [153].

Задля вирішення питання розмежування складів злочинів, передбачених ч. 2 ст. 121 та ч. 1 ст. 438 КК України, на наш погляд, слід розглянути основні безпосередні об'єкти цих діянь.

Основним безпосереднім об'єктом умисного тяжкого тілесного ушкодження є здоров'я потерпілої особи, а порушення законів та звичаїв війни (воєнних злочинів) – безпека людства та міжнародний правопорядок. Конституцією України людина, її життя і здоров'я, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3) [109]. Отже, життя і здоров'я більшості представників людини як біосоціальної істоти (людства), їх безпека становлять не меншу, а, виходячи з логічного тлумачення Конституції та кримінального законодавства України, ще більш вищу соціальну цінність.

Підтвердженням такого висновку є і санкції ч. 2 ст. 121 та ч. 1 ст. 438 КК України. Санкція ч. 2 ст. 121 КК України передбачає позбавлення волі на строк від семи до десяти років, а ч. 1 ст. 438 КК України – позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років.

Отже, ступінь суспільної небезпечності воєнних злочинів (порушень

законів та звичаїв війни) (ч. 1 ст. 438 КК України) є вищим за кваліфіковане умисне тяжке тілесне ушкодження, а тому у разі наявності тотожних ознак діяння ці норми співвідносяться як загальна та спеціальна і кваліфікація вчиненого повинна відбуватись за правилами конкуренції таких норм.

Відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), від умисного вбивства (ст. 115 КК України) має важливе практичне значення і у слідчій, і у судовій практичній діяльності. Ступінь суспільної небезпечності цих злочинів наближений до максимального, який визнається суспільством та відображається у кримінальному законодавстві. Наслідком цих діянь є смерть людини. При цьому їх об'єктивні та окремі суб'єктивні ознаки доволі часто є тотожними (зброя, засоби, мотив, стан алкогольного сп'яніння тощо). Основним критерієм відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства виступає така обов'язкова ознака суб'єктивної сторони як вина у виді умислу.

Питання відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, як вже зазначалось, регламентоване п. 22 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р. № 2, згідно якого для відмежування умисного вбивства від умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК, суди повинні ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема враховувати спосіб, зброя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки. Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке

спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до її настання характеризується необережністю. Якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкоджень до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має [225].

У переважній більшості випадків про спрямованість умислу на спричинення смерті або тяжкого тілесного ушкодження свідчать кількість, характер і локалізація поранень та інших тілесних ушкоджень.

Але не всяке нанесення ударів у життєво важливі органи навіть знаряддям, здатним заподіяти смерть, автоматично повинно кваліфікуватись як умисне убивство.

Із загального тлумачення закону про відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, випливають два важливих висновки.

По-перше, при здійсненні насильницьких дій із прямим або непрямим умислом на вбивство діяння в цілому у разі настання смерті утворює склад умисного вбивства. Якщо ці дії заподіяли тяжке тілесне ушкодження, а смерть з незалежних від винного причин не настала, то при прямому умислі вчинене треба кваліфікувати як замах на вбивство, а при непрямому – як умисне тяжке тілесне ушкодження. Не може розглядатися як замах на умисне вбивство, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, якщо воно було вчинене з непрямим умислом без мети заподіяти смерть потерпілому.

По-друге, за відсутності прямого або непрямого умислу щодо заподіяної смерті, яка настала в результаті умисного тяжкого тілесного ушкодження, все вчинене утворює склад кваліфікованого умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого.

Для притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 121 КК України, необхідне встановлення причинного зв'язку між заподіяною шкодою здоров'ю особи та смертю, яка настала, причому цей зв'язок повинний охоплюватися виною особи, яка спричинила шкоду здоров'ю.

Якщо ж смерть настала випадково, то за це суб'єкт взагалі не повинен нести кримінальну відповідальність, оскільки має місце казус. У такому випадку особа може відповідати тільки за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження.

Певну складність при кваліфікації діяння являє собою відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від вбивства через необережність (ст. 119 КК України), оскільки у обох цих випадках смерть настає з необережності і їй передують насильницькі дії.

Для кваліфікації діяння за ст. 119 КК України необхідна відсутність умислу як щодо заподіяння смерті, так і щодо заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. Проте у судовій практиці трапляються випадки помилкової кваліфікації цих діянь.

При цьому, по-перше, помилка може бути обумовлена тим, що попередні умисні дії здобувають вирішальну роль при оцінці вчиненого. При цьому забувається, що умисні дії повинні заподіяти умисне тяжке тілесне ушкодження. Заподіяння смерті з необережності має місце, коли особа не передбачає не тільки можливості заподіяння смерті, але й тяжкого тілесного ушкодження, хоча зобов'язана була й могла передбачати можливість їхнього настання. Наприклад, суб'єкт завдає потерпілого удару кулаком в обличчя, від якого останній, не втримавшись на ногах, падає й від отриманої при падінні травми черепа вмирає.

Якщо смерть потерпілого настає в результаті заподіяння тяжкого тілесного ушкодження з необережності, то вчинене треба кваліфікувати лише як вбивство через необережність.

Відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження від замаху на умисне вбивство проводиться за суб'єктивною стороною складів цих злочинів. І у цьому випадку істотне значення має встановлення змісту та спрямованості умислу винного:

За спрямованістю умислу проводиться і відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого способом, що має характер

особливого мучення, вчиненого групою осіб, вчиненого з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчиненого на замовлення від суміжних складів кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, які мають тотожні або схожі обтяжуючі обставини (пп. 4, 11, 12, 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України). Діяння кваліфікується за ч. 2 ст. 121 КК України лише у разі, якщо умислом винного охоплювалось спричинення саме тяжких тілесних ушкоджень, а не суспільно небезпечних наслідків, передбачених суміжними кримінально-правовими нормами.

Умисне тяжке тілесне ушкодження є обов'язковою ознакою складу не тільки загальної кримінально-правової норми – ст. 121 КК України, а й значної кількості спеціальних норм, розташованих у багатьох розділах Особливої частини КК України. При цьому ступінь тяжкості кримінальних правопорушень, передбачених цими нормами, включає всі види – від кримінального проступку до особливо тяжкого злочину. Однак у спеціальних нормах при визначенні зазначеного ступеня тяжкості законодавець не враховує обтяжуючі умисне тяжке тілесне ушкодження обставини, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України. Пропонуємо у спеціальних нормах, що передбачають кримінальну відповідальність за заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження спеціальному потерпілому, передбачити такі обтяжуючі обставини як вчинення цього діяння способом, що має характер особливого мучення, вчинення групою осіб, на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого.

3.2. Покарання за умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин

Частина 2 ст. 121 КК України містить шість обтяжуючих умисне тяжке тілесне ушкодження обставин: 1) вчинення способом, що має характер особливого мучення; 2) групою осіб; 3) з метою залякування потерпілого або інших осіб; 4) з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості; 5) на замовлення; 6) таке, що спричинило смерть потерпілого. Ступінь суспільної небезпечності всіх кваліфікованих видів умисного тяжкого тілесного ушкодження визначений законодавцем у санкції ч. 2 ст. 121 КК України, яка передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до десяти років [178].

При цьому ч. 1 ст. 121 КК України передбачає покарання за просте умисне тяжке тілесне ушкодження у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

Фактично законодавець припускає можливість ототожнення ступеня суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1 та 2 ст. 121 КК України, у межах позбавлення волі на строк від семи до восьми років.

У судовій практиці призначення покарання за кваліфіковані види умисного тяжкого тілесного ушкодження мають місце непоодинокі випадки застосування ст. 69 «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом» КК України, що також свідчить про практичне ототожнення ступеня суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1 та 2 ст. 121 КК України.

Наведене свідчить про необхідність проведення досліджень ступеня суспільної небезпечності кожної обтяжуючої умисне тяжке тілесне ушкодження обставини для визначення виду та розміру покарання, що відповідає цьому ступеню.

Питання пеналізації суспільно небезпечних діянь в Україні

досліджувались такими вченими як М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, В.Т. Маляренко, В.М. Трубников, В.І. Тютюгін та ін. Особливості кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи досліджували, зокрема, В.І. Борисов, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, М.І. Мельник, В.В. Шаблистий, Н.М. Ярмиш та ін.

Першою обставиною, що обтяжує умисне тяжке тілесне ушкодження, є вчинення такого діяння способом, що має характер особливого мучення. Поняття особливого мучення за своєю природою є оціночним. При цьому КК України містить й інші схожі за змістом та обсягом оціночні поняття, зокрема, у п. 10 ч. 1 ст. 67 КК до обставин, які обтяжують покарання, належить «вчинення злочину з особливою жорстокістю»; п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України містить таку кваліфікуючу ознаку умисного вбивства, як вчинення його «з особливою жорстокістю»; ч. 3 ст. 299 КК України передбачає відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, вчинене «з особливою жорстокістю»; ч. 2 ст. 126 КК – умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, що мають характер «мордування» [234, с. 91].

Типовим прикладом опису особливого мучення у судовій практиці є наступний.

В. 6 квітня 2008 р. біля 23 години після розпивання спиртних напоїв повертався додому і з ревності затіяв сварку із К., з якою він перебував у фактичних шлюбних відносинах. При цьому В. умисно наніс К. удар кулаком в голову від якого вона впала, а він став наносити їй удари взутими ногами по голові, тулубу, ногах та інших частинах тіла. Усвідомлюючи, що спричиняє потерпілій муки та страждання, завдає їй нестерпного болю, В. вперся їй ногою у спину між лопатками і, застосовуючи фізичну силу, викрутив їй руку та, відтягнувши її, спричинив перелом правої плечової кістки. Після того, продовжуючи свій злочинний намір, привів К. у будинок, де вони проживали, і, коли вона лежала на ліжку, умисно став наносити їй удари дерев'яною кухонною качалкою по ногах, руках, тулубу, голові, а потім взяв дерев'яну настільну

кухонну дошку і вдарив нею потерпілу у передню лобну частину голови. Цим В. спричинив К тілесні ушкодження у вигляді відкритої черепно-мозкової травми, вдавненого проникаючого перелому лобної кістки зліва з пошкодженням твердої мозкової оболонки, забою головного мозку з точками прикладання, забійної рани лівої лобної ділянки голови, які належать до категорії тяжких тілесних ушкоджень, які небезпечні для життя в момент їх виникнення, яке він вчинив способом, що має характер особливого мучення [115].

Аналіз опису ознаки особливого мучення у цьому та інших судових вироках свідчить про його подібність до поняття особливої жорстокості, поняття якого надається у п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 № 2, який визначає, що винний усвідомлює, що завдає потерпілому особливих фізичних (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо), психічних чи моральних (шляхом зганьблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глумління тощо) страждань [187]. На зазначену подібність звертали увагу й інші науковці [276, с. 171].

Порівняння санкцій простого та кваліфікованого видів умисного вбивства (а вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю є його кваліфікованим видом) дозволяє стверджувати, що законодавець, як і у випадку з пеналізацією простого та кваліфікованого видів умисного тяжкого тілесного ушкодження, припускає можливість ототожнення ступеня суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1 та 2 ст. 115 КК України, у межах позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

На наш погляд, такий підхід пеналізації діянь суперечить логіці визначення ступеня їх суспільної небезпечності.

Аналіз судових вироків за ч. 2 ст. 121 КК України за ознакою вчинення

умисного тяжкого тілесного ушкодження способом, що має характер особливого мучення, свідчить, що суди за відносно однакових обставин вчиненого діяння та за умови повного визнання вини винною особою призначали покарання від найнижчої до найвищої межі санкції цієї норми, тобто мають місце вирокі і з мінімальним строком – сім років позбавлення волі, і з максимальним – десять років позбавлення волі.

При цьому покарання від семи до восьми років позбавлення волі, як вже зазначалось, охоплюється і ч. 1 ст. 121 КК України. Отже, у разі призначення таких розмірів покарання за ч. 2 ст. 121 КК України, вплив способу, що має характер особливого мучення, на ступінь тяжкості умисного тяжкого тілесного ушкодження, фактично, нівелюється.

Наступною кваліфікуючою умисне тяжке тілесне ушкодження обставиною є його вчинення групою осіб. При цьому законодавець не розмежовує у межах цієї обставини види та форми співучасті у кримінальному правопорушенні. У теорії кримінального права вже зверталась увага на доцільність диференціації кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження з урахуванням видів співучасті – групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою [232, с. 215]. Проте при цьому не досліджувались питання пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження залежно від кожного з цих видів.

Аналіз судових вироків за ч. 2 ст. 121 КК України за ознакою вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження групою осіб свідчить про непоодинокі випадки застосування судами при їх винесенні ч. 1 ст. 69 «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом» КК України.

Так, наприклад, цей інститут застосований при призначенні покарання за таке діяння.

К. разом з М. 29 грудня 2009 р. близько 21 години 45 хвилин, знаходячись біля магазину «Каріна» по вул. Сокальській, 38 у м. Червонограді Львівської області, з особливою зухвалістю, грубо порушуючи громадський

порядок, в присутності сторонніх осіб, використовуючи заздалегідь заготовлені для нанесення тілесних ушкоджень дві дерев'яні палиці, підбігли до П. та спільними діями умисно нанесли численні удари палицями по тильній частині голови та по обличчю і чолю, після чого самостійно припинили свої дії і з місця злочину втекли. При призначенні покарання винним особам, які повністю визнали вину у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, суд, із застосуванням ч. 1 ст. 69 КК України, призначив по чотири роки позбавлення волі, тобто навіть менше, ніж санкція ч. 1 ст. 121 КК України [118].

Вбачається, що такий підхід також суперечить необхідності врахування правозастосовувачем ступеня суспільної небезпечності діяння, визначеного законодавцем у ч. 2 ст. 121 КК України.

Ще однією кваліфікуючою умисне тяжке тілесне ушкодження ознакою є його вчинення з метою залякування потерпілого або інших осіб. У теорії кримінального права вже висловлювались думки з приводу дещо різного формулювання цієї ознаки при криміналізації тотожних суспільно небезпечних діянь. Так, обтяжуючою умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження обставиною (ч. 2 ст. 122 КК України) є залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій, а обтяжуючою побої і мордування обставиною (ч. 2 ст. 126 КК України) є залякування потерпілого чи його близьких.

Підхід законодавця, який у тотожних кримінальних правопорушеннях по різному визначає коло осіб, щодо яких може бути спрямоване залякування, не сприяє визначенню впливу цієї ознаки на ступінь тяжкості цих правопорушень і, відповідно, на уніфікований підхід до їх пеналізації.

Прикладом залякування потерпілого та призначення покарання за цією ознакою ч. 2 ст. 121 КК України є наступний. К. намагалась врятувати від побиття групою осіб свого сина на території їх власного домоволодіння. З., не даючи змоги пройти їй до будинку на допомогу синові, з метою її залякування, тобто з метою викликати у неї почуття страху перед ним задля виконання його

наказу припинити голосно кричати і благати нападників не бити її сина та покинути її домоволодіння. Щоб вона зі страху припинила втручатись у побиття її сина нападниками, З. умисно рукою наніс К. один удар в область перенісся і очей, від чого та упала лівим боком на цементну підлогу коридору, а коли намагалась підвестись у коридорі будинку, голосно кричала і благала припинити знущання, знову, з метою її залякування, тобто з метою викликати почуття страху та щоб замовкла і припинила втручатись у побиття сина, умисно наніс їй рукою один удар по голові, від якого К. знову впала лівим боком на цементну підлогу, продовжуючи благати нападників припинити безчинство та покинути її домоволодіння. Після цього З., проявляючи винятковий цинізм, умисно наніс престарілій К., яка перебувала у лежачому та безпорадному стані, не менше чотирьох ударів рукою по голові, супроводжуючи свої дії вимогами у грубій нецензурній формі мовчати, припинити прохання про пощаду.

З урахуванням часткового визнання вини З. було засуджено за це кримінальне правопорушення до семи років позбавлення волі [116].

Мотив расової, національної або релігійної нетерпимості виступає ще однією обтяжуючою умисне тяжке тілесне ушкодження обставиною. Аналіз судової практики свідчить про відсутність в Україні вироків за цією ознакою ч. 2 ст. 121 КК України і, відповідно, про відсутність практики призначення покарання за таке діяння. Разом з тим, певні висновки щодо впливу зазначеного мотиву на ступінь суспільної небезпечності кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи можна робити з вироків та призначених покарань за п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості).

Так, наприклад, за цим пунктом ч. 2 ст. 115 КК України були кваліфіковані дії К., який під час відпочинку, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, у період з 15 до 20 годин 28.05.2017 р. на території рекреаційного центру «Лісовичок», що розташований на 124 кілометрі автодороги «Київ-Чоп» в с. Березина Житомирського району Житомирської

області, декілька разів звертався до М. та виражав негативне ставлення до осіб азербайджанської національності, які проживають на території України, тобто в обвинуваченого виникла нетерпимість до М. з причин приналежності останнього до азербайджанської національності, внаслідок чого К. вирішив умисно вбити потерпілого. З цією метою К., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, взяв невстановленого досудовим розслідуванням ножа, підійшов до альтанки, де перебував М., та, принижуючи останнього за його приналежність до азербайджанської національності, пригрозив потерпілому фізичною розправою. М. направився до К. для того, щоб вибити ніж з його рук, а К., махаючи поперед собою ножом, зробив декілька кроків назад, спіткнувся та опинився навприсядки. В цей час М., намагаючись знешкодити К., наблизився до нього, а К., з метою протиправного умисного заподіяння смерті потерпілому з мотивів національної нетерпимості до останнього як до особи азербайджанської національності, тримаючи у руці ніж, умисно, із значною силою наніс М. один удар ножом в область грудної клітини, а саме у місце розташування життєво-важливого органу серця. Цим ударом М. було заподіяно тілесне ушкодження у вигляді колото-різаного поранення грудної клітини справа по передній поверхні з ушкодженням підшкірної жирової клітковини, хрящової частини 6-го ребра, пристінкової плеври, перикарда, правого передсердя серця, яке супроводжувалося гострою крововтратою-гемоперекардом та правобічним гемотораксом, тобто мало ознаки тяжкого тілесного ушкодження за критерієм небезпеки для життя в момент його спричинення та знаходилось у прямому причинному зв'язку із настанням смерті М. К. своєї вини не визнав і йому було призначене покарання у виді дванадцяти років позбавлення волі [121] (санкція ч. 2 ст. 115 КК України передбачає від десяти до п'ятнадцяти років позбавлення волі або довічне позбавлення волі).

Отже, незважаючи на невизнання вини та наявність обтяжуючої покарання обставини (стану алкогольного сп'яніння), суд у вищенаведеному випадку призначив покарання наближене до мінімуму, передбаченому

санкцією ч. 2 ст. 115 КК України. Такий підхід суду також, на наш погляд, нівелює вплив мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості на визначення ступеня суспільної небезпечності діяння.

Вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження на замовлення є передостанньою обтяжуючою обставиною, передбаченою ч. 2 ст. 121 КК України.

Замовленням визнається здійснення особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника) доручення у формі наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується заподіяти умисне тяжке тілесне ушкодження, а замовник – вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального (сплата виконавцеві винагороди за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження, передача чи збереження прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань, тобто винний (виконавець) прагне отримати матеріальну вигоду або іншу винагороду) чи нематеріального (будь-які дії, вчинення чи невчинення яких безпосередньо не пов'язане з матеріальними інтересами виконавця кримінально протиправного діяння, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України) характеру або ж не вчинювати їх [188, с. 137].

За ознакою вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження на замовлення були кваліфіковані дії К. – начальника відділу післяпродажного обслуговування та гарантій АФ «Грант Автомотив», у якого на ґрунті особистих неприязних відносин до генерального директора АФ «Гранд Автомотив» Р. виник злочинний умисел, спрямований на умисне заподіяння останньому тяжкого тілесного ушкодження з метою усунення його від виконання своїх професійних обов'язків на тривалий термін, шляхом замовлення виконання цього злочину іншій особі. Для досягнення та реалізації свого злочинного умислу К. почав підшукувати особу, яка б допомогла йому організувати нанесення тяжких тілесних ушкоджень. 18 вересня 2014 р. невстановлена особа, у невстановленому місці та час, виконуючи домовленість з К., звернулась до свідка Д., який є працівником

правоохоронного органу щодо якого застосовані заходи безпеки, із пропозицією вчинення тяжкого злочину, а саме нанесення тяжких тілесних ушкоджень Р. на замовлення К. шляхом імітування пограбування за грошову винагороду у сумі 6000 (шість тисяч) гривень, на що Д. погодився. Під час проведення контролю за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину 30 вересня 2014 р. Д., діючи відповідно до розробленого К. плану, направив СМС-повідомлення з відповідним текстом, яким повідомив К., що його замовлення виконане [139].

Дії К. судом були кваліфіковані за ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 27, ч. 2 ст. 121 КК України та призначене покарання у виді позбавлення волі на строк вісім років [139].

Позбавлення волі на строк вісім років охоплюється як санкцією ч. 2 ст. 121 КК України, так і санкцією ч. 1 ст. 121 КК України. Тому, на наш погляд, і у наведеному випадку, фактично, нівелюється вплив ознаки вчинення досліджуваного діяння на замовлення на визнання ступеня його суспільної небезпечності.

Останньою обтяжуючою обставиною, передбаченою ч. 2 ст. 121 КК України, є спричинення смерті потерпілого внаслідок умисного тяжкого тілесного ушкодження. Переважна більшість таких кримінальних правопорушень вчиняється на побутовому ґрунті у стані алкогольного сп'яніння.

Так, дії В. були кваліфіковані за зазначеною ознакою ч. 2 ст. 121 КК України за наступних умов. 17.06.2016 р. у період часу з 20.00 год. 30 хв. до 21 год. 30 хв., В., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, під час словесного конфлікту із цивільною дружиною К., який виник на побутовому ґрунті під час розпиття спиртних напоїв, умисно наніс останній не менше семи ударів кулаками обох рук по голові, чим спричинив їй тілесні ушкодження у виді лінійного перелому правої тім'яної кістки з поширенням через праву скроневу кістку на основу черепа, крововиливами під мозкові оболонки та в речовину головного мозку, котра ускладнилась набряком-набуханням та стисненням

останнього, які відносяться до тяжких тілесних ушкоджень за ознакою небезпеки для життя в момент заподіяння, від яких остання померла на місці вчинення злочину. В. свою вину у вчиненні інкримінованого правопорушення не визнав і йому було призначене покарання у виді позбавлення волі на строк вісім років [131].

Тобто і у даному випадку призначене покарання охоплюється як санкцією ч. 2 ст. 121 КК України, так і санкцією ч. 1 ст. 121 КК України.

У теорії кримінального права обґрунтовувались підтримувані нами пропозиції щодо доцільності встановлення покарання за кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади кримінальних правопорушень з урахуванням максимальної межі покарання за кожною попередньою частиною статті КК України. Наприклад, у частині другій статті Особливої частини КК України має передбачатися мінімальний термін покарання рівний максимальному у першій її частині, а розрив між мінімальними та максимальними межами санкцій має бути не більшим за 3-5 років [110, с. 126].

Призначення покарання – один із завершальних етапів притягнення винної у вчиненні кримінального правопорушення особи до кримінальної відповідальності.

КК України у ч. 1 ст. 50 визначає покарання заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [178].

Частина 2 ст. 50 КК України встановлює, що покарання повинне не тільки карати винного, а й забезпечувати досягнення цілей його виправлення, загальної та спеціальної превенції.

Разом з тим чинний КК України не встановлює принципів призначення покарання обмежуючись лише визначенням загальних засад призначення покарання, до яких, зокрема, належить необхідність врахування ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК

України) [178].

За ступенем тяжкості кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки, нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини (ст. 12 КК України). Кримінальні правопорушення, передбачені ст. 121 КК України, належать до тяжких злочинів, оскільки обидві частини цієї статті передбачають покарання у виді позбавлення волі у межах від п'яти до десяти років (максимальний розмір позбавлення волі на певний строк у частинах 1 та 2 ст. 121 КК України становить вісім та десять років відповідно).

Ступінь тяжкості кримінального правопорушення впливає на спектр можливих рішень щодо індивідуалізації кримінальної відповідальності загалом і покарання, зокрема. Так, наприклад, за загальним правилом за вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину винна особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності за ст.ст. 45-48 КК України, не може бути звільнена від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України) тощо.

Аналіз судової практики призначення покарань за ч. 2 ст. 121 КК України свідчить, що покарання у виді позбавлення волі строком від 7 до 8 років призначалось у 68 %, а від 9 до 10 років – у 32 % випадків.

Обтяжуючі обставини, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України, при призначенні покарання оцінюються судами не однаково.

Так, покарання у межах максимального строку позбавлення волі, передбаченому ч. 2 ст. 121 КК України (дев'ять-десять років) призначалось переважно за умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого.

Так, наприклад, ОСОБА_7 23.05.2020 приблизно о 23 год. 36 хв., повертаючись додому з місця тимчасових підробітків, проходив повз житловий будинок АДРЕСА_3, де зустрів раніше незнайомого йому ОСОБА_15, який в цей час перебував на вулиці біля вказаного будинку та розмовляв по мобільному телефону зі своєю знайомою ОСОБА_16. Під час зустрічі між ОСОБА_15 та ОСОБА_7 розпочався словесний конфлікт, під час

якого у ОСОБА_7 виник злочинний умисел, спрямований на спричинення тілесних ушкоджень ОСОБА_15 . Діючи умисно, з метою реалізації свого злочинного умислу, направлено на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень ОСОБА_15 , ОСОБА_7 із свого наплічного рюкзака, якого мав при собі, дістав ніж та, усвідомлюючи суспільну небезпеку своїх дій, застосовуючи насильство небезпечне для життя потерпілого, наніс ним один удар ОСОБА_15 в область нижньої лівої частини живота, спричинивши йому тілесне ушкодження, від якого ОСОБА_15 в подальшому помер.

За вказане діяння судом призначене покарання у виді позбавлення волі на строк 9 (дев'ять) років [117].

При призначенні покарання у разі вчинення особою умисного тяжкого тілесного ушкодження за наявності інших обтяжуючих обставин суди схильні призначати покарання з меншими строками позбавлення волі.

Так, наприклад, ОСОБА_9 обвинувачується в тому, що 25 січня 2016 року близько 02 год. 50 хв. на ґрунті ревнощів та відмови дружини проживати разом, взявши сірчану кислоту високої концентрації, прийшов до потерпілої ОСОБА_10 по місцю її проживання за адресою: АДРЕСА_3 . Відчинивши вхідні двері, ОСОБА_9 зайшов до будинку потерпілої та підійшов до ліжка, на якому спала остання. Наніс заздалегідь заготовлену ним сірчану кислоту на голову, обличчя та шию потерпілої. Від дії сірчаної кислоти, що спричинила сильні фізичні страждання, ОСОБА_10 прокинулася та, побачивши поруч з ліжком ОСОБА_9 , почала відбиватися від нього руками і ногами. В цей час ОСОБА_9 вилив сірчану кислоту на тулуб та кінцівки потерпілої. Остання швидко піднявшись з ліжка, намагалася втекти від ОСОБА_9 , але він наздогнав її біля вхідних дверей в приміщенні коридору будинку, де збив потерпілу з ніг та почав наносити удари в область голови потерпілої, доки остання не перестала пручатися, при цьому наніс останній близько трьох ударів. Після цього ОСОБА_9 залишив місце скоєння злочину. В результаті вищевказаних протиправних дій ОСОБА_9 потерпілій ОСОБА_10 були спричинені легкі тілесні ушкодження, що спричинили короточасний розлад

здоров'я у вигляді забійних ран голови, та тяжкі тілесні ушкодження по критерію небезпеки для життя у вигляді хімічних опіків обличчя, голови, шиї, тулуба, кінцівок, з якими остання була госпіталізована до Роменської ЦРЛ [132].

Дії винного судом кваліфіковані за ч. 2 ст. 121 КК України як умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, та призначене покарання у виді 8 (восьми) років позбавлення волі [132].

Другою важливою вимогою при призначенні покарання є вимога про врахування особи винного.

Якщо мотиви й мета, якими керувався злочинець, час і умови вчинення кримінального правопорушення, характер дій дозволяють оцінити ступінь тяжкості вчиненого діяння, то вік, професія, уподобання, звички та інші дані, що стосуються особи винного, дозволяють оцінити ступінь його суспільної небезпечності.

У кримінально-правовому значенні під особою винного розуміється сукупність соціально-політичних, психічних і фізичних ознак особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

До соціально-політичних ознак особи злочинця належать її соціальний статус (статус у суспільстві). Це примушує суд досліджувати й враховувати при призначенні покарання такі дані про винного як займана посада, професія, ставлення до праці, навчання, колег по роботі, поведінку на виробництві, у суспільстві, побуті, дотримання встановлених у суспільстві порядку й дисципліни, моральних принципів тощо.

Психічною основою особи є її характер і темперамент (холеричний, меланхолійний, сангвінічний, флегматичний).

Темперамент особи являє собою сукупність психічних особливостей, пов'язаних з емоційною збудливістю, тобто швидкістю виникнення почуттів, та їх проявами.

Характер особи – це цілісний і стійкий склад душевного життя людини,

що проявляється в окремих її психічних актах і станах, а також у її манерах, звичках, складі розуму й властивому людині колі емоційних переживань. За своєю суттю є складна єдність індивідуального і типологічного, результатом взаємодії успадкованих і здобутих задатків і якостей людини.

До фізичних властивостей особи злочинця можна віднести його стать (чоловік або жінка), вік (неповнолітній, похилого віку), стан здоров'я (інвалідність, наявність захворювання).

Аналіз судової практики про умисне тяжке тілесне ушкодження з обтяжуючими обставинами показав, що у 10, 4 % випадків засудження за ч. 2 ст. 121 КК України вині особи мали постійне місце роботи.

Дані про соціальні ознаки особи підсудного суд бере з характеристик, наданих з місця роботи, навчання та проживання, установ виконання покарань тощо.

Більш суворе покарання призначається особам, які негативно характеризуються за місцем роботи й проживання, які притягувались до адміністративної, дисциплінарної або кримінальної відповідальності.

Необхідно зазначити, що КК України стан алкогольного сп'яніння або стан, викликаний вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів відносить до обтяжуючих покарання обставин (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України).

Аналіз матеріалів судової практики свідчить, що у 83 % випадків умисне тяжке тілесне ушкодження з обтяжуючими обставинами вчиняється у стані алкогольного або іншого сп'яніння.

Так, наприклад, 01 жовтня 2015 року ОСОБА_4 , в період часу з 22 години 00 хвилин до 02 години 00 хвилин 02 жовтня 2015 року, знаходячись в квартирі АДРЕСА_2 , перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, в ході конфлікту зі своєю співмешканкою - ОСОБА_7 , що виник на ґрунті особистих неприязних відносин та ревнощів, діючи з умислом, спрямованим на заподіяння тілесних ушкоджень, умисно наніс численні удари кулаками рук в область голови та тулубу ОСОБА_7 . Після чого, почав вимагати від неї пояснень про те, де вона перебувала на протязі останніх 3 діб бо була відсутня

вдома. Але, ОСОБА_7 відмовилась від надання пояснень з цього приводу. У зв'язку з цим у ОСОБА_4 раптово виник умисел на спричинення ОСОБА_7 особливо сильних страждань та особливо мучення. Реалізуючи свій злочинний умисел, направлений на нанесення тілесних ушкоджень, діючи з особливою жорстокістю, ОСОБА_4 взяв кухонний ніж і завдав 21 колото-різане поранення обличчя, шиї, тулуба, нижніх кінцівок, множинні поверхневі різані рани обличчя, шиї, тулуба, нижніх кінцівок, а також відрізав хрящову частину правої вушної раковини та сосок і ареолу лівої молочної залози. Крім того, ОСОБА_4 взяв порожню пляшку з-під горілки «Пшенична» і ввів її в анальний отвір потерпілої ОСОБА_7, а також наніс чисельні різані рани кухонним ножом в області зовнішніх полових органів та задньопрохідного каналу потерпілої. Внаслідок вказаних протиправних дій ОСОБА_4, потерпілій ОСОБА_7 спричинено, згідно висновку експерта № 1772-С/15 від 30. 10.2015, множинні різані поранення на голові, шиї, тулубі, кінцівках і відносяться до легких тілесних ушкоджень, різані поранення органів порожнини таза мають ознаки тяжких тілесних ушкоджень за критерієм небезпеки для життя. Травма голови має ознаки ушкоджень середнього ступеню тяжкості [135].

Наступний аспект у вивченні особи злочинця відображає його правовий статус. Він включає, наприклад, така обставину, як вчинення кримінального правопорушення вперше або ж особою, раніше судимою.

Особливої уваги заслуговує особа злочинця при вчиненні групових кримінальних правопорушень, де на перший план висувається встановлення ролі кожного у вчиненому діянні.

Ще одним фактором, який враховується судом при призначенні покарання, є наявність обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання, передбачених ст.ст. 66, 67 КК України.

При цьому перелік пом'якшуючих обставин у ст. 66 КК України не має вичерпного характеру, тобто суд може визнати будь-яку іншу обставину пом'якшуючою покарання, якщо це буде належним чином обґрунтовано.

І навпаки, обтяжуючі обставини, передбачені ст. 67 КК України мають вичерпний характер. Жодна інша обставина не може визнаватись судом такою, що обтяжує покарання.

Вивчення судової практики показує, що у переважній більшості випадків (63,5% всіх вироків) призначення покарання мотивувалося тільки пом'якшувальними обставинами; щодо 7,2 % осіб, засуджених за умисне тяжке тілесне ушкодження, вказувалися лише обтяжуючі обставини; у 21,9 % кримінальних справ судові органи зазначили у мотивувальній частині як пом'якшуючі, так і обтяжуючі обставини. У 11,7 % вироків всіх вивчених справ за ст. 121 КК України пом'якшуючі та обтяжуючі обставини не були встановлені.

Обставини, які пом'якшують покарання, за змістом можна класифікувати на такі три види: 1) ті, що стосуються особи винного; 2) ті, що стосуються причин та умов вчиненого кримінального правопорушення; 3) ті, що стосуються поведінки винного після вчинення кримінального правопорушення.

Окремі з цих обставин, на наш погляд, мають оціночний зміст, який, фактично, встановити не можливо. До таких обставин, зокрема, належить щире каяття.

Так, якщо винний робить визнання з метою одержати більш м'яке покарання, але не відчуває дійсного жалю щодо вчиненого кримінального правопорушення, то даний фактор не може бути обставиною, яка пом'якшує покарання.

Щирість каяття може бути підтверджена тим, що винний добровільно з'явився до правоохоронних органів, відшкодував матеріальну або моральну шкоду потерпілій стороні й (або) надав медичну чи іншу допомогу жертві після вчинення кримінального правопорушення.

З'явлення із зізнанням являє собою добровільне повідомлення особою органам влади (поліції, прокуратурі, суду) про факт вчинення нею кримінального правопорушення, зроблене нею при особистій явці до

зазначених органів влади до того моменту, поки їм не стало відомо про саму особу, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, викриттю інших його учасників полягає у наданні допомоги правоохоронним органам у викритті спільників, наданні їй відшукуванні доказів у кримінальному провадженні (наприклад, відшукування знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення).

Посилаючись у вирокі на активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, суд повинен зазначити, як конкретно виражені ці обставини й чи підтверджуються вони матеріалами кримінального провадження.

Вищенаведені обставини, які пом'якшують покарання, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України. На наш погляд, у кримінальному законодавстві доцільно уникати оціночних понять, які не сприяють однозначному тлумаченню і, відповідно, застосуванню кримінально-правових норм.

Висновки до розділу 3

Умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин слід відмежовувати від воєнних злочинів (ст. 438 КК України). Ступінь суспільної небезпечності воєнних злочинів (ч. 1 ст. 438 КК України) є вищим за кваліфіковане умисне тяжке тілесне ушкодження, а тому у разі наявності тотожних ознак діяння ці норми співвідносяться як загальна та спеціальна і кваліфікація вчиненого повинна відбуватись за правилами конкуренції таких норм.

Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням за певних умов може співпадати з ознаками умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого способом, що має характер особливого мучення.

Мета залякування потерпілого або інших осіб, мотиви расової, національної або релігійної нетерпимості як ознаки умисного тяжкого тілесного ушкодження у діях представників країни-окупанта можуть свідчити

про інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У вищенаведених випадках у разі спричинення потерпілому тяжкого тілесного ушкодження дії винного кваліфікуються за відповідною частиною ст. 438 КК України.

Відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства (ст. 115 КК України) проводиться, перш за все, за ознаками суб'єктивної сторони. При здійсненні насильницьких дій із прямим або непрямым умислом на вбивство діяння в цілому у разі настання смерті утворює склад умисного вбивства. Якщо ці дії заподіяли тяжке тілесне ушкодження, а смерть з незалежних від винного причин не настала, то при прямому умислі вчинене треба кваліфікувати як замах на вбивство, а при непрямому – як умисне тяжке тілесне ушкодження. Не може розглядатися як замах на умисне вбивство, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, якщо воно було вчинене з непрямым умислом без мети заподіяти смерть потерпілому.

Певну складність при кваліфікації діяння являє собою відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від вбивства через необережність (ст. 119 КК України), оскільки у обох цих випадках смерть настає з необережності і їй передують насильницькі дії.

Для кваліфікації діяння за ст. 119 КК України необхідна відсутність умислу як щодо заподіяння смерті, так і щодо заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. Якщо смерть потерпілого настає в результаті заподіяння тяжкого тілесного ушкодження з необережності, то вчинене треба кваліфікувати лише як вбивство через необережність.

За спрямованістю умислу проводиться і відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого способом, що має характер особливого мучення, вчиненого групою осіб, вчиненого з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчиненого на замовлення від суміжних складів

кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, які мають тотожні або схожі обтяжуючі обставини (пп. 4, 11, 12, 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України). Діяння кваліфікується за ч. 2 ст. 121 КК України лише у разі, якщо умислом винного охоплювалось спричинення саме тяжких тілесних ушкоджень, а не суспільно небезпечних наслідків, передбачених суміжними кримінально-правовими нормами.

Пропонуємо у спеціальних нормах, що передбачають кримінальну відповідальність за заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження спеціальному потерпілому, передбачити такі обтяжуючі обставини як вчинення цього діяння способом, що має характер особливого мучення, вчинення групою осіб, на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого.

Також вважаємо за доцільне з пом'якшуючих покарання обставин виключити щире каяття, оскільки воно знаходить свій прояв не саме по собі, а через з'явлення із зізнанням або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення.

З урахуванням викладеного, зокрема, судової практики призначення покарання за умисне тяжке тілесне ушкодження з обтяжуючими обставинами, пропонуємо у ст. 121 КК України передбачити частини другу та третю, які б містили обтяжуючі та особливо обтяжуючі обставини відповідно. До обтяжуючих обставин доцільно віднести вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження групою осіб чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, а до особливо обтяжуючих – вчинення способом, що має характер особливого мучення, з метою залякування потерпілого або інших осіб, вчинення на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого.

Крім того пропонуємо у ст. 121 КК України у санкціях передбачити такі види та розміри покарання у виді позбавлення волі: частина перша ст. 121 – позбавлення волі на строк від чотирьох до шести років, частина друга ст. 121 – позбавлення волі на строк від шести до восьми років, частина третя ст. 121 – позбавлення волі на строк від восьми до десяти років. За такої побудови верхні

та нижні межі санкцій різних частин ст. 121 КК України не будуть охоплюватись одна одною на відміну від чинної редакції ст. 121 КК України, де верхня межа частини першої становить вісім років позбавлення волі, а нижня межа частини другої – сім років позбавлення волі.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено вирішення наукового завдання щодо вдосконалення теоретичних положень кримінального права в частині кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження з обтяжуючими обставинами та напрацювання пропозицій із удосконалення законодавства та відповідної правозастосовної практики, зокрема:

1. Дослідження генезису кримінально – правової заборони умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин дозволило виділити етапи криміналізації цього суспільно небезпечного діяння: I етап – відсутність у кримінальному законодавстві, чинному на території України, окремої кримінально-правової норми за умисне тяжке тілесне ушкодження (до 1903 р.); II етап – криміналізація умисного тяжкого тілесного ушкодження з виділенням обтяжуючих це діяння обставин у різних кримінально-правових нормах (1903-1922 р.); III етап – криміналізація умисного тяжкого тілесного ушкодження з обтяжуючими обставинами у одній кримінально-правовій нормі (1922 р. – теперішній час).

2. На шляху реформування кримінального законодавства України розробниками проекту КК України пропонується дещо відмінна від чинної класифікації тяжких тілесних ушкоджень класифікація тяжкої шкоди здоров'ю людини, зокрема, додаються такі її види як стерилізація, повна втрата професійної працездатності, зараження особливо небезпечною інфекційною хворобою або інфікування її збудником, непоправне спотворення тіла.

3. Додавання вищезазначених видів тяжкого тілесного ушкодження враховує зарубіжний досвід криміналізації досліджуваного діяння, зокрема, Узбекистану, Польщі та Іспанії. Разом з тим замість пропонованого виду тяжкого тілесного ушкодження – каліцтва статевого органу та стерилізації вбачається доцільним закріпити такий його вид як втрата людиною репродуктивної здатності.

4. Позитивними моментами розглянутих кримінально-правових

нормативних актів є передбачення відповідальності за непоправне знівечення тіла (КК Польщі) та серйозне каліцтво (КК Іспанія), ушкодження плода (КК Іспанії), насильство щодо вагітної жінки, що призвело до переривання вагітності (КК Польщі).

5. Статті кримінальних кодексів країн – колишніх радянських республік, що передбачають відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження (тяжку шкоду здоров'ю), сконструйовані за єдиним принципом – спочатку надається визначення тяжкого тілесного ушкодження (тяжкої шкоди здоров'ю) шляхом перерахування ознак такого ушкодження (шкоди), потім вказуються кваліфікуючі ознаки цього злочину.

6. Основним безпосереднім об'єктом умисного тяжкого тілесного ушкодження без обтяжуючих обставин виступає здоров'я особи. Додатковими безпосередніми об'єктами, залежно від виду тяжкого тілесного ушкодження або наявності обтяжуючих обставин, можуть виступати нормальний розвиток плоду (при перериванні вагітності), нормальний психічний розвиток особи (при спричиненні психічної хвороби), естетичний вигляд обличчя (при непоправному знівеченні), громадська безпека, моральність (при вчиненні способом особливого мучення), рівність осіб (при вчиненні з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості), життя (при спричиненні смерті потерпілого). Додатковими безпосередніми об'єктами, залежно від виду тяжкого тілесного ушкодження або наявності обтяжуючих обставин, можуть виступати нормальний розвиток плоду (при перериванні вагітності), нормальний психічний розвиток особи (при спричиненні психічної хвороби), естетичний вигляд обличчя (при непоправному знівеченні), громадська безпека, моральність (при вчиненні способом особливого мучення), рівність осіб (при вчиненні з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості).

7. За конструкцією склади кримінальних правопорушень, передбачених ст. 121 КК України, є матеріальними. До їх обов'язкових ознак належать суспільні небезпечне діяння та наслідки, а також необхідний причинно-наслідковий зв'язок між ними.

8. Визначення такого виду тяжкого тілесного ушкодження як каліцтво статевих органів доцільно сформулювати у більш загальній формі. Цей вид тілесного ушкодження охоплюється поняттям втрати репродуктивної здатності, яка включає у себе втрату здатності до злягання чи втрату здатності до запліднення, зачаття та дітородіння (розродження). Це визначення є ширшим і включає у себе каліцтво статевих органів. Оскільки будь-який вид втрати людиною репродуктивної здатності становить високий рівень суспільної небезпечності, кожний з них повинен визнаватись тяжким тілесним ушкодженням.

9. Пропонуємо визнати одним з видів тяжкого тілесного ушкодження непоправне знівечення будь-якої частини тіла людини, а не тільки обличчя, оскільки кожна людина сприймає своє тіло як єдине ціле і непоправне знівечення будь-якої його частини здатне призводити до глибоких моральних страждань людини. Механізм визнання непоправності знівечення тіла пропонуємо зробити аналогічним чинному механізму визнання непоправності обличчя, тобто судово-медичний експерт визначає лише можливість чи неможливість усунення знівечення тіла без хірургічного втручання, а висновок щодо його непоправності робить суд з урахуванням всіх обставин вчиненого діяння, естетичного сприйняття відповідного знівечення, моральних страждань потерпілого.

10. Закон не визначає додаткових (спеціальних) ознак суб'єкта злочину, передбаченого ст. 121 КК України, тому суб'єкт умисного тяжкого тілесного ушкодження – загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла на момент вчинення суспільно небезпечного діяння 14-ти річного віку.

11. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 121 КК України, характеризується умислом до спричинення тяжкого тілесного ушкодження (прямим або непрямим, визначеним або невизначеним, заздалегідь обдуманим або раптово виниклим) та, у разі спричинення смерті потерпілого, необережністю (кримінальною протиправною самовпевненістю або кримінальною протиправною

недбалістю) до її настання.

12. Необхідними є розробка та впровадження у кримінальне законодавство України уніфікованої системи обтяжуючих обставин для умисних кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.

13. Поняття особливого мучення, особливої жорстокості, мордування і катування є оціночними, перетинаються й відповідно частково дублюють одне одного. Зміст цих понять розкривається за допомогою опису, а не визначення. Доцільною є уніфікація термінології у цій сфері і використання у кримінальному законодавстві єдиного терміну, який характеризує особливі фізичні, психологічні чи моральні страждання – особлива жорстокість.

14. Виділення у диспозиції ч. 2 ст. 121 КК України як обтяжуючої обставини лише одного виду співучасті (вчинення групою осіб) не сприяє однозначному тлумаченню цієї кримінально-правової норми і, відповідно, однаковому її правозастосуванню, позбавляє суди можливості уніфіковано визначати вид та розміри покарання співучасників. Умисне тяжке тілесне ушкодження може вчинятись з усіма формами співучасті за умови, що всі винні особи є співвиконавцями кримінального правопорушення. Вбачається доцільним виділення у ст. 121 КК України не тільки обтяжуючих, а й особливо обтяжуючих обставин, зокрема, таких як вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження зі складною формою співучасті.

15. Залякування при спричиненні умисного тяжкого тілесного ушкодження не повинне повністю ототожнюватись з наявністю умислу на подальшу реалізацію висловлюваних при цьому погроз. Соціальна шкідливість залякування полягає як у можливості реальної реалізації погрози, так і у здатності викликати психологічну травму у потерпілого або інших осіб. Вбачається доцільним більш чітко формулювання мети як обтяжуючої ознаки, передбаченої ч. 2 ст. 121 КК України. Пропонуємо визначити її як залякування потерпілого або інших осіб, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення погроз.

16. Мотив соціальної нетерпимості – самостійний мотив

кримінального правопорушення, що існує поряд з мотивами національної, расової, релігійної нетерпимості. Доцільним є закріплення його як окремої обставини, що обтяжує спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження.

17. Таку обтяжуючу умисне тяжке тілесне ушкодження обставину як спричинення його на замовлення характеризує наявність спеціального суб'єктного складу – замовника (наймача) і виконавця (найманця). При цьому мотиви замовника не мають вирішального значення для кваліфікації вчиненого за ч. 2 ст. 121 КК України, зокрема, якщо виконавець замовлення вчиняє злочин з корисливих мотивів.

18. Умисне тяжке тілесне ушкодження може вчинятись з корисливих мотивів. Проте така ознака не передбачена у ч. 2 ст. 121 КК України. Вбачається доцільним передбачення цієї ознаки як обтяжуючої досліджуване кримінальне правопорушення.

19. До об'єктивних ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, належать наступні: 1) чи мало місце заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (первинний наслідок); 2) чи обумовило воно настання смерті (вторинний наслідок); 3) чи є причинний зв'язок між діями особи й настанням тяжкого тілесного ушкодження; 4) чи є причинний зв'язок між умисним тяжким тілесним ушкодженням й настанням смерті потерпілого.

20. Умисне тяжке тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин слід відмежовувати від воєнних злочинів (ст. 438 КК України). Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням за певних умов може співпадати з ознаками умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого способом, що має характер особливого мучення. Мета залякування потерпілого або інших осіб, мотиви расової, національної або релігійної нетерпимості як ознаки умисного тяжкого тілесного ушкодження у діях представників країни-окупанта можуть свідчити про інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на

обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У вищенаведених випадках у разі спричинення потерпілому тяжкого тілесного ушкодження дії винного кваліфікуються за відповідною частиною ст. 438 КК України.

21. Відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства (ст. 115 КК України) проводиться, перш за все, за ознаками суб'єктивної сторони. При здійсненні насильницьких дій із прямим або непрямым умислом на вбивство діяння в цілому у разі настання смерті утворює склад умисного вбивства.

22. За спрямованістю умислу проводиться і відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого способом, що має характер особливого мучення, вчиненого групою осіб, вчиненого з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчиненого на замовлення від суміжних складів кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, які мають тотожні або схожі обтяжуючі обставини (пп. 4, 11, 12, 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України). Діяння кваліфікується за ч. 2 ст. 121 КК України лише у разі, якщо умислом винного охоплювалось спричинення саме тяжких тілесних ушкоджень, а не суспільно небезпечних наслідків, передбачених суміжними кримінально-правовими нормами.

23. З урахуванням судової практики призначення покарання за умисне тяжке тілесне ушкодження з обтяжуючими обставинами, пропонуємо у ст. 121 КК України передбачити частини другу та третю, які б містили обтяжуючі та особливо обтяжуючі обставини відповідно. До обтяжуючих обставин доцільно віднести вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження групою осіб чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, а до особливо обтяжуючих – вчинення способом, що має характер особливого мучення, з метою залякування потерпілого або інших осіб, вчинення на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого.

24. У санкціях ст. 121 КК України доцільно передбачити такі види та розміри покарання у виді позбавлення волі: частина перша ст. 121 –

позбавлення волі на строк від чотирьох до шести років, частина друга ст. 121 – позбавлення волі на строк від шести до восьми років, частина третя ст. 121 – позбавлення волі на строк від восьми до десяти років.

25. Пропонуємо таку редакцію ст. 121 КК України:

Стаття 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження

1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, репродуктивної здатності, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою загальної працездатності не менш як на одну третину або повною втратою професійної працездатності, або переривання вагітності чи непоправне знівечення тіла, -

карається позбавленням волі на строк від чотирьох до шести років.

2. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене групою осіб або за попередньою змовою групою осіб, а також з мотивів расової, національної, релігійної або соціальної нетерпимості чи з корисливих мотивів, -

карається позбавленням волі на строк від шести до восьми років.

3. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з особливою жорстокістю, організованою групою чи злочинною організацією, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, якщо були реальні підстави для цих осіб побоюватися здійснення погроз, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого, -

карається позбавленням волі на строк від восьми до десяти років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування : монографія / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, Л.М. Демидова та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, Л.М. Демидової. Харків: Право, 2017.
2. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред. В.В. Топчія; наук. ред. В.І. Антипова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 896 с.
3. Алфьоров С.М. Правове регулювання діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам, що вчиняються на ґрунті расової та етнічної ворожнечі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 3–14.
4. Алфьоров С.М., Шаблистий В.В. Кримінальна відповідальність за погрози застосуванням фізичного насильства: монографія. Запоріжжя: ФОП Зеленкевич Л.П., 2011. 212 с.
5. Алфьоров С.М., Шаблистий В.В. Проблеми визначення погрози застосуванням фізичного насильства та його диференціації. URL: <http://www.pravoznaves.com.ua/period/article/1600/%C0>.
6. Андрушко А.В. Розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти особистої свободи людини (XIX – поч. XXI ст.). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Випуск 29. Том 2. С. 68-73.
7. Андрушко А.В. Становлення законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти честі та гідності особи (XI–XVIII ст.). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. Випуск 41. Том 2. С. 58-64.
8. Атаманова Н.В. Литовські статути як історичні пам'ятки у системі вітчизняних джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. №10-1. Том 1. С. 22-24.

9. Бабанін С.В. Вплив групового вчинення кримінального правопорушення на ступінь його суспільної небезпечності та покарання. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Право»*. 2025. № 42. С. 87-94.
10. Бабанін С.В. Диференціація кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4. С. 91-98.
11. Бабанін С.В. Змішана форма вини у кримінальному праві України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* – № 2. – 2014. – С. 186-193.
12. Бабанін С.В. Кримінальне законодавство України як засіб протистояння збройній агресії російської федерації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 33-38.
13. Бабанін С.В. Критерії розмежування залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, та окремих кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 258-263.
14. Бабанін С.В. Об'єкт рейдерства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 126-128.
15. Бабанін С.В. Окремі питання криміналізації та пеналізації посягань на життя та здоров'я особи, вчинених у співучасті. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. Спеціальний випуск № 1. С. 95-100.
16. Бабанін С.В. Особливості кваліфікації та покарання за умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 18.
17. Бабанін С.В., Корогод С.В. Удосконалення санкцій кримінально-

правових норм в умовах запровадження відновного правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спеціальний випуск № 2. С. 365-370.

18. Балабанова Д.О. Загальні засади теорії криміналізації *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. 2009. №47. С. 145-148.

19. Баранівський В.Ф. Проблема криміналізації та декриміналізації діянь, що посягають на навколишнє природне середовище. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 99-107.

20. Бельський Ю.А. Особливості визначення юридичної особи суб'єктом злочину, передбаченого ст. 361 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2015. Випуск 34. Том 3. С. 17-19.

21. Беньківський В.О. Причинний зв'язок і проблема розмежування складів злочинів. *Держава і право*. 2008. Вип. 39. С. 517–520.

22. Берзін П.С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення: монографія. Київ: Дакор, 2009.

23. Берзін П.С., Гацелюк В.О. Суб'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України* 2013. № 1. С. 144-159.

24. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України* 2006. № 3 (42). С. 182-189.

25. Брич Л.П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2009. 60 с.

26. Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет, 2013. 712 с.

27. Будко О.В. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 68-73.

28. Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 780 с.

29. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Над. акад. прав, наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Над. юрпд. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.
30. Вереша Р.В. Кримінальне право України: Загальна частина: навчальний посібник. 2-е вид., перероб. та допов. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
31. Верховний Суд пояснив, за яких умов кримінальне правопорушення вчиняється за попередньою змовою групою осіб. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1094127/>.
32. Гаркуша А.Г., Ленъ В.В. Побої і мордування у кримінальному праві та законодавстві: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 129 с.
33. Гора І.Ю. Суспільна небезпека та характерні психологічні ознаки злочинів, вчинених із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Митна справа*. 2014. № 5 (2.1). С. 121–128.
34. Гритенко О. Питання кваліфікації умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 407-410.
35. Гритенко О.А. Покарання як захід кримінально-правового регулювання права на недоторканність житла: порівняльно-правовий аналіз КК України та деяких зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 85: частина 3. С. 261-265.
36. Гритенко О.А. Проблеми удосконалення системи покарань та ефективності роботи пенітенціарної системи України в умовах воєнного стану. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. 2022. № 11. С. 87-92.
37. Грищенко О.В. Проблеми визначення об'єкта злочину,

передбаченого ст. 126 КК України (побої і мордування). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 65-73.

38. Грищенко О.В. проблеми кваліфікації та відмежування побоїв та мордування від суміжних злочинів. *Європейські перспективи*. 2013. № 11. С. 75-82.

39. Грищук В. Соціальна зумовленість кримінально-правової охорони і захисту гідності людини в Україні. *Право України*. 2018. № 9. С. 98-108.

40. Грищук В.К. Поняття, види, форми і підстави реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 50-65.

41. Грищук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Хмельницький: Хмельн. ун-т управління і права, 2013. 768 с.

42. Гуторова Н.О., Пономаренко Ю.А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 32-49.

43. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, прийнята Генеральною Асамблеєю 9 груд. 1975 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_084.

44. Денисова Т.А. Кримінально-правові функції покарання у контексті реалізації кримінально-правової політики держави. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 2. С. 50–55.

45. Денисова Т.А. Покарання в системі протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 409-423.

46. Дорохіна Ю.А. Розвиток поняття об'єктивної сторони складу злочину та його теоретичні основи. *Юридична наука*. 2013. № 8. С. 49-55.

47. Дорохіна Ю.А. Щодо визначення підстав криміналізації і декриміналізації злочинів проти власності. *Юридична наука*. 2014. № 6. С. 76-83.

48. Дорош Л.В. Мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості як кваліфікуюча ознака злочинів проти життя і здоров'я особи. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 114. С. 163–173.

49. Дудник О.В. Історія держави і права України: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Умань, 2012. 141 с.

50. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.

51. Дякін Я.О., Брисковська О.М. Особливості вчинення розбійних нападів на житло громадян під час воєнного стану. *Київський часопис права* 2022. № 3. С. 121–126.

52. Дякін Я.О., Вознюк А.А., Оперук В.І. Характеристика злочинних об'єднань, що вчиняють злочини у сфері сурогатного материнства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Серія «Право». Випуск 86: частина 5. С. 30-38.

53. Дякін Я.О. Окремі питання відповідальності за сексуальне насильство над дітьми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. С. 519-521.

54. Дячкін О.П. Форми співучасті та їх значення для визначення суспільної небезпечності і кваліфікації злочинів. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 206–214.

55. Женунтій В.І., Катеринчук К.В. Посягання на життя або здоров'я особи, вчинене злочинним угрупованням, слід вважати кваліфікуючою ознакою злочину. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 2 (30). С. 150–155.

56. Житній О.О., Скляр Н.В. Проблеми оцінки злочинів, що вчиняються з мотивів нетерпимості, з урахуванням норм міжнародного кримінального права. *Від громадянського суспільства – до правової держави: Теорія та практика протидії злочинності: VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15 квіт. 2011 р.): зб. тез доп.* Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2011. С.

57–59.

57. Журко Д.О. Відмежування кваліфікованого умисного тяжкого тілесного ушкодження від порушення законів та звичаїв війни. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. 740 с. С. 576-578.

58. Журко Д.О. Вплив обтяжуючих обставин на ступінь тяжкості умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4. С. 212-218.

59. Журко Д.О. Кримінальна відповідальність за тяжку шкоду здоров'ю за проєктом Кримінального кодексу України. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 2 (14). С. 67-71.

60. Журко Д.О. Покарання за кваліфіковані види умисного тяжкого тілесного ушкодження. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2025. Випуск 18. С. 75-85.

61. Журко Д.О. Спричинення смерті потерпілого як обтяжуюча ознака умисного тяжкого тілесного ушкодження. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 бер. 2025 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. I. 820 с. С. 640-641.

62. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

63. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

64. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» від 5 листопада 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1707-17#Text>.

65. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06 грудня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n37>.

66. Звіт Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. URL: https://hatecrime.osce.org/node/1907?utm_source=chatgpt.com.

67. Злочини проти життя та здоров'я особи: матеріали судової практики (на допомогу юристу). О.С. Парамонова, О. А. Кульбашна. Черкаси: ФОП Гордієнко Є. І., 2017. 290 с.

68. Ігнатенко М.П. Проблемні питання конструкції кримінально-правових санкцій в контексті призначення покарання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_64_61. С. 432–439.

69. Історія держави і права України. Частина 1: Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 ч. / [А.Й. Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.]. К.: Ін юре, 1996. 368 с.

70. Катеринчук К. Проблеми причинного зв'язку в злочинах проти здоров'я особи. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/3/25.pdf>.

71. Катеринчук К. Розмежування окремих злочинів проти здоров'я особи і суміжних злочинів. *Слово національної школи суддів України*. 2018. № 2. С. 57-66.

72. Катеринчук К.В. Вікові особливості суб'єкта злочинів проти здоров'я особи. *Форум права*. 2015. № 2. С. 90-94.

73. Катеринчук К.В. Загальна характеристика суспільно-небезпечних наслідків злочинів проти здоров'я особи: поняття та види. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 191-194.

74. Катеринчук К.В. Здоров'я особи як соціальна цінність та об'єкт

злочинного посягання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3 (88). С. 203–208.

75. Катеринчук К.В. Здоров'я як додатковий безпосередній об'єкт складу злочинів. *Право України*. 2017. № 7. С. 133-138.

76. Катеринчук К.В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 408 с.

77. Катеринчук К.В. Зміст та сутність наслідків злочинів проти здоров'я особи в ст.ст. 126, 127, 130 Кримінального кодексу України. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 18. С. 31-38.

78. Катеринчук К.В. Обумовленість кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи: кримінально-правові та кримінологічні чинники. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2 (95). С. 29-40.

79. Катеринчук К.В. Особливості вини у складах злочинів проти здоров'я особи. *Слово Національної школи суддів України*. 2017. № 1 (18). С. 82-93.

80. Катеринчук К.В. Особливості злочинів проти здоров'я особи, що вчиняються на замовлення. *Судова апеляція*. 2016. № 1. С. 46-51.

81. Катеринчук К.В. Особливості тілесних ушкоджень, що вчиняються шляхом бездіяльності. *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми: матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 лют. 2017 р.)*. Київ: Нац. авіаційний ун-т. 2017. С. 292-294.

82. Катеринчук К.В. Посягання на здоров'я особи з метою залякування: поняття, зміст та кримінально-правове значення. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2017. № 1 (42). С. 168-173.

83. Катеринчук К.В. Проблеми законодавчої диференціації злочинів проти здоров'я особи. *ECONOMIC AND LAW PARADIGM OF MODERN SOCIETY*. 2017. № 2. С. 142–147.

84. Катеринчук К.В. Специфіка об'єктивної сторони окремих складів злочинів при посяганнях на здоров'я особи. *Право України*. 2017. № 6. С. 145–151.
85. Катеринчук К.В. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1 (94). С. 100–117.
86. Катеринчук К.В. Теоретичні проблеми суб'єктів злочинів проти здоров'я особи. *Судова апеляція*. 2015. № 1 (38). С. 36–42.
87. Катеринчук К.В. Щодо «нових змін» до Кримінального кодексу України. *Право як ефективний суспільний регулятор: міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 16–17 лют. 2018 р.). Львів, 2018. С. 24–26.
88. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 33–46.
89. Кельман М.С., Кельман Л.М., Романська І.В. Осмислення методології пізнання наукових теорій у правознавстві. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 32–42.
90. Керімов А.З. Відмежування вбивства з особливою жорстокістю від суміжних складів злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 438–444.
91. Кісілюк Е.М., Смаглюк О.В. Кримінальна відповідальність за тендерно зумовлено насильство в Україні. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 1 (3). С. 96–104.
92. Ковальов С.С. Кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті як об'єкт кримінологічного аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2. URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/21>.
93. Козинець О. Судоустрій і судочинство за судобниками 1497 та 1550 рр. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ir.stu.cn.ua/server/api/core/bitstreams/9df91e46-2afe-424b-a3f3-7d3b0f6b27fa/content>.

94. Козич І.В. Кримінально-правова політика в сфері захисту діяльності журналістів: європейський досвід. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2022. № 59. С. 122-131.

95. Козич І.В. Кримінально-правова політика: функції та функціонування: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2020. 296 с.

96. Козич І.В. Напрями кримінально-правової політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням, вчиненим із застосуванням насильства. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2022. № 60. С. 19-28.

97. Коломієць В.Ю. Актуальні питання правового забезпечення кримінально-правової охорони здоров'я людини. *Четверті харківські кримінально-правові читання: тези доп. та наук, повідомл. учасників міжнар. наук, студентів та аспірантів (м. Харків, 16-17 травня 2014 р.)*. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 269-271.

98. Коломієць В.Ю. Історико-правовий аналіз кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень (XX - XXI століття). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 137-144.

99. Коломієць В.Ю. Кримінальна відповідальність за заподіяння тілесного ушкодження: постановка проблеми. *Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства: матеріали круглого столу (м. Київ, 28 лист. 2013 р.)*. Київ: Державна пенітенціарна служба України, Інститут кримінально-виконавчої служби, 2013. С. 156-157.

100. Коломієць В.Ю. Об'єкт злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень (ст.ст. 121-125, 128 КК України). *Юридичний бюлетень*. 2017. №5. С. 167-171.

101. Коломієць В.Ю. Окремі питання відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень. *Правові та організаційні засади забезпечення державою правоохоронної функції: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (Дніпро, 30 жовтня 2018 р.)*. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2018.

С. 112-114.

102. Коломієць В.Ю. Особливості наслідків злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень (ст.ст. 121-125, 128 КК України). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 6-2. Т. 2. С. 112-117.

103. Коломієць В.Ю. Результати дослідження проблеми кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень. *Актуальні проблеми кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (25 травня 2018 р., м. Дніпро). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 217-220.

104. Коломієць В.Ю. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за посягання на тілесну недоторканість. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 108-115.

105. Коломієць В.Ю. Сучасний (кінець ХХ ст. – наш час) етап розвитку кримінально-правової заборони тілесних ушкоджень. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2.

106. Коломієць Н.В., Лугина Є.Ю. Проблемні аспекти кваліфікації воєнних злочинів в Україні. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/06/82.pdf>.

107. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (ратифіковано із застереженнями Указом Президії ВР. № 3484-XI від 26 січ. 1987 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_085).

108. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

109. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

110. Корабель М.Г., Шинкарьов Ю.В. Конфіскація майна як вид кримінального покарання : монографія. Харків: Право, 2018. 176 с.

111. Коржанський М. Цінність суспільних відносин. *Право України*. 2006. № 12. С. 20–22.

112. Коржанський М.Й. Предмет і об'єкт злочину: монографія. Дніпропетровськ: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. 252 с.

113. Короленко М.П. Криміналізація і декриміналізація діянь, які посягають на життя людини. *Правова держава*. 2002. № 4. С. 62-66.

114. Кривуля О.М., Куц В.М. Чи можуть бути суспільні відносини об'єктом злочину? *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1997. № 2. С. 74–76.

115. Кримінальна справа № 1 – 75/08 // Архів Теофіпольського районного суду Хмельницької області.

116. Кримінальна справа № 1-23/11 // Архів Царичанського районного суду Дніпропетровської області.

117. Кримінальна справа № 127/27018/20 // Архів Вінницького міського суду Вінницької області.

118. Кримінальна справа № 1-353/10 // Архів Червоноградського міського суду Львівської області.

119. Кримінальна справа № 183/4148/20 // Архів Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області.

120. Кримінальна справа № 202/2153/12 // Архів Бершадського районного суду Вінницької області.

121. Кримінальна справа № 278/1904/17 // Архів Житомирського районного суду Житомирської області.

122. Кримінальна справа № 278/1904/17 // Архів Житомирського районного суду Житомирської області
<https://reestr.court.gov.ua/Review/77154510>.

123. Кримінальна справа № 370/1434/25 // Архів Макарівського районного суду Київської області.

124. Кримінальна справа № 385/1969/18 // Архів Ульяновського районного суду Кіровоградської області.
125. Кримінальна справа № 398/2255/19 // Архів Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області.
126. Кримінальна справа № 442/3563/22 // Архів Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області.
127. Кримінальна справа № 459/176/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131320194>.
128. Кримінальна справа № 476/169/16-к // Архів Єланецького районного суду Миколаївської області.
129. Кримінальна справа № 485/1276/21 // Архів Снігурівський районний суд Миколаївської області.
130. Кримінальна справа № 501/1095/19 // Архів Іллічівського міського суду Одеської області.
131. Кримінальна справа № 569/14037/16-к // Архів Рівненського міського суду Рівненської області.
132. Кримінальна справа № 585/1395/16 // Архів Конотопського міськрайонного суду Сумської області.
133. Кримінальна справа № 585/1395/16-к // Архів Роменського міськрайонного суду Сумської області.
134. Кримінальна справа № 589/2187/18 // Архів Глухівського міськрайонного суду Сумської області.
135. Кримінальна справа № 644/11411/15-к // Архів Орджонікідзевського районного суду міста Харкова.
136. Кримінальна справа № 652/100/17 // Архів Нововоронцовського районного суду Херсонської області.
137. Кримінальна справа № 686/18446/25 // Архів Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області.
138. Кримінальна справа № 738/1882/23 // Архів Менського районного суду Чернігівської області.

139. Кримінальна справа № 752/21103/14-к // Архів Голосіївського районного суду м. Києва.
140. Кримінальна справа № 752/21103/14-к // Архів Голосіївського районного суду м. Києва.
141. Кримінальна справа № 757/31502/20 // Архів Дніпровського районного суду міста Києва.
142. Кримінальна справа № 946/3992/20 // Архів Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області
143. Кримінальна справа №705/3805/25 // Архів Уманського міськрайонного суду Черкаської області.
144. Кримінальне право (Особ. част.): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2013. 786 с.
145. Кримінальне право України і Англії: порівняльний аналіз (окремі питання Загальної частини): конспект лекцій для студентів II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 29 «Міжнародні відносини» спеціальності 293 «Міжнародне право» / уклад. М.І. Панов, С.О. Харитонов, Ю.П. Дзюба та ін. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. 144 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/KPUAPA.pdf.
146. Кримінальне право України. Загальна частина / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
147. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / за заг. ред. В.М. Трубникова. Харків: вид-во ХНУ, 2012. 344 с.
148. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-е вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.
149. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків, 2010. 455 с.
150. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за заг. ред. В.М. Бесчастного, О.М. Джузи. Київ: ВД «Дакор», 2018. 386 с.
151. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред.

В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 680 с.

152. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Х.: Право, 2010. 608 с.

153. Кримінальне провадження № 1-кп/728/13/24 // Архів Бахмацького районного суду Чернігівської області.

154. Кримінальне уложення 1903 р. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ugolovnoe_ulozenie_1903_goda.pdf.

155. Кримінальне уложення ФРН. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/ls-hellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf.

156. Кримінальний закон Латвії. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://lawyer-khroulev.com/wp-content/uploads/2019/09/ugolovnij-zakon-latvii.pdf>.

157. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.migration.gov.az/content/pdf/7d878287d2a6aa187238b93c7df26ef3.pdf>.

158. Кримінальний кодекс Єгипту. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/19869>.

159. Кримінальний кодекс Єменської Республіки. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/19992>.

160. Кримінальний кодекс Іспанії. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/1324>.

161. Кримінальний кодекс Йорданії. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/15077>.

162. Кримінальний кодекс Киргизької Республіки. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=36675065#pos=5;-123.
163. Кримінальний кодекс Лівану. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/6653>.
164. Кримінальний кодекс Марокко. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/7323>.
165. Кримінальний кодекс Нікарагуа. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/9796>.
166. Кримінальний кодекс Перу. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/6548>.
167. Кримінальний кодекс Польської Республіки. URL: <https://prawnikpoznanski.pl/ru/%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA/>.
168. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275>.
169. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>.
170. Кримінальний кодекс Республіки Молдова. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfindmkaj/https://legislationline.org/sites/default/files/2023-10/Criminal%20Code%20of%20the%20Republic%20of%20Moldova%20-Penal_Code_Russian.pdf.
171. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfindmkaj/https://faolex.fao.org/docs/pdf/taj197648.pdf>.
172. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан. URL:

<https://lex.uz/docs/111457>.

173. Кримінальний кодекс Румунії. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/3580>.

174. Кримінальний кодекс Сирійської Арабської Республіки. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/10918>.

175. Кримінальний кодекс Туркменістану. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=31295286.

176. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>.

177. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text>.

178. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

179. Кримінальний кодекс УРСР. Київ: Держполітвидав, 1950. 168 с.

180. Кричун Ю. Проблеми відмежування катування від деяких суміжних складів злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 201-204.

181. Левченко К.Б., Яценко А.М. Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я, вчинені у співучасті: проблеми кваліфікації та призначення покарань. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 3 (36). С. 60-71.

182. Лемішко Ю.Ю. Деякі аспекти законодавчої класифікації обставин, які обтяжують покарання. *Форум права*. 2014. № 3. С. 177-184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_3_30.

183. Лихачев В. Закон о борьбе с ксенофобией в Украине: комментарий эксперта. 2009. URL: <http://jewseurasia.org/page18/news14408.html>.

184. Лихова С.Я., Рибальченко Г.Г. Мова ворожнечі як ознака порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 274-282.

185. Маковецька Н.Є. Об'єкт умисного вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 47. С. 121-128.

186. Маляренко В.Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 3. С. 32-44.

187. Мельничук А.Ю. Відмежування умисного вбивства з особливою жорстокістю від тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого. 2015. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1776.

188. Митрофанов І.І., Лисенко І.В. Кваліфікуючі ознаки тяжкого тілесного ушкодження. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 20. С. 134-143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2019_20_18.

189. Митрофанов І.І., Лінов В.М. Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти): ПП Щербатих О. В., 2010.

190. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text.

191. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР. № 2148-VIII від 19 жовт. 1973 р.). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

192. Модельний кримінальний кодекс, прийнятий на сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав – учасниць СНД (постанова № 75 від 17 лютого 1996 р.). URL: https://law.lica.com.ua/index.php/5/1/213703/212864#google_vignette.

193. Мордування. Словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>.

194. Мостепанюк Л. О. Покарання та його удосконалення в санкціях кримінально-правових норм. *Форум права*. 2013. № 3. С. 412–416.

195. Мучення. Словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BC%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>.

82%D0%B8.

196. Назимко Є.С. Критерії якості встановлення мір покарання в кримінально-правових санкціях. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 312–315.

197. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

198. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2012. 1313 с.

199. Ніколаєнко С., Ніколаєнко С. Категорія психологічного впливу в психології. URL: <chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/cb948008-fc7d-4ec0-ad68-1ae7b61892a8/content>.

200. Олійник І. Кримінальна відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження: історико-правовий екскурс. *Новітні кримінально-правові дослідження. Альманах наукових праць* / за ред. Є.Л. Стрельцова, О.В. Козаченка, О.М. Мусиченко. Миколаїв: МІП НУ «ОЮА», 2021. С. 208-213.

201. Орловський Р.С., Валовина М.А. Суспільно небезпечні наслідки злочину. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Випуск б. Том 3. С. 76-80.

202. Оробець К.М. Характер суспільної небезпечності кримінального правопорушення як прояв його антицінності. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 30 (69). № 6. 2019. С. 131-135.

203. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

204. Панов М.І. Проблем методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 126. С. 3-13.

205. Парамонова О.С. Визначення суспільно небезпечних наслідків при

неналежному виконанні професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником. *Право і суспільство*. 2011. № 3. С. 185-189.

206. Парламент України пропонує посилити відповідальність за злочини з мотивів расової, національної або релігійної ворожнечі. 2009. URL: https://archives.ugcc.ua/news/parlament_ukraini_proponuie_posiliti_vidpovidalnist_za_zlochiny_z_motiviv_rasovoi_natsionalnoi_abo_religiynoi_vorozhnechi_55852.html.

207. Пащенко О.О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: монографія. Харків: Юрайт: 2018. 446 с.

208. Пенітенціарний кодекс Естонії. URL: <chrome-extension://efaidnbmninnkagiclmhpiaohplpdicfbkaj/https://www.juristaitab.ee/sites/default/files/seaduste-tolked/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2001.01.2024.pdf>.

209. Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України від 07 серпня 2019 р. № 584/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949>.

210. Попович О. Принципи криміналізації: поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст. 110-2 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 209-214.

211. Порядок встановлення ступеня стійкої втрати професійної працездатності в рамках проведення оцінювання повсякденного функціонування особи, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05 червня 2012 р. № 420 (в редакції наказу Міністерства охорони здоров'я України від 10 грудня 2024 р. № 2067). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1932-24#Text>

212. Постанова Верховного Суду України у справі № 163/2670/21. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=123841640>.

213. Постанова Верховного Суду України у справі № 401/268/21. URL:

<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=117340519>.

214. Постанова ВСУ від 14 лютого 2023 року. Справа № 278/1904/17, провадження № 51-1771км22. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109157234>.

215. *Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 29.11.2018 р. у справі № 711/9623/16-к.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78326878>.

216. Постанова ККС ВП від 06.10.2022 року у справі №182/7570/19. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_06_10_2022_roku_u_spravi_182_7570_19/.

217. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості)». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=32154.

218. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1997. 547 с.

219. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені наказом МОЗ України від 17.01.95 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text>.

220. Про введення в практику загальносоюзних правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: наказ МОЗ СРСР від 11 грудня 1978 р. № 1208. URL: <https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13927.htm>.

221. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n37>

222. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня

2015 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

223. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.

224. Про свободу совісті та релігійної організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.

225. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.

226. Про судову практику у справах про злочини проти власності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>.

227. Про судову практику у справах про хуліганство: постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06#Text>.

228. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія / Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишнеvsька І.А., Горох О.П., Гуторова Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І.; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ. 494 с.

229. Пушкар О.А. Окремі аспекти класифікації злочинів зі змішаною формою вини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Т. 3. Вип. 3. С. 100–103.

230. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

231. Романова О.І. Досвід протидії ксенофобії. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 170-179.

232. Русакова І. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене групою

осіб (ч. 2 ст. 121 КК України): вади законодавчого формулювання та проблеми правозастосування. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 9. С. 211-216.

233. Русакова І. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене групою осіб (ч. 2 ст. 121 КК України): вади законодавчого формулювання та проблеми правозастосування. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 211-216.

234. Русакова І.Ю. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення: аналіз законодавчої конструкції. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право*. 2018. Т. 2. Випуск 51. С. 88-92. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34556>.

235. Русакова І.Ю. Хуліганський мотив під час учинення тяжкого тілесного ушкодження: аналіз судової практики та пропозиції до законодавства. *Правові новели*. 2018. № 5. С. 122-129.

236. Руська Правда. URL: <http://litopys.org.ua/yushkov/you.htm>.

237. Рябчинська О.П. Методологічні аспекти дослідження системи покарань. *Право та державне управління*. 2013. № 1 (10). С. 112-118.

238. Савченко А.В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів: проблеми юридичної кваліфікації (теорія і практика): тези доп. міжнар. наук. конф. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Ч. 1 (17). С. 174–177.

239. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину: монографія. К.: Атіка, 2002. 144 с.

240. Савченко О.О. Щодо соціальної обумовленості встановлення кримінально-правової заборони. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету Імені Г.С. Сковороди «Право»*. 2016. Випуск 24. С. 147-152.

241. Севрюков В.В., Полегенька О.Р. Наукові та практичні погляди щодо визначення суб'єкта злочину у кримінальному праві України.

Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 1. С. 289-293.

242. Серета А.М. Історія держави і права України. Частина I: навчальний посібник. Запоріжжя: ФОП Зеленкевич Л.П.; Суми: Університетська книга, 2010. Ч. 1. 332 с.

243. Скакун О.Ф. Теорія права і держави. 4-те видання, стереотипне. Підручник. Київ : Алерта, 2021. 528 с.

244. Соборне Уложення 1649 р. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Soborne_ulozhennia_1649.

245. Столяр Т.В. Історія розвитку законодавства про відповідальність за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 254-266.

246. Столяр Т.В. Криміналізація умисного вбивства та умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження в разі перевищення меж необхідної оборони. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 221-233.

247. Тацій В.Я. Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 126-143.

248. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право. 2016. 256 с.

249. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

250. Ткаченко А.О, Ткаченко П.І. Кваліфікуючі ознаки порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Випуск № 04, 2025, частина 3. С. 119-124. URL: <chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/20-2.pdf>.

251. Тростюк З.А. Про деякі логічні дефекти регламентації інституту

співучасті у злочині в Кримінальному кодексі України. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 260-263.

252. Тубелець О.С. Проблеми кваліфікації злочинів. *Вісник вищої ради юстиції*. 2013. № 3 (15). С. 100-110.

253. Уварова Н.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2012.

254. Уварова Н.В. Об'єктивна сторона злочинів проти життя та здоров'я особи вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 247-251.

255. Уголовный кодекс Испании. URL: https://artlibrary2007.narod.ru/kodeks/ispanii_uk.doc.

256. Уголовный кодекс советских республик: практический комментарий. Киев, 1924. 462 с.

257. Уголовный кодекс УССР. Харьков: Издание Наркомюста УССР, 1922. 50 с.

258. Уголовный кодекс УССР. Харьков: Юридическое издательство Наркомюста УССР. 1928. 79 с.

259. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013.

260. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://history.org.ua/LiberUA/UINakUgIspr_1845/UINakUgIspr_1845.pdf.

261. Ус О. Кваліфікація злочину при конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2019. Травень. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/3/part_1/31.pdf.

262. Ус О. Правила кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 149–159.

263. Федорак Л.М. Зміст ступеню тяжкості вчиненого злочину. URL: <https://gr.pl.court.gov.ua/sud1605/pres-centr/4/435099/>.
264. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони: монографія. Київ: Атіка, 2004.
265. Фесенко Є.В. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також опонентів цієї концепції. *Адвокат*. 2003. № 6. С. 9–12.
266. Фріс П.Л. До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи. *Юридичний вісник*. 2015. № 2 (35). С. 152-156.
267. Фріс П.Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 19-28.
268. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Атіка, 2004. 488 с.
269. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. 280 с.
270. Хавронюк М.І. Злочини зі складною виною у Кримінальному кодексі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № . С. 9–17.
271. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Київ: Юрисконсульт, 2006.
272. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
273. Харь І.О. Теоретичні та прикладні проблеми суб'єкта злочинів проти здоров'я особи за КК України. *Юридична наука*. 2012. № 2. С. 128–136.
274. Храмцов О. Фізичне насильство як спосіб незаконного перешкоджання організації та проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 219-225.
275. Храмцов О.М. Кримінально-правове та кримінологічне

забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Харків: Ніка-Нова, 2015. 472 с.

276. Храмов О.М. Особлива жорстокість як ознака складу кримінального правопорушення (теоретичний та практичний аспект). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. Випуск 38. С. 169-177.

277. Чорней С.В. Поняття суб'єкта злочину. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Випуск 618. Правознавство. С. 125-128.

278. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

279. Шаблистий В.В. Законна професійна діяльність як «новий об'єкт кримінально-правової охорони». *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. №2 (13). С. 78-85.

280. Шаблистий В.В. Роль міжнародного кримінального права у забезпеченні безпеки людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2 (81). С. 175-181.

281. Шаблистий В.В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Харків; Харків, нац. ун-т внутр. справ, 2016. 39 с.

282. Шаблистий В.В. Удосконалення кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 112-115.

283. Шаблистий В.В., Галемін О.А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором особам, надоєним владними повноваженнями під час виконання службових обов'язків чи іншим громадянам, що припиняли хуліганські дії: монографія за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблистою. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 164 с.

284. Шевченко Є. До питання про причинний зв'язок у злочинах з похідними наслідками. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. X. :

Право, 2001. № 3(26). С. 198-204.

285. Шевченко С.І. Досвід Грузії в частині запобігання домашньому насильству: кримінально-правовий аспект. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2024 р.) ; у 2-х ч. Ч. I. - Дніпро : ДДУВС, 2024. С. 555-558.

286. Шевченко С.І. Історія становлення та розвитку інституту амністії на українських землях. *Юридична наука*. 2020. Том 71. С. 82-88.

287. Шевченко С.І., Руфанова В.М., Шаблистий В.В. Запобігання та протидія злочинам, пов'язаним із домашнім насильством: метод. рекомендації. / С.І. Шевченко, В.М. Руфанова, В.В. Шаблистий. Дніпро : ДДУВС, 2024. 26 с.

288. Шульгін В. Систематизація військового законодавства України: історико-правові аспекти. *Адміністративне право і процес*. № 4 (31). 2020. С. 27-43.

289. Шуп'яна М.Ю. Кримінальна відповідальність за тяжке тілесне ушкодження у республіці Польща. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 366-369.

290. Юрченко О.М., Бантишев О.Ф., Кузьмін С.А. Злочини проти життя та здоров'я особи. Науково-практичний коментар до Розділу II Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2013. 175 с.

291. Ярмиш Н. Проблеми кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 53-58.

292. Ярмиш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ). Харьков: Право, 2003. 512 с.

293. Яценко А.М. Покарання за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я, вчинені у співучасті: особливості нормативно-правового визначення та індивідуалізації обтяження. *Наукові перспективи*. 2026. № 1 (67). С. 1598-1610.

Додаток А

Рис. А.1. Динаміка зареєстрованих в Україні злочинів, передбачених ст. 121 КК України за період 2020-2025 рр.

кількість злочинів
(одиниць)

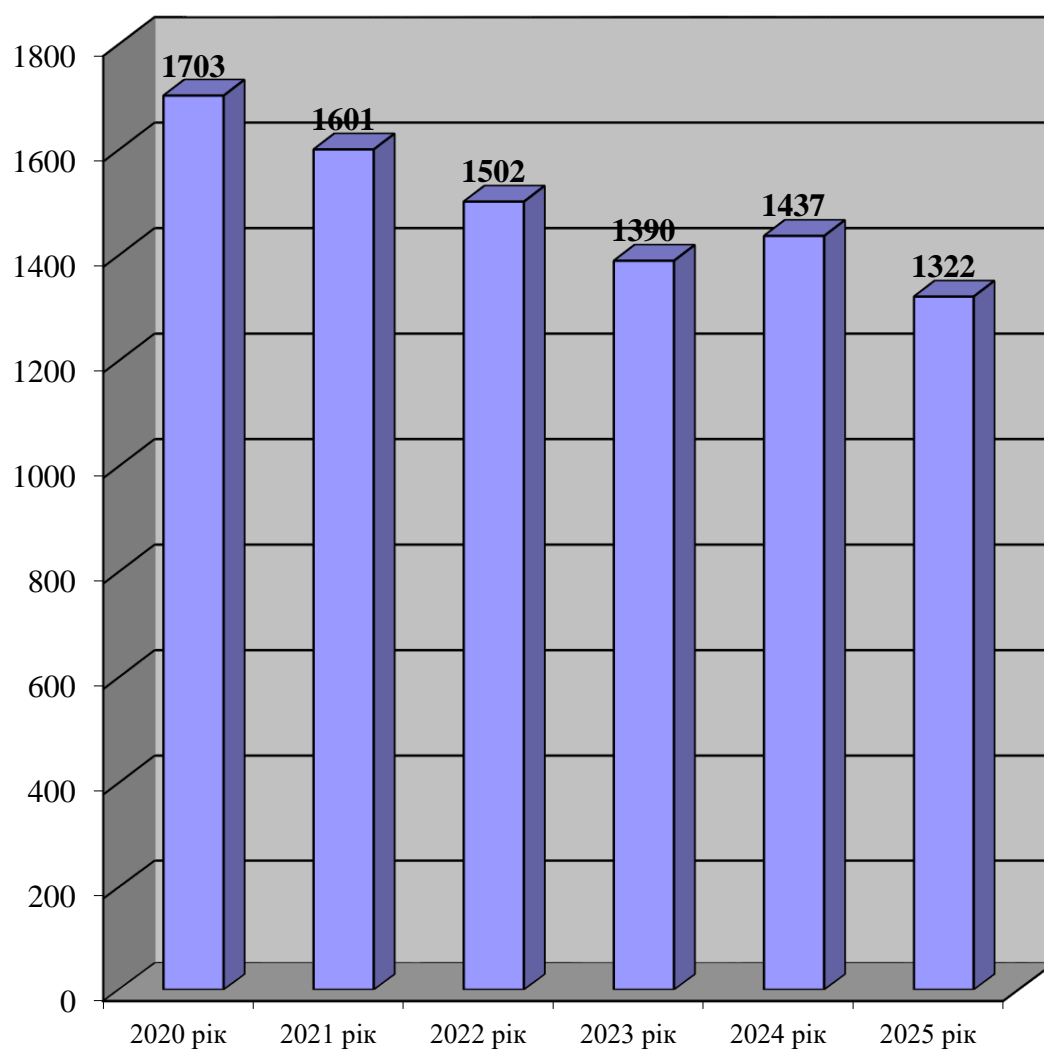
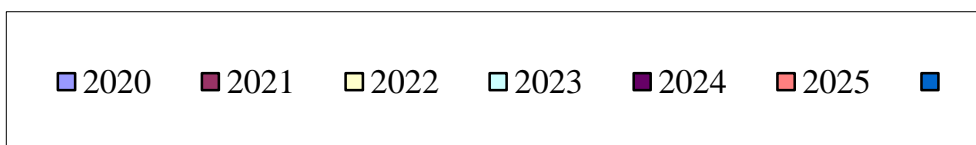
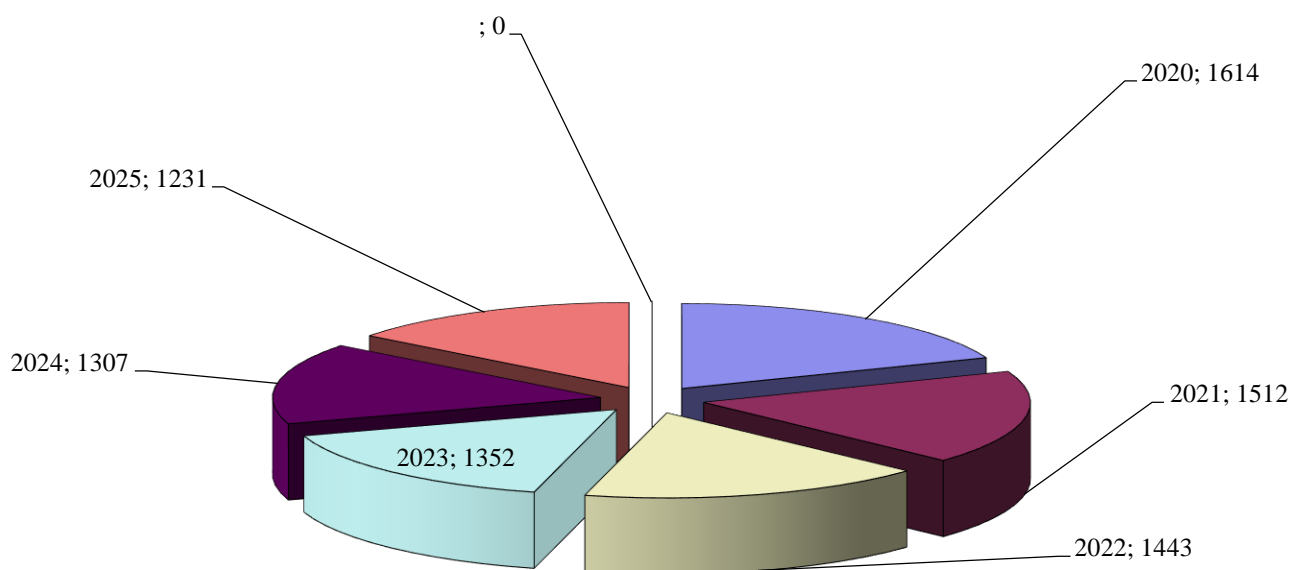

Рис. А.2. Питома вага потерпілих від умисного тяжкого тілесного ушкодження у 2020-2025 роках

Додаток Б

АНКЕТА

Опитування працівників Національної поліції України щодо проблемних питань кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження

Шановний колего!

Просимо Вас взяти участь в анонімному опитуванні, метою якого є вивчення практичного досвіду кваліфікації кримінальних правопорушень за ст. 121 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження). Ваші відповіді допоможуть виявити типові проблеми при кваліфікації та напрацювати рекомендації для удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Опитування повністю анонімне. Участь добровільна.

1. Загальна інформація

1. Стать: Чоловік Жінка Інше / Не вказую
2. Вік: до 30 років 31–40 років 41–50 років понад 50 років
3. Загальний стаж служби в Національній поліції: до 5 років 5–10 років 11–20 років понад 20 років
4. Стаж роботи слідчим (дознавачем): до 3 років 3–7 років 8–15 років понад 15 років
5. Поточна посада та підрозділ:

2. Досвід кваліфікації справ за ст. 121 КК України

6. Скільки кримінальних проваджень, в яких розглядалася кваліфікація за ст. 121 КК України, Ви вели за останні 3 роки? жодного 1–5 6–15 16–30 більше 30
7. У якій частині проваджень остаточна кваліфікація була саме ст. 121 КК України? менше 30% 30–50% 51–70% 71–90% понад 90%
8. Як часто Вам доводилося змінювати кваліфікацію протягом розслідування? Дуже часто (більшість справ) Часто Іноді Рідко Майже ніколи
9. На яку статтю найчастіше доводиться перекваліфіковувати дії з 121? (оберіть до 2 варіантів) ст. 122 (тяжке тілесне ушкодження, вчинене у стані сильного душевного хвилювання) ст. 125 (умисне легке тілесне ушкодження) ст. 126 (побої і мордування) ст. 128 (необережне тяжке або

середньої тяжкості тілесне ушкодження) ст. 129 (погроза вбивством)
 Інше _____

3. Труднощі кваліфікації

Оцініть, наскільки часто Ви стикаєтеся з такими проблемами при кваліфікації за ст. 121 КК України (1 — майже ніколи, 5 — дуже часто):

№	Проблема	1	2	3	4	5
10	Складнощі з доведенням умислу саме на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень					
11	Неоднозначність висновків судово-медичного експерта щодо тяжкості ушкоджень					
12	Відсутність чітких критеріїв тяжкості ушкоджень на момент первинної кваліфікації					
13	Необхідність чекати остаточного результату лікування для підтвердження тяжкості					
14	Складність розмежування з необережним заподіянням тяжких ушкоджень					
15	Вплив позиції потерпілого на кваліфікацію (зміна показань)					
16	Недостатність доказів для підтвердження прямого умислу					

17. Які об'єктивні ознаки Ви вважаєте найскладнішими для доведення при кваліфікації за ст. 121? (оберіть до 3) Умисел на тяжкі наслідки Тяжкість тілесних ушкоджень (межа з середньою тяжкістю) Причинний зв'язок між діями та наслідками Відсутність пом'якшувальних обставин (сильне душевне хвилювання) Інше _____

4. Фактори, що впливають на кваліфікацію

18. Наскільки суттєво впливає на Вашу кваліфікацію позиція прокурора? Дуже суттєво | Суттєво | Середньо | Малосуттєво | Не впливає

19. Чи достатньо, на Вашу думку, методичних рекомендацій щодо кваліфікації умисних тілесних ушкоджень? Так, достатньо Швидше достатньо Швидше недостатньо Недостатньо

20. Як часто Ви проводите додаткову судово-медичну експертизу саме для уточнення кваліфікації? У більшості справ Часто Іноді Рідко

5. Пропозиції щодо вдосконалення

21. Що найбільше потребує вдосконалення для якісної кваліфікації умисних тяжких тілесних ушкоджень? (ранжуйте топ-3, де 1 — найважливіше)

___ Чіткіші методичні рекомендації та роз'яснення Верховного Суду ___
 Підвищення якості судово-медичних експертиз ___ Навчання слідчих з питань кваліфікації тілесних ушкоджень ___
 Уніфікація підходів органів досудового розслідування та прокуратури ___
 Зміни в Кримінальному кодексі (конкретизація ознак) ___
 Інше (вказіть) _____

22. Ваші пропозиції та зауваження:

Дякуємо за участь!